

SIASI 'O SISU KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NÍ • 'EPELELI 2020

Liahona



KO E
Kalaisi
Mō'uí
MO E HOKOHOKO
ATU HONO
Toe Fakafoki
Mai 'o e
Ongoongolelei

Palesiteni Nalesoni:
Ko e Kaha'u 'o e Siasi,
peesi 6

Ko Ho'o Tu'unga 'i
he Hokohoko Atu hono
Toe Fakafoki Mai 'o e
Ongoongolelei,
peesi 18

Toetu'u 'i he Tohi 'a
Molomoná,
peesi 24, 28

'OKU
'I HENI 'A
E SIASÍ

Nailopi **Keniā**





'I he hokohoko atu hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongooongoleleí, 'oku ma'u ai ia 'i he funga kotoa 'o e māmaní. 'Oku hoko 'a Keniā ko ha sīpinga 'o e tupulaki 'a e Siasí 'i 'Afiliká.



1979 Ta'u ne kau ai e fuofua kau papi uluú ki he Siasí.

1988 Tānaki 'o ha pa'anga 'i he 'aukai makehé ke tokoni ki he fuoloa 'o e la'ala'aá 'i ha ngaahi kolo 'e 15.

2001 Fokotu'u 'a e Siteiki Nailopí.

2020 Fakahoko fatongia kakato e ngaahi 'ōfisi faka'elia 'i Nailopí, 'o tokoni ki ha kau mēmipa 'e toko 100,000 'i ha ngaahi fonua 'e 18 'i 'Afilika lotoloto.





Ko e Kaha'u 'o e Siasí
Palesiteni Russell M. Nelson

6



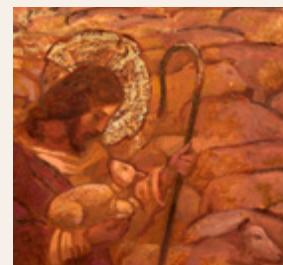
Ko e Ngāue Fakaetauhī
'o fakafou 'i he
Konifelenisi Lahí

14



Ko e Hokohoko Atu Hono Toe
Fakafoki Mai 'o e Ongooongoleleí
'Eletā LeGrand R. Curtis Jr.

18



Ko e Hā e
'Uhinga 'o
e Toetu'u
Kiate Aú?

28

Ta'u 'e 200 'o e Māmá

'I ha 'aho faka'ofo'ofa 'e taha, 'i he ta'u 'e 200 kuo hilí, na'e 'alu atu ai ha ki'i talavou ki ha vao 'akau ko e fakataumu'a ke kole ha fakamolemole mo lotu pe ko e siasi fē 'oku totonu ke ne kau ki aí. Na'a ne 'ilo ai 'i ha mata me'a-hā-mai fakaofo, 'oku 'ikai totonu ke ne kau ki ha taha 'o e ngaahi siasí. Na'e faka'ilonga'i leva ia ko e kamata'anga 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí—ko ha ngāue kuo hokohoko atu 'i hotau kuongá.

'I he makasini ko 'ení, 'oku tau fakafiefia'i ai e ta'u 'e 200 'o e māmá:

- 'Oku ako'i 'e Palesiteni Lásolo M. Nalesoni e founiga 'e lava ke teuteu'i ai kitautolu mo e nīhi kehé 'e he tānaki 'o 'Isileli 'i he fakatou tafa'aki 'o e veilí ki he Hä'ele 'Anga Ua Mai 'a e 'Eikí (peesi 6).
- 'Oku fakaha'a'i 'e 'Eletā Likalani R. Kétisi ko e Si'i e founiga kuo tokoni ai e Kāingalotu 'o e Siasí ki he hokohoko atu hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongooongoleleí—pea mo e founiga te tau lava kotoa ai 'o tokoní (peesi 18).
- Ki he to'u tupú, 'oku vahevahe 'e 'Eletā Niila L. 'Enitaseni ha ngaahi mo'oni 'e nima 'e lava ke tau ako mei he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mái (peesi 52).

'I he'etau ako mei he ngaahi lea 'o 'etau palōfítá pea mo e ngaahi talanoa 'o e Kāingalotu faive-lengá, fakatauange pē te tau ma'u 'a e 'ilo tatau na'e ma'u 'e he Palōfita ko Siosefá 'i he ta'u 'e 200 kuo hilí: ko e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí 'okú Na mo'oni pea 'okú Na mo'ui pea 'okú Na 'ofa 'iate kitautolu. Pea tuku ke tau vahevahe atu 'a e 'ilo ko iá ki hotau ngaahi kaungāmeá mo e kaungāapí.

Faka'apa'apa atu,
'Eletā Lenití D. Fanga 'o e Kau Fitungofulú
'Etita 'o e 'Ū Makasini 'a e Siasí

Fakahokohokó

5 Konifelenisi Lahi 'i he Ngaahi Ta'u Kuo Hilí ☺

6 Ko e Kaha'u 'o e Siasi

Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

'Oku teuteu 'e he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e māmaní ki he liuaki mai 'a e Fakamo'uí.

12 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí ☺

Berglind Guðnason

'I he 'ikai kei lava 'e Peikilini 'o makātaki'i 'ene fefauhi mo e loto-mafasiá, na'a ne talanoa fekau'aki mo hono ngaahi faingata'a'iá, pea na'e tokoni'i ia 'e he Tamai Hēvaní ke ne mo'ui.

14 Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

Ko e Ngāue Fakaetauhí 'o fakafou 'i he Konifelenisi Lahí

'Oku 'omi 'e he konifelenisi lahí ha ngaahi founa kehekehe ke tau ngāue fakaetauhí ai—kimu'a, lolotonga, pea 'i he hili 'a e uike konifelenisi lahí.

18 Ko e Hokohoko Atu Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleí

Fai 'e Eletā LeGrand R. Curtis Jr.

Na'e kamata 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleí 'i he Vao 'Akau Tapú 'i he ta'u e 200 kuo hilí, pea 'oku kei hokohoko atu pē ia 'i he 'ahó ní.

24 Ne Nau Ma'u ha 'Amanaki Lelei ki he Hā'ele Mai 'a Kalaisí—pea 'e Lava Ke Tau Pehē Foki mo Kitautolu ☺

Fai 'e Mindy Selu

'E lava ke tau ma'u ha 'amanaki lelei ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Kalaisí 'o hangē pē ko ia ne ma'u 'e he kau palofita 'o e Tohi 'a Molomoná.

28 Ha'u, 'o Muimui 'late Au: Tohi 'a Molomoná ☺

Faka'aonga'i e ngaahi fakamatala fakauike ko 'ení ke fakalahi ho'o aka e Tohi 'a Molomoná 'i he māhina ní.

32 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ☺

'Oku foaki 'e ha tamai ki hano 'ofefine ha me'a'ofa ma'ongo'onga; 'oku fakamanatu ki ha fa'ē loto-tēngihia 'a e 'alo'ofa 'a e 'Otuá; ko e fakakaukau 'a ha fefine ki he mahu'inga 'o ha laumālie; 'oku tokoni e tui 'a ha ki'i tamasi'i ki hono fāmilí.

36 Ngaahi Lēsoni mei he Tohi 'a Molomoná ☺

Ko Ha Fu'u Liliu Lahi 'o e Lotó

Fai 'e Eletā Kyle S. McKay

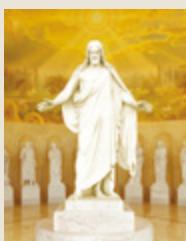
'I he taimi 'oku tau fakatomala aí, 'e lava ke fakatupu 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'uí ha liliu lahi 'i hotau lotó.

40 Ko Hono Fakatupulaki 'o 'Etau A'usia 'i he Temipalé ☺

Fai 'e he Kau Palesiteni 'Uluaki

Ngāahi Laukonga Nounouú

Ha'u, 'o Muimui 'late Au Tokoni



'I he Takaffi
Faitaa'i 'e Stefano Cirianni

Ngaahi vahé

Kakai Lalahi Kei Talavoú

42

'Oku hoko e kakai lalahi kei talavoú ko ha **konga mahu'inga 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleí**.

Ako e founa te ke lava a'i 'o tokoni!



To'u Tupú

50

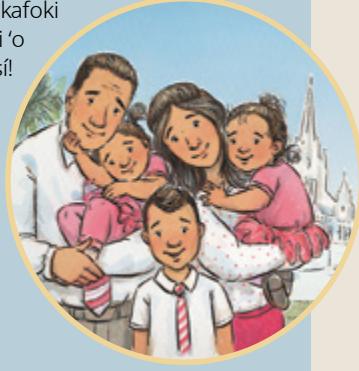
'Oku hoko e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Máí ko ha **fakamo'oni**

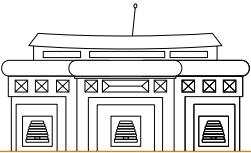
**ia 'o e 'ofa
'a e 'Otuá**
ki He'ene
fānaú—
tautau-
tefito kiate
kinautolu
'oku fekumi
kiate lá.



Fānaú Ko e Kaume'á

Kuo toe fakafoki
mai e Siasi 'o
Sisū Kalaisí!





KONIFELENISI LAHI 'I HE NGAAHI TA'U KUO HILÍ



1830

Hili ha māhina 'e ua mei hono fokotu'u 'o e Siasí, na'e tokanga'i 'e Siosefa 'a e fuofua konifelenisi lahi 'i Feieti, Niu 'Ioke. Na'e meime ko ha kau mēmipa 'e toko 30 nai mo ha ni'ihi kehe pē ne nau kau ki aí.

1850

Na'e pulusi 'e he *Deseret News* [*Ongoongo Teseleti*] 'a e fuofua lipooti kakato 'o e konifelenisí koe'uhí na'e lava 'e ha failipooti kei talavou ko Siaosi D. Uati 'o hiki fakanounou e ngaahi leá.

1867

Na'e a'u e konifelenisi lahi 'o 'aho 'e fā hono lōloá kae 'ikai ko e 'aho 'e tolu angamahení koe'uhí ne fili e ha'ofangá ke nau toe nofo 'i ha fo'i 'aho makehe 'e taha.

1924

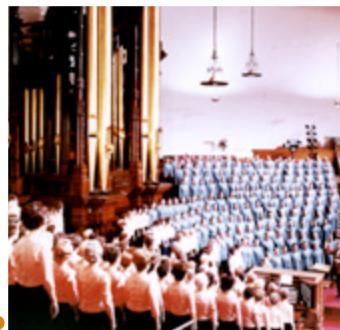
Ne fuofua faka'aonga'i ai 'a e maiká 'i he tu'unga malangá 'i he Tāpanekalé. Kimu'á, ne fakafalala pē e ni'ihi ne leá ki he mālohi honau ngaahi leó ke ongona ai kinautolú.

1949

'I hono faka'aonga'i 'o e 'ū me'afaitaá 'i he Tāpanekalé, ko e fuofua fakamafola ia 'o e konifelenisí 'i he televísoné.

two P. M. Conference called to order by W. Snow; singing, prayer by W. Snow, singing.
Elder O. Hyde delivered a lecture to the Honorable Chancellor and board of Regents of the University of the State of Deseret, in presence of the Conference, on Education.
Education is not confined to letters only, but to the excluding of all darkness, and when a man has ascended to the summit, he perty ought to be der-

guage is better than none. If you could bring all authors now living, together, will express their identical words, and they will yet have to use that language which is before us. A certain portion of the obligations we owe one to the other, by instruments already in our possession.



1962

Ko hono fuofua liliu ia 'o e ngaahi malangá ki he ngaahi lea fakafonua kehé—Siamane, Hōlani, mo Sipeini—'i he Tāpanekalé. 'I he 'ahó ni kuo liliu 'a e ngaahi lea 'i he ngaahi lea fakafonuá 'o laka ange ia 'i he lea kehekehe 'e 90!"

1967

Na'e fakamafola 'a e konifelenisi lahi 'i he televísoné 'i he lanu totonú. Na'e tui 'e he hou'eiki tangata 'o e Kuaea Tāpanekalé ha 'ū kote lanu pulū maama, pea tui 'e he hou'eiki fafiné ha sote lanu pingikī maama.



1977

'I hono liliu e konifelenisi lahi mei he 'aho 'e tolu mo ha ngaahi fakataha'anga lahi 'e onó, na'e 'aho ua pē 'a e konifelenisí mo ha ngaahi fakataha'anga lahi 'e nima.

2000

Na'e fuofua fakahoko ai 'a e konifelenisi lahi 'i he Senitā Konifelenisi fo'ou 'i Sōleki Sítí, 'o nofo'i 'e ha kakai 'e toko 21,000.



Ke ma'u e ngaahi lea mei he ngaahi konifelenisi lolotongá mo e kuo hilí, 'alu ki he gc.ChurchofJesusChrist.org pe ko e konga ki he "Konifelenisi Lahi" 'i he polokalama Gospel Library.



‘Oku teuteu‘i
‘e he Siasi ‘o
Sīsū Kalaisi
‘o e Kau
Mā‘oni‘oni
‘i he Ngaahi
‘Aho Kimui
Ní ‘a e māmaní
ki he ‘aho ‘e
“fonu [ai]
‘a māmani
‘i he ‘ilo‘i
‘o e [“Eikí”]
(“Isaia 11:9).



Fai 'e Palesiteni
Russell M. Nelson

Ko e Kaha'u 'o e Siasí

KO HONO TEUTEU 'O E MĀMANÍ KI HE HĀ'ELE 'ANGA UA MAI 'A E FAKAMO'UÍ

• **O**kú ta ma'u ai ha faingamālie ke kau 'i he hokohoko atu ko ia e ngāue ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku fakafo ia! 'Oku 'ikai fa'u ia 'e he tangatá! 'Oku mei he 'Eikí ia, 'a ia ne folofola 'o pehē, "Te u fakavavevave'i 'a 'eku ngāué 'i hono taimi" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88:73). 'Oku fakaivia 'a e ngāue ko 'ení 'e ha fakahā fakalangi na'e fai 'i he ta'u e 200 kuo hilí. 'Oku fo'i lea pē 'e valu: "Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo Kiate Ia!" (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17).

Na'e folofola 'aki ia 'e he 'Otua Māfimafí, na'a Ne 'omi 'a e talavou ko Siosefa Sāmitá ki he 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Na'e kamata 'e he ngaahi fo'i lea ko ia 'e valú 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o 'Ene ongoongolelei. Ko e hā hono 'uhingá? Koe'uhí he ko hotau 'Otua mo'uí ko ha 'Otua 'ofa! 'Okú Ne finangalo ke ma'u 'e He'ene fānaú 'a e mo'ui ta'efa'amaté mo e mo'ui ta'engatá! Na'e fokotu'u e ngāue ma'ongo'onga 'o e kuonga ko 'ení 'a ia 'oku tau kau ki aí, 'i he taimi totonu, ke ne tāpuekina ha māmani kuo tatali fuloia mo fonu 'i he mamahi.

He 'ikai ke u lava 'o lea ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleí 'i ha le'o ongo vaivai. 'Oku fakafo mo'oni e fo'i mo'oni ko 'eni 'o e hisitōlia! 'Oku ta'e-mafakakauka! 'Oku fakavaleloto! Hono 'ikai fakafo ke ha'u ha kau talafekau mei he langí ke foaki 'a e mafai mo e mālohi ki he ngāue ko 'ení?

'I he 'aho ní, 'oku tupulaki 'aupito e ngāue 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Ma'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni. 'E ma'u 'e he Siasi ha kaha'u 'oku ta'e-hano-tatau hono leleí. "'Oku te'eki ai mamata 'e ha mata, pe fanongo 'e ha telinga, . . . 'a e ngaahi me'a 'a ia 'oku teuteu 'e he 'Otuá ma'anautolu 'oku 'ofa kiate iá" (1 Kolinitō 2:9; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:10).

Manatu'i 'e toki fakakakato 'a e ngāue faka-faifekau 'a Kalaisí he kaha'ú. Kuo te'eki fakakakato e ngaahi kikite 'o 'Ene Hā'ele 'Anga Ua Maí. 'Oku tau kei langa pē ki he tumutumu 'o e kuonga fakakosipeli faka'osi ko 'ení—'i he taimi 'e hoko mo'oni ai 'a e Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a e Fakamo'uí.

Ko Hono Tānaki 'o 'Isileli 'i he Tafa'aki Fakatou'osi 'o e Veilí

Ko e teuteu 'oku fie ma'u ke fai ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai ko iá ko hono tānaki 'o 'Isileli ne fakamoveteveteí 'a ia kuo fuoloa e tatali ki aí (vakai, 1 Nifai 15:18; vakai foki ki he peesi talamu'aki 'o e Tohi 'a Molomoná). Ko e tokāteline ko 'eni 'o e tānaki fakatahá ko e taha ia 'o e ngaahi akonaki mahu'inga 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Kuo fakahā 'e he 'Eikí: “'Oku ou fakahā kiate kimoutolu ha faka'ilonga . . . te u tānaki fakataha, 'a hoku kakaí, mei he'enau nofo movetevete fuoloá, 'E fale 'o 'Isileli, pea toe fokotu'u 'i honau lotolotongá 'a hoku Saioné” (3 Nifai 21:1).

'Oku 'ikai ngata pē 'i he'etau ako'i 'a e tokāteline ko 'ení, ka 'oku tau toe kau atu foki ki ai. 'Oku tau fai ia 'i he'etau tokoni ki hono tānaki e kakai fili 'a e 'Eikí 'i he ongo tafa'aki fakatou'osi 'o e veilí. 'Oku kau 'i he iku'anga kuo palani ki he māmaní mo hono kakaí, 'a hono huhu'i hotau kāinga kuo pekiá (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:15). Kae me'amālié, 'oku toe lava foki ke fakaa'u 'a e fakaafe anga'ofa ko ia ke "ha'ukia Kalaisí" (Sēkope 1:7; Molonai 10:32; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:59) kiate kinautolu ne nau mate ta'e 'i ai ha 'ilo ki he ongoongoleléi (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 137:6–8). Ka neongo ia, ko e konga 'o 'enau teuteú 'oku fie ma'u ki ai e ngaahi ngāue 'a e ni'ihi kehe 'oku kei mo'uí. 'Oku tau tānaki fakataha e saati hohoko fakafāmilí, fa'u 'a e 'ū la'ipeesí kulupu fakafāmilí, pea fakahoko 'a e ngāue fakaofonga he temipalé ke tānaki fakataha 'a e ni'ihi fakafo'ituituí ki he 'Eikí pea ki honau fāmilí (vakai, 1 Kolinitō 15:29; 1 Pita 4:6).

'Oku fie ma'u ke sila'i fakataha e ngaahi fāmilí ki he kotoa 'o 'itānití (vakai, Tokāteline

*Manatu'i 'e toki
fakakakato 'a e
ngāue fakaifaifekau
'a Kalaisí
he kaha'ú.*





mo e Ngaahi Fuakava 2:2–3; 49:17; 138:48; Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:39). ‘Oku fie ma‘u ke ‘i ai ha fehokotaki‘anga mālohi ‘i he ngaahi tamaí mo e fānaú. ‘I hotau kuongá ni, kuo pau ke fehokotaki fakataha‘i ke kakato mo haohaoa ‘a e ngaahi kuongá, ngaahi kií mo e ngaahi mālohi kotoa (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 128:18). Koe‘uhí ko e ngaahi taumu‘a toputapu ko ‘ení, kuo lahi ai ha ngaahi temipale mā‘oni‘oní ‘i he funga ‘o e māmaní. Te u toe fakamamafa‘i atu mahalo he ‘ikai liliu ho‘o mo‘u í hono langa ‘o e ngaahi temipale ko ‘ení, ka ‘e liliu ia ‘i ho‘o ngāue ‘i he temipalé.

‘Oku panaki mai e taimi ‘e fakamāvahevahé‘i ai ‘a kinautolu ‘oku ‘ikai talangofua ki he ‘Eikí meiate kinautolu ‘oku talangofuá (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 86:1–7). Ko hotau malu‘anga pau tahá ‘a ‘etau hokohoko atu ke mo‘ui taau ke hū ki Hono pale mā‘oni‘oní. Ko e me‘a‘ofa lelei taha te ke lava ‘o foaki ma‘á e ‘Eikí ko hono tauhi koe ke ke ma‘a mei māmaní, pea taau ke hū ki Hono pale mā‘oni‘oní. Ko ‘Ene me‘a‘ofa ma‘au ko e melino mo e malu ‘o ho‘o ‘ilo‘i ‘okú ke taau ke fe‘iloaki mo Iá, pe ko e fē pē taimi ‘e toki hoko aí.

Makehe mei he ngāue fakatemipalé, ko hono pulusi mo tufaki ko ia ‘o e Tohi ‘a Molomoná ko ha faka‘ilonga ia ki he māmaní kātoa kuo kamata ke tānaki ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Isileli pea mo fakahoko ‘a e ngaahi fuakava na‘á Ne fai mo ‘Épalahame, ‘Aisake, mo Sēkopé (vakai, Sēnesi 12:2–3; 3 Nifai 21; 29). ‘Oku talaki ‘e he Tohi ‘a Molomoná e tokāteline ‘o e tānaki fakatahá (hangē ko ‘ení, vakai ki he 1 Nifai 10:14). ‘Okú ne ‘ai ke ako e kakaí ‘o kau kia Sisū Kalāisi, ke tui ki He‘ene ongo-ongoleleí, pea kau ki Hono Siasí. Ko hono ‘ai mahinó, kapau na‘e ‘ikai ha Tohi ‘a Molomona, he ‘ikai hoko ‘a e tala‘ofa ki hono tānaki fakataha ‘o ‘Isileli.

‘Oku mahu‘inga foki e ngāue fakafafeikaú ki he tānaki fakataha ko iá. ‘Oku ‘alu atu e kau tamaio‘eiki ‘a e ‘Eikí ke malanga‘i ‘a e Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí. Kuo fekumi hotau kāingalotú mo e kau faifeikaú ‘i ha ngaahi pule‘anga lahi kiate kinautolu ‘o ‘Isileli kuo fakamovetevete‘i; kuo nau kumi kiate kinautolu ‘i he “ngaahi ‘ana‘i maká” (Selemaia 16:16); pea kuo nau toutai‘i kinautolu, ‘o hangē ko ia ne fakahoko ‘i he kuonga mu‘á.

‘Oku fakafehokotaki ‘e he ngāue fakafafeikaú ‘a e kakaí ki he fuakava na‘e fakahoko ‘e he ‘Eikí mo ‘Épalahame ‘i he kuonga mu‘á:

“Te ke hoko ko e monū‘ia‘anga ki ho hako ki mui ‘iate koe, koe‘uhí ke nau ‘ave ‘i honau nimá ‘a e ngāue mo e Lakanga Fakataula‘eiki ko ‘ení ki he ngaahi pule‘anga kotoa pē;

Pea te u tāpuaki‘i ‘a kinautolu ‘i ho hingoá; he ko kinautolu kotoa pē ‘e tali ‘a e Ongoongolelei ko ‘ení ‘e ui ‘a kinautolu ‘aki ho hingoá, pea ‘e lau ‘a kinautolu ko ho hako, pea te nau tu‘u hake ‘o fakamonū‘ia‘i koe, ko ‘enau tamai” (‘Épalahame 2:9–10).

Ko e ngāue fakafafeikaú ko e kamata‘anga pē ia ‘o e tāpuakí. ‘Oku hoko ‘a hono fakakakato mo hono ma‘u ‘o e ngaahi tāpuaki ko iá ‘i he taimi ‘oku fakahaohaoa‘i ai ‘e kinautolu kuo nau fou he vai ‘o e papitaisó ‘a ‘enau mo‘u, ‘o a‘u ki ha tu‘unga te nau lava ai ‘o hū ki he temipale mā‘oni‘oní. Ko hono ma‘u ko ia ha ‘enitaumeni ‘i [he temipalé] ‘okú ne sila‘i ai ‘a e kāingalotu ‘o e Siasí ki he fuakava faka‘Épalahamé.

Ko e fili ke ha‘u kia Kalaisí ‘oku ‘ikai makatu‘unga ia ‘i he feitu‘u ‘okú ke nofo aí; ‘oku makatu‘unga ia ‘i he tukupā fakafo‘ituitu. ‘E lava ke ma‘u ‘e he kau mēmipa kotoa pē ‘o e Siasí ‘a e tokāteline, ngaahi ouau, ngaahi ki ‘o e lakanga fakataula‘eikí, mo e ngaahi tāpuaki ‘o e oongoongoleleí, neongo pe ko e fē feitu‘u ‘oku nau ‘i aí. ‘E lava ke “omí ‘a [e kakaí] ki he ‘ilo ‘o e ‘Eikí” (3 Nifai 20:13) ta‘e te nau mavahé mei honau fonua tupu‘angá.

Ko e mo‘oni ‘i he kamakamata mai ‘a e Siasí, na‘e fa‘a‘uhinga ‘a ‘ete uluí ke te hikifonua mei he feitu‘u ko iá. Ka ‘i he taimi ní ‘oku fakahoko e

Ko e me‘a‘ofa lelei taha te ke lava ‘o foaki ma‘á e ‘Eikí ko hono tauhi koe ke ke ma‘a mei māmaní, pea taau ke hū ki Hono pale mā‘oni‘oní.



*'Oku ou palōmesi
atu, 'i ho'o muimui
kia Sisū Kalaisí,
te ke ma'u ai ha
nonga 'oku tu'uloa
mo e fiefia mo'oni.*

tānakí 'i he fonua kotoa pē. Kuo tu'utu'uni 'e he 'Eikí ke fokotu'u 'a Saione (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:6; 11:6) 'i he fonua kotoa pē kuó Ne foaki ai ki Hono Kāingalotú honau tupu'angá. Ko e feitu'u ke tānaki ki ai 'a e Kāingalotu Palāsilá ko Palāsila; ko e feitu'u ke tānaki ki ai 'a e Kāingalotu Naisiliá ko Naisilia; ko e feitu'u ke tānaki ki ai 'a e Kāingalotu Kōleá ko Kōlea. Ko Saioné "ko e loto-máá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 97:21). Ko e feitu'u ia 'oku 'i ai 'a e Kāingalotu angamā'oni'oni.

'E makatu'unga ma'u pē 'a e malu'i fakalau-mālié 'i he *funga* mo'ui 'a ha tokotaha, kae 'ikai ko e *feitu'u* 'okú ne nofo aí. 'Oku ou palōmesi atu kapau te tau fakahoko hotau lelei tahá ke ngāue 'aki 'etau tui kia Sisū Kalaisí mo ma'u e mālohi 'o 'Ene Fakaleléi 'o fakafou 'i he fakatomala, te tau ma'u 'a e 'ilo mo e mālohi 'o e 'Otuá ke tokoni ke 'oatu 'a e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí kuo toe fakafoki maí ki he pule'angá, fa'ahinga, lea, mo e kakai kotoa pē pea mo teuteu'i 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e 'Eikí.

Hā'ele 'Anga Ua Maí

'E liuaki e 'Eikí ki he fonua na'á Ne faka-mā'oni'oni'i 'i He'ene ngāue fakafaifekau ki ai 'i he māmaní. Te Ne toe hā'ele mai 'i he ikuna ki Selusalema. Te Ne toe liuaki ki he Kolo

Mā'oni'oni'i he ngaahi kofu kulokula faka'e'i'eiki ke fakataipe Hono ta'ata'a, 'a ia na'e tafe mei he ava kotoa pē (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 133:46–48). 'I he feitu'u ko iá mo e ngaahi feitu'u kehe "e fakahā 'a e nāunau 'o [e 'Eikí], pea 'e mamata ki ai 'a e kakai kotoa pē" ('Isaia 40:5; vakai foki, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 101:23). 'E ui Hono "huafá ko Fakaofo, ko Akonaki, ko e 'Otua Māfimafi, ko e Tamai Ta'engata, ko e 'Eiki 'o e Melinó" ('Isaia 9:5).

Te Ne pule mei ha ongo kolo lalahi 'e ua: taha 'i Selusalema motu'a (vakai, Sakalaia 14) pea ko e taha 'i he Selusalema Fo'ou 'e "langa ia 'i he konitinēniti 'o 'Ameliká" (Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:10). Mei he ongo senitā ko 'ení te Ne pule'i mei ai e ngaahi ngāue 'a Hono Siasí mo e pule'angá. 'E langa mo ha tempipale 'e taha 'i Selusalema. Mei he tempipale ko iá, te Ne 'afio ai 'o ta'engata ko e 'Eiki 'o e Ngaahi 'Eikí. 'E tafe e vaí mei he lalo tempipalé. 'E fakamo'ui e ngaahi vai 'o e Tahi Maté. (Vakai, 'Isikeli 47:1–8.)

Te Ne ma'u 'i he 'aho ko iá ha ngaahi huafa fo'ou pea 'e takatakai'i Ia 'e ha Kāingalotu makehe. 'E 'iloa ia ko e "Eiki 'o e Ngaahi 'Eikí mo e Tu'i 'o e ngaahi tu'i: pea ko kinautolu ['e] 'iate iá [ko kinautolu ia 'oku] ui, mo fili, mo angatonu" (Fakahā 17:14) ki he'enau falalá 'i he māmaní. Pea te Ne "pule ia 'o ta'engata pea ta'engata" (Fakahā 11:15).

‘E toe fakafoki e māmaní ki hono tu‘unga fakapalataisí pea hoko ‘o fo‘ou. ‘E ‘i ai ha langi mo ha māmani fo‘ou (vakai, Fakahā 21:1; ‘Eta 13:9; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 29:23–24).

Ko hotau fatongiá ia—ko hotau faingamālie ia—ke tokoni ki hono teuteu‘i ‘o e māmaní ki he ‘aho ko iá.

Fehangahangai mo e Kaha‘ú ‘i he Tui

‘I he taimi tatau, ‘i he taimí ni, ‘oku tau mo‘ui ‘i ha kuonga faingata‘a. ‘Oku lahi fau e mofuiké, pea fakatupu ‘e he peau kulá ha maumau lahi, hōloa e ngaahi pule‘angá, tōtu‘a e faingata‘a faka‘ekonōmiká, ‘ohofia e ngaahi fāmilí, pea fakautuutu e vete malí. ‘Oku ‘i ai ha ‘uhinga lahi ke tau hoha‘a ai. Ka ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke hanga ‘e he‘etau ongo‘i manavasi‘i ‘o fetongi ‘etau tuí. Te tau lava ‘o fakafepaki‘i e ongo‘i manavasi‘i ko iá ‘aki hono fakamāloolia ‘etau tuí.

Ko e hā ‘oku tau fie ma‘u ai ha fa‘ahinga tui fefeka peheé? Koe‘uhí he ‘oku faingata‘a e kaha‘ú. ‘E tātātaha ke faingofua pe manakoa he kaha‘ú ke te hoko ko ha mēmipa faivelenga ‘o e Siasí. ‘E sivi‘i kitautolu taki taha. Na‘e fakatokanga mai ‘a e ‘Apostolo ko Paulá ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí, ko kinautolu ‘oku muimui faivelenga ki he ‘Eikí te nau “ilo ‘a e fakatangá” (2 Timote 3:12). ‘E lava ke laiki koe ‘e he fakatanga ko iá ke ke vaivai pe ko ha‘ane fakaivia koe ke ke hoko ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga lelei mo ke loto-to‘a ange ‘i ho‘o mo‘ui faka‘ahó.

Ko e founiga ko ia ho‘o tali e ngaahi ‘ahi‘ahi ‘o e mo‘ui, ko e konga ia ‘o hono fakatupulaki ‘a ho‘o tuí. ‘Oku hoko mai e mālohi he taimi ‘okú ke manatu‘i ai ‘oku ‘i ai ha‘o natula fakalangi, ko ha tukufakaholo ‘oku ta‘engata hono mahu‘ingá. Kuo fakamanatu atu ‘e he ‘Eikí kiate koe mo ho‘o fānaú mo e makapuná, ko e kau ‘ea-hoko fakalao kimoutolu pea na‘e tuku fakatatali ‘a kimoutolu ‘i he langí ki he taimi makehe mo e feitu‘u ko ia ke fa‘ele‘i ai kimoutolú, ke ke tupulaki pea hoko ai ko Hono kakai mo‘ui taau ‘o e fuakavá. ‘I ho‘o ‘a‘eva ‘i he hala mā‘oni‘oni ‘o e ‘Eikí, ‘e faitāpuekina ai koe ke ke hokohoko atu ‘i He‘ene leleí peá ke hoko ko ha maama mo ha fakamo‘ui ki Hono kakaí (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 86:8–11).

Fai e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku fie ma‘ú ke fakamāloolia ai ho‘o tui kia Sisū Kalaisí, ‘i hono fakalahi ho‘o mahino ki he tokāteline na‘e ako‘i ‘i Hono Siasi kuo toe fakafoki maí pea mo fekumi ta‘etuku ki he mo‘oní. ‘I ho‘o fakama‘unga ki he tokāteline haohaoá, te ke lava ai ke laka atu ki mu‘a ‘i he tui mo e vilitaki pea fai ‘i he loto-fiefia ‘a ia kotoa pē ‘okú ke ma‘u e mālohi ke fai ke fakahoko e ngaahi taumu‘a ‘a e ‘Eikí.

‘E ‘i ai ha ngaahi ‘aho te ke loto-fo‘i ai. Ko ia, lotua ha loto-to‘a ke ‘oua ‘e fo‘i! Ko e me‘a fakamamahí, ‘e lavaki‘i koe ‘e he ni‘ihí na‘á ke fakakaukau ko ho‘o kaungāme‘á. Pea ‘e ‘i ai ha ngaahi me‘a ‘e ngali ta‘e fakafiemālie.

Neongo ia, ‘oku ou palōmesi atu, ‘i ho‘o muimui kia Sisū Kalaisí, te ke ma‘u ai ha nonga tu‘uloa mo e fiefia mo‘oni. ‘I ho‘o tauhi ho ngaahi fuakavá ‘o fai pau matemátē ki aí, pea ‘i ho‘o taukave‘i ‘a e Siasí mo e pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní he ‘aho ní, ‘e faitāpuekina koe ‘e he ‘Eikí ‘aki ha mālohi mo ha poto ke fakahoko e ngaahi me‘a ko e kau mēmipa pē ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní te nau lava ‘o fai.

‘Oku fie ma‘u ke tau hoko ko ha kau langaki hake ‘o e tui ki he ‘Otuá, tui ki he ‘Eikí ko Sisū Kalaisí pea mo tui ki Hono Siasí. Kuo pau ke tau langa ‘a e ngaahi fāmilí pea sila‘i ‘i he ngaahi temipale mā‘oni‘oni. Kuo pau ke tau langa ‘a e Siasí pea mo e pule‘anga ‘o e ‘Otuá he funga ‘o e māmaní (vakai, Mātiu 6:33). Kuo

pau ke tau teuteu ki hotau takitaha iku‘anga fakalangi: ‘o e nāunaú, mo‘ui ta‘efā‘amaté, pea mo e mo‘ui ta‘engatá (vakai, Loma 2:7; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 75:5).

‘Oku ou fakamo‘oni atu ‘i he loto-fakatōkilalo—‘o hangē ko ia na‘e talaki ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá—‘e laka ta‘eufi atu pē e ongo‘ongolelei ‘o Sisū Kalaisí kuo toe fakafoki maí “‘i he anga-faka‘ei‘eiki mo e tau‘atāina, kae ‘oua kuo hū atu ki he konitinēniti kotoa pē, ‘a‘u ki he potu kotoa pē, ‘u‘ufi ‘a e fonua kotoa pē, mo fakaongo ‘i he telinga kotoa pē, kae ‘oua kuo fakahoko ‘a e ngaahi taumu‘a ‘a e ‘Otuá, pea folofola ‘a Sihova Ma‘ongo‘onga kuo lava ‘a e ngāuē” (*History of the Church*, 4:540).

‘Oku tau kau ki he ngāue ‘a e ‘Otuá Māfimafí. ‘Oku ou lotua ‘Ene ngaahi tāpuakí ke ‘iate kimoutolu hono kotoa. ■

*‘Oku hoko mai e mālohi he
taimi ‘okú ke manatu‘i ai ‘oku
‘i ai ha‘o natula fakalangi, ko
ha tukufakaholo ‘oku ta‘engata
hono mahu‘ingá.*



Berglind Guðnason

'Ānesila, 'Aisileni



Ko Peikilini (to'ohemá) mo hono tokoua ko 'Ēliní (to'omata'ú). 'I he taimi na'e a'usia ai 'e Peikilini 'a e loto-mafasia faingata'a taha kuó ne fehangahangai mo iá, na'á ne ongo'i he 'ikai ke ne toe lava 'o makātaki'i. 'I he'ene vahevahe ki hono fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á fekau'aki mo hono ngaahi faingata'a iá, na'á ne ma'u ai ha fakamo'ui fakalaumālie mo fakaeloto 'o fakafou he ngaahi me'angāue kuo 'omi 'e he Tamai Hēvaní.

MINITÍ SELU, TOKOTAHĀ FAITAÁ

Kuo tokoni lahi 'aupito kiate au 'eku talanoa mo hoku fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á fekau'aki mo hoku loto-mafasiá. Na'e iku foki ia ki ha tokoni lahi ange. Na'e 'ikai ke u fie folo fo'i'akau pe 'alu ki ha faifale'i. Ne u pehē loto ma'u pē, "Oku 'iate au 'a e 'Otuá." Ka 'oku 'omi 'e he 'Otuá ha ngaahi me'angāue kehe, hangē ko e faito'o mo e faifale'i, ke tau faka'aonga'i 'o 'ikai ngata pē 'i he ngaahi me'a fakalaumālié.

'I he tumutumu 'o 'eku loto-mafasiá, ne fa'a pehē mai 'e he kakai, "E faka'au pē ke toe lelei ange." Ne u fa'a fo'i he fanongo ki aí ka, neongo 'ene ongo ngali kehé, na'e mo'oni ia.

Na'e 'ikai ke u teitei fakakaukau te u a'usia e fiefia kuó u a'usia he taimi ní. 'Oku 'i ai ha ngaahi 'aho 'e ni'ihi 'oku ou kei fāi-feinga pē, ka koe'uhí ko e ngaahi me'angāue kuo 'omi 'e he Tamai Hēvaní ma'akú, 'oku ou lava'i ia. 'I he taimi ní, ko e taimi 'oku ou ongo'i ai 'oku kamata ke u ongo'i loto-mafasiá, 'oku ou pehē loto pē 'oku 'ofa'i au, 'oku 'i ai 'a e kakai ke u talanoa ki ai, pea 'e faka'au pē ke lelei ange.

'ILO LAHI ANGE

Vakai lahi ange kau ki he fononga 'a Peikilini 'i he tui, kau ai ha 'ū tā lahi ange, 'i he 'initanetí pe 'i he tatau 'o e fakamatálá ni 'i he Gospel Library 'i he ChurchofJesusChrist.org/go/42013.



Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhí

KO E NGĀUE FAKAETAUHI 'O FAKAFOU 'I HE **KONIFELENISI LAHÍ**

'I he kotoa 'o e ngaahi kupu'i lea langaki mo'ui, ngaahi tukufakaholo fakafāmili, mo e ngaahi akonaki mei he kau tamaio'eiki 'a e 'Eikí, 'oku 'omi 'e he konifelenisi lahí ha ngaahi founiga lahi ke tau ngāue fakaetauhí ai—kimu'a, lolotonga, pea 'i he hili 'a e uike konifelenisi lahí!

Ihe hoko 'a Susi mo Tomu Miuleni ko ha ongo faiako teuteu ngāue fakafaifekaú, 'okú na pole'i ma'u pē e kau mēmipa 'i he'ena kalasí ke nau fakaafe'i ha taha ke sio 'i he konifelenisi lahí.

'Oku pehē 'e Susi, “'Oku hoko hono fakaafe'i ha tokotaha ke ne fai ha me'a ko ha konga mahu'inga ia 'o e ngāue fakafaifekaú, pea 'oku pehē pē foki mo e ngāue fakaetauhí. 'Oku fa'a lipooti mai 'e he'ema kau akó 'a e ola lelei 'enau feingá kae pehē ki he tokotaha ne nau fakaafe'i.”

Ko ha ngaahi founiga 'eni 'e ni'ihī ne lipooti ange 'e he'ena kau akó ne nau fakahoko 'aki 'a e tokoní:

- “Ne mau ngāue fakaetauhí ki ha kaungāme'a 'okú ne fekuki mo ha ngaahi palopalema. Ne mau fakaafe'i ia ke fanongo ki he konifelenisi lahí ke ne ma'u ha ngaahi tali. 'I he'ema 'a'ahi ki ai hili 'a e konifelenisí, na'a ne talamai na'a ne fanongo ki ha ngaahi fakakaukau lahi 'e tokoni kiate ia.”
- “Ne mau fakahoko ha paati konifelenisi lahi pea na'e ha'u 'a e tokotaha kotoa pē mo ha fanga ki'i fakaneifua ke vahevahé. Na'e fakalata 'aupito ia ne mau fakakaukau ai ke toe fakahoko pē ia.”
- “Na'a ku fakaafe'i ha'aku kaungāme'a ke ma sio konifelenisi lahi. 'I he'ema talanoa ki aí, ne ma pehē ke ma faka'uli ki he 'apisiasí ke sio angé pe te ma lava 'o sio konifelenisi ai. Ne ma lava 'o sio ai, pea ko e a'usia lelei tahá ia 'ema 'i aí!”

Hangē ko e ngaahi me'a kuo ako 'e he ongomātu'a Miulení mo 'ena kau akó, 'oku lahi ha ngaahi founiga ke tau ngāue fakaetauhí ai 'o fakafou 'i he konifelenisi lahí. Ko ha founiga lelei ia ke vahevahé ai ha ngaahi kupu'i lea langaki mo'ui, ngaahi tukufakahoko fakafāmili, ngaahi fealēlea'aki mahu'ingamālie, pea mo e ngaahi akonaki 'a e kau tamai-o'eiki 'a e 'Eikí!





NGAAHI TEFITO'I MO'ONI KE FAKAKAUCAU KI AÍ

"Fakatokanga'i"

Na'e faka'aonga'i 'e he Fakamo'uí ha taimi 'i he loto-'ofa ke vakai ki he ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihi kehé peá Ne feinga ke feau e ngaahi fie ma'u ko iá (vakai, Mātiu 9:35–36; Sione 6:5; 19:26–27). Te tau lava 'o fai 'a e me'a tatau.

"Fakaafe'i leva"

Hili 'etau fakatokanga'i and ngaahi fie ma'u 'a kinautolu 'oku tau ngāue fakaetauhī ki aí, ko e sitepu hokó leva ke ngāue.

"Fanongo ki he ngaahi lea 'a e kau palōfitá"

'Oku totonu ke tau "fa'a fakataha" (Molonai 6:5) ke ako fakataha, tupulaki fakataha, mo talanoa fekau'aki mo e ngaahi me'a fakalau-mālie 'oku mahu'inga taha ki hotau laumālié. 'E lava ke hoko 'a e "Mou omi 'o fanongoa [e] le'o 'o e palōfitá, ko e le'o ia 'o e 'Otuá"² ko e taha 'o e ngaahi fakaafe mahu'inga taha 'e lava ke tau fakahoko kiate kinautolu 'oku tau ngāue fakaetauhī ki aí.

"Ofá mo e anga fakakaungāme'á"

Ke tokonia mo fakalotoa mo'oni 'a e ni'ihi kehé, kuo pau ke tau fakatupulaki ha ngaahi vā fetu'utaki 'i he anga'ofa mo e "ofa ta'e-mālualoi" (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:41).

Fakaafe'i e Ni'ihi Kehé ki Ho'o 'Apí

"Ne fekau 'e he Fakamo'uí 'a 'Ene kau muimuí ke nau 'fe'ofa'aki kiate kimoutolu; pea hangē ko 'Eku 'ofa kiate kimoutolu" (Sione 13:34). Ko ia tau vakai ki he founiga 'o 'Ene 'ofa 'iate kitautolu. . . . Kapau te tau 'ai Ia ke hoko ko hotau fa'ifa'itaki'angá, 'oku totomu leva ke tau feinga ma'u pē ke tokoni ki he tokotaha kotoa pē." —Palesiteni Tāleni H. 'Oakesi¹

'I he ngaahi ta'u kuo maliu atú, na'e **fakatokanga'i** 'e he'emaufaiako faka'api lelei ko Maiká 'eku sio konifelenisi lahi mo 'eku fānau 'e toko tolú 'i ha ki'i komipiuta to'oto'o si'isi'i pē. Na'a ne **fakaafe'i leva** kimautolu ke mau ò ange ki hono 'apí ke mau sio fakataha ai mo hono uaifi ko Siekí, mo ne pehē mai te na fiefia 'aupito ka mau ka 'alu ange. Na'e fiefia 'eku fānaú ke nau sio 'i he konifelenisí 'i ha televisone mo'oni; na'a ku hounga'ia 'aupito 'i he'ena tokoní; pea ne mau fakalata'ia 'aupito 'i he'emaufeo'hí.

Hili iá, na'e hoko 'a e sio konifelenisi lahi fakatahá ko ha tukufakaholo. Na'a mo e taimi ne mau ma'u ai ha televisone pē 'amautolú, ne mau kei fononga fiefia pē ki he 'api 'o Maika mo Siekí mo 'emaufū piló, 'ū pepá, mo e fakaneifuá ke sio konifelenisi lahi. Na'e toe makehe ange 'emaufanongo fakataha ki he ngaahi lea 'a e kau **palōfitá**. Ne mau hangē ha fāmilí. Na'e hoko 'a Maika mo Sieki ko ha kaungāme'a lelei kiate au mo ha ongo kui ki he'eku fānaú. Kuo hoko 'ena **'ofá mo e anga fakakaungāme'á** ko ha tāpuaki fakaofo ki hoku fāmilí. 'Oku ou hounga'ia 'aupito 'i he'ena loto-fiemālie ke faka'atā hona 'apí mo hona lotó kiate kimautolú.

Suzanne Erd, Kalefōnia, USA

Vahevahe 'i he 'Initanetí

"Ko ha me'angāue fakamāmani lahi 'a e ngaahi sēnolo mitia fakasōsialé 'okú ne langaki fakataautaha mo lelei ha mo'ui 'o ha ni'ihi fakafo'ituitui tokolahī mo ha ngaahi fāmili. Pea 'oku ou tui kuo hokosia e taimi kiate kitautolu ko e kau ākonga 'a Kalaisí ke tau faka'aonga'i lelei ai e ngaahi me'angāue fakalaumālie ko 'ení 'i hono founiga totonú kae mahu'inga angé ke fakamo'oni ki he 'Otua ko e Tamai Tā'engatá, 'Ene palani 'o e fiefiā Ma'a 'Ene fānaú, mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, ko e Fakamo'ui 'o e māmaní."

—'Eletā Tēvita A. Petinā³

'Oku tau lava 'o **vahevahe eongoongoleleí** mo e māmaní kotoa 'i he 'itanetí. 'Oku ou sai'ia 'aupito ai! 'Oku ou vahevahe ha ngaahi 'ekitiviti 'e ni'ihi ki he konifelenisi lahí, ka ko e lahi tahá 'oku ou feinga ke tokoni ki he ni'ihi kehé ke nau **fakatupu ha fealēlea'aki** mei he ngaahi lea 'i he konifelenisi lahí. 'E lava ke tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi fehu'i 'oku tau vakai ki ai mei he ni'ihi kehé ke tau vakai ki he ngaahi me'a 'i ha founiga fo'ou pea 'e lava ke hoko ia ko ha kamata'anga ki he'etau ngaahi fehu'i lelei ke aleá'i.

Kuó u 'ilo'i 'i ho'o **faka'aonga'i ha ngaahi fehu'i** ke aleá'i e ngaahi lea 'i he konifelenisi lahí mo e ngaahi fāmili 'okú ke ngāue faka-etauhí ki aí, 'oku tokoni ia ke ke sio ki honau mālohingá kae pehē ki he'enau ngaahi fiemaú. Ko e taha 'o e ngaahi fehu'i 'oku ou manako ke fakahokó ko e, Ko e hā 'okú ke ongo'i ko ha kaveinga mei he fakataha'anga fakamuimuitaha 'o e konifelenisi lahí?

'Oku fa'a hanga ma'u pē 'e he talí 'o tataki koe ke ke 'ilo'i 'a e me'a 'oku hoko 'i he'enau mo'ui mo e me'a 'oku mahu'inga kiate kinautolú. 'Okú ke lava ai 'o hoko ko ha tangata pe fefine ngāue fakaetauhí lelei ange koe'uhí kuo mahino ange kiate koe honau tūkungá. ■

Camille Gillham, Kololato, USA

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, "Love and the Law" (video), mormonandgay.ChurchofJesusChrist.org.
2. "Mou Omi 'o Fanongoa," *Ngaahi Himi*, fika 12.
3. David A. Bednar, "Lōmaki'i 'a Māmanī Fakafou 'i he Mitia Fakasōsialé," *Liahona*, 'Aokosi 2015, 50.
4. *Malanga'aki 'Eku Ongoongoleleí: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafafeikau* (2004), 219.

NGAAHI TEFITO'I MO'ONI KE FAKAKAUCAU KI AÍ

"Vahevahe eongoongoleleí"

Kuo tau fuakava ke "tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē" (Mōsaia 18:9).

"Fakatupu ha fealēlea'aki"

'E lava 'e he ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahí ke fakatupu ha ngaahi fepōtalanoa'aki lelei, mahu'inga mo fakalaumālie. Pea 'e lava 'e he ngaahi fealēlea'aki pehení 'o fakamālohia ho'o ngaahi vā fetu'utákí, tokoni ke fakatupu-laki ho'o fakamo'óni, mo fakafiefia'i koe! (vakai, Tokātelinae mo e Ngaahi Fuakava 50:22).

"Faka'aonga'i ha ngaahi fehu'i"

"E tokoni 'a e ngaahi fehu'i lelei ke mahino kiate koe 'a e ngaahi manako, ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai, pe ngaahi fehu'i 'a e ni'ihi kehé. Te nau lava ke fakalahi atu ki ho'o faiakó, fakaafe'i 'a e Laumālié, pea mo tokoni ki he kakaí ke nau ako."⁴





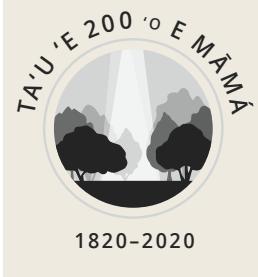
Fai 'e 'Eletā
LeGrand R. Curtis Jr.

Fitungofulu Taki
Mā'olunga mo ha
Faihisitōlia mo
ha Tauhilekooti
'o e Siasí

Ko e Hokohoko Atu Hono
**TOE FAKAFOKI
MAI 'O E ONGO**



Na‘e kamata hono Toe Fakafoki
Mai ‘o e Ongoongoleí ‘i he
Vao‘akau Tapú ‘i he ta‘u ‘e 200
kuo hilí pea ‘oku kei hokohoko
atu pē ia ‘i he ‘ahó ni—pea te ta
lava ‘o kau ki he ngāue ko íá.



ONGOLELEÍ

Ko ha taimi lelei mo fakafiefa ‘eni ke te ‘i he māmaní ai. ‘Oku tau ma‘u ‘a e tāpuaki ‘o e kau ‘i he ngaahi ngāue ma‘ongo‘onga ‘oku hoko ‘i he kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá, ko ha teuteu ki he Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a e ‘Eikí.¹ ‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i he‘etau vakai ki he hoko ‘a e ngaahi me‘a fakaofo ko ‘ení ka ‘oku tau toe kau foki ki ai.²

‘Oku tau fa‘a talanoa he taimi ‘e ni‘ihi fekau‘aki mo hono Toe Fakafoki Mai ‘o e ongoongoleleí ‘o hangē na‘e hoko faka‘angataha pē iá. ‘I he ta‘u e uangeau kuo hilí, na‘e kamata‘i e ngāue ‘e he ‘Uluaki Mata Me‘a-Hā-Mái, ka ko hono mo‘oní, ne ‘ikai ngata pē ai ‘a hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí. Na‘e hoko atu e ngāue ‘a e ‘Eikí ‘o fakafou ‘ia Siosefa Sāmita mo hono kau ngāngāue ki hono liliu ‘o e Tohi ‘a Molomoná, fakafoki mai ‘o e lakanga fakataula‘eikí, fokotu‘utu‘u ‘o e Siasí, ‘ave atu ‘a e kau faifekaú, langa ‘o e ngaahi temipalé, fokotu‘utu‘u ‘o e Fine‘ofá, mo e alā me‘a peheé. Na‘e kamata e ngaahi ngāue ko ‘ení hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí ‘i

he 1820 pea hokohoko atu ia ‘i he kotoa e mo‘ui ‘a Siosefa Sāmitá.

Hangē ko e ma‘ongo‘onga ‘a e ngaahi me‘a na‘e fakahā mai ‘e he ‘Otuá ‘o fakafou ‘ia Siosefa Sāmitá, na‘e ‘ikai kakato ‘a hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí ‘i he vaha‘ataimi ne mo‘ui ai ‘a Siosefá. Na‘e fakafou mai ‘i he kau palōfita ‘i hono tu‘á e ngaahi me‘a hangē ko e hokohoko atu hono fakatupulaki e ngāue fakatemipalé; ngaahi folofola kehe ne tānaki mái; ko hono liliu ‘o e folololá ki he ngaahi lea fakafonua kehé; ko hono ‘ave ‘o e ongoongoleleí ki he funga ‘o e māmaní; ko hono fokotu‘u ‘o e Lautohi Faka-Sāpaté, Kau Finemuí, Palaimelí, mo e ngaahi kōlomu ‘o e lakanga fakataula‘eikí; mo ha ngaahi liliu lahi ki hono fokotu‘utu‘u mo e tu‘utu‘uni ‘o e Siasí.

Kuo pehē ‘e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, “Ko ha kau fakamo‘oni kitautolu ki he ngāue ‘o hono toe fakafoki mai ‘o e ongoongoleleí. Kapau ‘okú ke pehē kuo kakato hono toe fakafoki mai ‘o e Siasí, ko e kamata‘angá pē ‘ení ‘okú ke vakai ki ai. ‘Oku kei lahi fau ha ngaahi me‘a ke hoko

Kuo foaki mai 'e he

'Otuá kiate kitau-tolu ha faingamā-lie fakafo ke tau-fakahoko ha ngaahi fatongia mahu'inga i he ngāue ko 'ení.

mai. . . . Tatali ki he ta'u fo'oú. Pea mo e ta'u ka hoko maí. Folo ho'omou fo'i 'akau vaita-miní. Ma'u ha mālōlō fe'unga. 'E fakafiefia ia.'³

Hangē ko e talaki 'e Palesiteni Nalesoni 'oku kei hokohoko atu pē 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei, kuo tau mātā ha ngaahi liliu lahi 'i he Siasí talu mei he'ene hoko ko ha Palesitení. Na'e kau ai 'a hono toe fokotu'utu'u e ngaahi kōlomu 'o e lakanga fakataula'eikí, fetongi 'e he ngāue fakaetauhí 'a e faiako faka'apí mo e faiako 'a'ahí, pea mo hono fokotu'u ko ia e founiga ako 'o e Ongoongolelei 'o fakatefito 'i 'apí, kae poupou ki ai e Siasí.⁴ Kuo hoko mo ha ngaahi liliu lahi ange talu mei ai, pea 'oku lahi mo ha ngaahi liliu kehe ke hoko mai.

Ko Ha Sīpinga 'i 'Afilika Hihifo

Na'e liliu 'eku fakamo'oni ki he hokohoko atu ko ia hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei 'i he ta'u 'e nima ko ia ne u ngāue ai he Kau Palesitenisi Faka'ēlia 'o 'Afilika Hihifó. Talu mei he'eku kei talavoú, kuó u ma'u ha fakamo'oni ki he ongoongolelei. Ka 'i he'eku nofo 'i 'Afiliká, ne u feohi ai mo ha ni'ihi 'o e fuofua kakai 'Afilika

Ko hono vahevahé 'e ha faifekau 'o e Siasi he kuonga mu'a ko Samuela Sāmita ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná.



'i Kana ke ako'i e ongoongolelei na'e 'i he'etau 'ū naunaú. 'I he tū'uta atu pē 'a e kau faifekaú 'i

he 1978, na'a ne papitaiso leva 'i he 'aho 'uluaki pē na'e fakahoko ai e ngaahi papitaiso ki he Siasi 'i Kaná.

'I he konga kimu'a 'o e taimi ne hoko ai 'a Feleti ko ha mēmipá, na'a ne kau atu ki ha me'a-faka'eiki 'o hano kainga na'e hoko ko ha hou'eiki fakamatakali. Na'a ne 'ilo'i ai ko e palani 'a e fāmilí ke fokotu'u ia ke ne hoko ko e taki hokó. 'I he'ene 'ilo'i ko e fa'ahinga tu'unga peheé te ne fai ai ha ngaahi me'a 'e sepaki mo 'ene tui ki he ongoongolelei, na'a ne mavahé fakavavevave 'i he hili pē hono tanu 'o e me'a-faka'eiki 'o ne tafoki ai mei ha tu'unga na'a ne mei 'iloa mo koloa'ia ai.

'I he hili pē hono fakatapui 'o e Temipale 'Akalaá, na'e fakatou fononga 'a Sēmisi mo Feleti 'i ha houa 'e fā 'i he uike kotoa pē koe'uhí ke na hoko ko ha ongo tangata ngāue temipale. 'I he'eku fakahoko e ngaahi ouaú mo kinauá, na'e 'ō'ōfaki au 'e he ongo 'o e hisitōlia na'a ne 'ātakai'i aú. 'I he'eku 'ilo'i e hisitōlia 'o e Siasí 'i 'Afiliká 'a ia ne na fakafofonga'i, ne u ongo'i ne hangē tofu pē ia ha'aku fakahoko e ngaahi ouau ko ía mo Sione

Hihifo ke nau tali e ongoongolelei. Ne u vakai foki ki he tupu vave 'a e Siasí 'i he konitinēniti, 'i hono fokotu'u ha ngaahi uooti mo ha ngaahi siteiki 'e laungeau, fonu hake e ngaahi temipalé mo e ngaahi 'apisiasí 'i he kau mēmipa faivelengá, pea mo hono tali 'e ha kau fafine mo ha kau tangata lelei, 'aki honau lotó kotoa, 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Ne u vakai ai ki hono fakahoko 'a e kikite 'a Siosefa Sāmitá ko e Siasi "te ne fakafonu 'a māmani."⁵

Na'e tokoni'i au 'i ha 'aho 'e taha 'e ha ongo mēmipa faivelenga ko Sēmisi 'Euatisi mo Feletiliki 'Anitui 'i he Temipale 'Akala Kaná. 'I he ngaahi ta'u lahi kimu'a pea tū'uta 'a e kau faifekau 'a e Siasi 'i Kaná, na'e kau 'a Sēmisi 'i ha ki'i kulupu ne toko 1,000 nai 'a ia ne nau faka'aonga'i e Tohi 'a Molomoná mo e 'ū naunau kehe 'a e Siasi 'i he'enau ngaahi polokalama lotú. Ne nau lotua 'a e 'aho 'e a'u ange ai e Siasi ki Kaná. Na'a ne kau fakataha mo ha kau talavou kehe 'i he fononga takai

Feleti 'Enituai, ko ha paionia 'o e Siasi 'i Kana



Teila pe ko Uilifooti Utalafi pe kau mēmipa kehe 'o e Siasi he kuonga mu'a.

Ko e me'a ne u mātā, a'usia, pea ongo'i 'i 'Afilika Hihifó ko e hoko ko ha konga 'o e me'a na'e fakahā 'e he 'Eikí kia 'Inoke 'e hokó: "Pea te u fekau hifo 'a e mā'oni'oní mei he langí; pea te u 'ohake 'a e mo'oni mei he kelekelé, ke faka-mo'oni'i 'a hoku 'Alo pē Taha na'e Fakatupú; . . . pea te u 'ai ke tafí' 'a māmani 'e he mā'oni'oní mo e mo'oni 'o hangē ka fai ia 'aki 'a e lōmakí, ke tānaki fakataha mai 'a hoku kakai filí mei he ngaahi vahe fā 'o e māmani" (Mōsese 7:62).

Ne u mamata ki hono tafí'i 'e he mā'oni'oní mo e mo'oni e konitinēniti 'o 'Afiliká pea mo hono tānaki fakataha mai e kakai filí mei he tafā'aki ko ia 'o e māmani. Na'e fakatupulaki 'eku fakamo'oni ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei koe'uhí ne u mātātonu ki he hoko 'a e konga mahu'inga ko ia 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei.

Ne u mamata foki ki ha me'a 'e taha fekau'aki mo e hokohoko atu hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei: ko ha tui mateaki mo ha ivi

fakalaumālie ‘i he lotolotonga ‘o e kāingalotu ‘Afliká. Kuó u fanongo ki he pehē ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “‘Oku ‘ikai tu‘u pē ‘a Ketilani [‘a ia ne nofo ai e Kāingalotu ‘o e Siasí ‘i he 1830 tupú] ‘i ‘Ohaiō pē. ‘Oku toe ‘i ‘Aflikia foki ia.” ‘Oku kau ha kakai tokolahia ki he Siasí ‘i ‘Aflikia ‘o makatu‘unga ‘i he‘enau ngaahi ‘ausia fakalaumālie fakafo‘ituitui ‘oku ma‘ongo‘ongá. ‘Oku ‘omi ‘e he kau mēmipa fo‘ou ko ía ha ivi fakalaumālie mo ha fie ma‘u ke fakaloloto ange ‘etau ako e ontoongoleleí. Kiate kinautolú, ‘oku hokohoko atu hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongooleleí ‘i ha tu‘unga fakataautaha. ‘I he‘enau ako lahi ange fekau‘aki mo e Siasí, ‘oku hokohoko atu ‘enau mātā e ngaahi mo‘oni ‘o e ontoongoleleí. Ko e mo‘oni tatau pē ia ‘oku hoko kiate kitautolu kotoa ‘i he‘etau hokohoko atu ke fakalahi ‘etau ‘ilo ki he ontoongoleleí.

Ngaahi Founga ‘e Tolu ke Tokoni ki he Hokohoko Atu Hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongooleleí.

Kuo foaki mai ‘e he ‘Otuá kiate kitautolu ha faingamālie fakafo ke tau fakahoko ha ngaahi

fatongia mahu‘inga ‘i he ngāue ko ‘ení. Na‘e folofola ‘e he ‘Eikí “‘Oku fie ma‘u foki ‘e he sino [‘o e Siasí] ‘a e kupu kotoa pē” (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 84:110). ‘Oku ma‘u ‘e he mēmipa kotoa pē ‘o e Siasí ‘a e tāpuaki ke kau atu ki he hokohoko atu ko ia hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongooleleí. Te tau fakahoko fēfē ia?

Ko e founga ‘e taha ke tau kau atu aí ko hono fakahoko mo tauhi ‘o e ngaahi fuakava toputapú. ‘Oku ‘ikai ha taumu‘a ‘o e ngaahi ouaú, kau ai e ngaahi ouau ‘o e temipalé, kae ‘oua kuo fakahoko mo‘oni ia ‘e he kakaí pea tauhi leva e ngaahi fuakava ‘oku fekau‘aki mo e ngaahi ouau ko ía. Kuo ako‘i ‘e Poni Pākini, Palesiteni Lahi mālōlō ‘o e Fine‘ofá, ““I hono fakahoko ‘o e ngaahi fuakavá ko hano fakahaa‘i ia ‘o ha loto vilitaki; ko hono tauhi ‘o e ngaahi fuakavá, ko hano fakahaa‘i ia ‘o ha loto faivelenga.”⁶

‘I he‘etau fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá, ‘oku ‘ikai ngata pē ‘i he‘etau teuteu‘i kitautolu ki he mo‘ui ta‘engatá, ka ‘oku tau tokoni foki ai ke teuteu mo fakamālohaia ‘a e me‘a ‘oku ui ‘e he ‘Eikí “[ko] hoku kakai fuakavá” (Tokāteline

mo e Ngaahi Fuakava 42:36). ‘Oku tau fakahoko e ngaahi fuakavá mo e ‘Otuá pea ‘oku tau hoko ai ko ha konga ‘o ‘Ene kakai fuakavá ‘o fakafou ‘i he papitaisó, hilifakinimá, ko e sākalamēnití, ko e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí, mo e ngaahi ouau ‘o e temipalé.

Ko ha founga ‘e taha ‘e lava ke tau kau ai i hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongooleleí, ko hono fakahoko e ngaahi uiui‘i mo e ngaahi

Ko ha to‘u tupu ‘oku nau tu‘u laine ke hū ki he Tēmipale ‘Akalā Kaná.



fatongia ‘oku tau ma‘ú. Ko e founga ia ‘oku tupulaki ai ‘a e Siasí. ‘Oku ako‘i ‘e he kau faiako ngāue mateakí e ontoongoleleí ki he fānaú, to‘u tupú, mo e kakai lalahí. ‘Oku tokanga‘i ‘e he kau tangata mo e fafine ngāue fakaetauhí e kau mēmipa fakafo‘ituitui ‘o e Siasí. ‘Oku ‘oatu ‘e he kau palesitenisií mo e kau pīsopelikí ha fakahino-hino ki he ngaahi siteikí, vahefonuá, uōtí, koló, kōlomú, houalotú, kalasí mo e ngaahi kulupú. ‘Oku tokanga ‘a e kau taki ‘o e to‘u tupú ki he kau finemuí mo e kau talavoú. ‘Oku lekooti ‘e he kau sekelitalí mo e kau kalaké ‘a e ngaahi fakamatala mahu‘inga ‘a ia ‘oku lekooti ‘i he langí, pea ‘oku fakahoko ‘e ha ni‘ihi kehe tokolahia ha ngaahi fatongia mahu‘inga ‘i hono teuteu‘i ‘o e kakaí ki he mo‘ui ta‘engatá pea mo e Hā‘ele ‘Anga Ua Mai ‘a e Fakamo‘uí.

Ko e founga hono tolu te tau lava ai ‘o kau ‘i hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongooleleí ko ‘etau tokoni ki hono tānaki fakataha ‘o ‘Isilelí. Talu mei he kamata‘anga hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongooleleí, kuo hoko ma‘u pē ‘eni ko ha konga mahu‘inga ‘o e ngāuē. Hangē ko ia ne

Hangē ko e akonaki

'a Palesiteni

Nalesoni, 'oku tau

*ma'u 'a e faingamālie mo e fatongia
ke tokoni ki he tānaki fakataha
'oku fakahoko 'i he fakatou tafa'aki
'o e veili.*

ako'i 'e Palesiteni Nalesoni, 'oku tau ma'u 'a e faingamālie mo e fatongia ke tokoni 'i he tānaki fakataha 'oku hoko 'i he fakatou tafa'aki 'o e veili. 'I he lea tuku 'a Palesiteni Nalesoni 'i he'eene fuofua konifelenisi lahi ko e Palesiteni 'o e Siasí, na'a ne fakamatala mahino ai, "Oku faingofua mo fakamātoato 'etau pōpoaki ki he māmaní: 'oku tau fakaafe'i e fānau kotoa 'a e 'Otuá he ongo tafa'aki 'o e veili ke nau ha'u ki honau Fakamo'u, ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e temipale mā'oni'oní, ma'u ha fiefia 'oku tu'uloá pea mo'ui taau ke ma'u e mo'ui ta'engatá."⁷

'Oku 'uhinga hono tānaki fakataha 'o 'Isileli 'i he fakatou tafa'aki 'o e veili ki he ngāue fakafaifekaú. Ko kitautolu kotoa 'oku malava ke ngāue fakafaifekau taimi-kakató 'oku totonus ke tau fakakaukau lelei ki he faingamālie ko iá. 'Oku ou lau ko ha tāpuaki ma'ongo'onga 'a 'eku malava ke ngāue fakafaifekau 'i 'Itali 'i ha taimi na'e kei kamakamata ai e Siasí 'i aí. Na'e fakataha homau fanga ki'i koló 'i ha 'ū holo na'e totongi, pea ne mau fakatetu'a pē ki ha 'aho 'e fokotu'u ai ha ngaahi siteiki mo ha ngaahi uooti 'i ai. Ne u mātā ha kau paionia loto-to'a ne nau kau mai

Sepesitiano Kaluso, pea ne na ohi hake ha fānau 'e toko fā, 'a ia kuo nau ngāue fakafaifekau kotoa pe a kuo nau hokohoko atu ke ngāue 'i he Siasí.

Na'e ngāue fakafaifekau foki mo 'Akanesi mo Sepesitiano, pea na'e hoko 'a Sepesitiano ko ha palesiteni misiona. 'I he'eku toe ngāue fakafaifekau tu'o ua atu ki 'Italí, hili ia ha ta'u 'e 25 mei he 'uluaki taimí, na'a ku lava ai 'o mamata ki he ngaahi me'a kuo fakahoko 'e he fāmili Kalusó pea mo e kau paionia kehē ke fakalahi

Ko 'Eletā mo Sisitā Kētisi mo ha kau mēmipa 'e ni'ihi 'o e fāmili Kalusó.



ki he Siasí pea nau fakatoka ha fakava'e ki hono tānaki fakataha 'o 'Isileli 'i he fonua lahi ko iá.

Na'e kau 'i he kau paionia ko 'ení 'a 'Akanesi Kalatiolo. Ne mau ongo'i kotoa e mālohi 'o e Laumālié 'i hono ako'i kiate ia e ngaahi lēsoni fakafaifekaú. Ka na'a mo 'ene ongo'i e Laumālié ko iá, na'a ne 'ilo'i 'e fakafepaki'i mālohi 'e hono fāmili 'ene papitaisó. Ka neongo ia, ne a'u ki ha taimi, 'i hono fakafonu ia 'e he Laumālié, na'a ne loto-fiemālie ke papitaiso ia. Ka na'e liliu 'ene fakakaukau 'i he pongipongi na'e palani ke fai ai hono papitaisó. Na'a ne pongipongia mai ki he holo na'e totongi 'a ia na'e 'amanaki ke papitaiso ai iá 'o talamai kiate kimaua he 'ikai lava ke ne papitaiso koe'uhí ko e ngaahi fefusiaki mei hono fāmili.

Kimu'a peá ne mavahé, na'a ne loto ke mau toe ki'i talanoa taimi si'i pē. Ne mau ò ki ha loki ako 'a ia ne ma fokotu'u ange ai ke mau lotu fakataha. Hili 'emau tū'ulutuí, ne ma kole ange ke ne fai e lotú. Hili 'a e lotú, na'a ne tu'u hake mo 'ene tangí 'o pehē mai, "Sai, te u papi au." Pea hili ha ngaahi miniti si'i mei ia, ne papitaiso ia. 'I he ta'u hono hokó na'a ne mali ai mo

e pule'anga 'o e 'Otuá 'i aí. Ne u ngāue mo 'eku kau fāfekaú ke langa e Siasí mo e 'amanaki pē 'e 'i ai ha 'aho 'e langa ai ha temipale 'i 'Itali. Fakakaukau loto angé ki he'eku fiefia 'i he'einau ma'u he taimí ni 'a e Temipale Loma 'Italí.

'Oku 'i ai ha ngaahi me'a fakafiefia 'e ni'ihi 'e lava 'o fakahoia ki he fiefia 'i he ngāue fakafaifekaú. Ko ha tāpuaki fungani mo'oni ia ke fana'u'i kita 'i ha taimi 'e lava ke tau kau fiefia ai ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei 'aki 'etau tokoni ki hono tānaki fakataha 'o 'Isileli!

Ko hono mo'óní, 'oku 'ikai ko e kau fāfekau taimi-kakató pē 'oku nau ongo'i e fiefia 'o e ngāue fakafaifekaú. Te tau lava kotoa 'o tokoni ki hono fakaului pe fakamāloha hotau kāingá 'aki 'etau ngāue fetākinima mo e kau fāfekau taimi-kakató. 'Oku tau ma'u 'a e faingamālie ke tānaki fakataha 'a 'Isileli 'aki 'etau fakaafe'i e ni'ihi kehē ke nau omi 'o mamata pea mo fakafeohi kiate kinautolu 'oku ako'i.

'Oku fakafou 'i he ngāue fakatemipalé mo e hisitolia fakafāmili 'a 'etau tokoni ke tānaki 'a 'Isileli 'i he tafa'aki 'e taha 'o e veili. Kuo fuoloa

'I he papitaiso 'o 'Akanesi Kalatiolo'



*'Ilisa R. Sinou, taki 'o e Fine'ofá
'i he kuonga mu'á*



ta'u 'a e hoko 'a e ngāué ni ko hotau fatongia toputapú. Kimu'a pea mālōlō 'a Siosefa Sāmitá, na'e fakahoko 'e he Kāingalotú 'a e papitaiso ma'á e kau pekiá, pea na'e ma'u ai 'e ha ni'ihi honau 'enitaumení mo sila'i kinautolu. 'I he kakato hono langa 'o e Temipale Navuú, na'e lahi ange ai hono fakahoko 'o e ngaahi 'enitaumeni ma'á e kakai mo'uí. Na'e kamata foki e ngaahi 'enitaumeni mo e sila ma'á e ngaahi kuí 'i he ngaahi tempipale 'i 'Iutaá.

Na'e mahino kia 'Ilisa R. Sinou, ko ha tokotaha na'e mateaki 'i he ngāue ko iá, 'a hono mahu'inga 'o e konga ko iá ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleleí. Na'a ne fakamoleki ha taimi lahi 'i he fale 'enitaumení, 'o ne tokoni ki he ngaahi ouau aí.⁸ Lolotonga ha 'a'ahi 'e taha 'a e Fine'ofá 'i he 1869, na'a ne ako'i 'ene kau fine'ofá, "Kuó u fakakaukau ki he ngāue ma'ongo'onga kuo pau ke tau fakahokó, na'a mo e tokoni ki hono fakamo'uí 'o e kakai mo'uí mo e kakai kuo pekiá. 'Oku fie ma'u ke tau . . . hōhoalei mo e Ngaahi 'Otuá mo e Kau Mā'oni'oní."⁹

Pea ko e tahá, kuo faka'au ke lahi e ngaahi ouau tempipale 'oku lava ke fakahokó 'i he lahi ko

(Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:6). Kuo hokohoko atu hono toe fakafoki mai 'o e ongoongoleleí he taimí ni 'o hangē ko ia "[oku] fakahā mai ['e he 'Otuá] 'i he taimi ni" pea "te Ne kei fakahā mai 'amui ha ngaahi me'a lalahi mo mahu'inga 'o kau ki he Pule'anga 'o e 'Otuá" (Ngaahi Tefito 'o e Tui 1:9). 'Oku ou hounga'ia mo'oni 'i he'etau lava ke kau ki he hokohoko atu 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleleí. ■

*Kapau 'okú ke pehē kuo kakato
hono toe fakafoki mai 'o e Siasi,
ko e kamata'angá pē 'eni 'okú
ke vakai ki aí. 'Oku kei lahi fau
ha ngaahi me'a ke hoko mai."*

—Palesiteni Nalesoni

ia e ngaahi tempipale 'oku langa 'i he funga 'o e māmaní, mo ha ngaahi tempipale lahi ange 'amui.

'I he ngaahi naunau kuo tau ma'u, 'e lava ke hoko 'a e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí ko ha ngāue angamaheni ia 'o 'etau kau atu ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleleí. Kuo ta'u lahi 'eku manako mo kau ki he hisitōlia fakafāmilí, ka kuo tokonia 'e he ngaahi me'angāue 'i he 'initanetí 'eku lavame'a 'i hono 'ave 'o e ngaahi hingoa fakafāmilí ki he tempipalé. 'Oku ou ma'u ha ngaahi manatumelie toputapu ki he'eku tangutu 'i ha tépile 'i homa loki nofo totongi 'i Kaná 'o fekumi ai ki ha ngaahi hingoa 'o 'eku ngaahi kui 'Iulopé 'a ia 'e lava ke u 'ave mo hoku uaifi ki he Temipale 'Akalā Kaná. Kuó ma ma'u foki mo ha ngaahi faingamālie fakafiefia pehē 'i he ngaahi feitu'u kehe kuó ma ngāue ki aí.

Na'e fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a hono kamata'i 'e he 'Otuá 'a e ngāue ki hono "tuku [mai] 'o e ngaahi kí [ki] hono fakahoko 'a hono fakafoki mai 'o e ngaahi me'a kotoa pē kuo lea 'aki 'e he ngutu 'o e kau palōfita mā'oni'oní kotoa pē talu mei he kamata'anga 'o e māmaní"

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, 'Efesō 1:10; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 27:13.
2. Vakai, Taniela 2:35–45; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 65.
3. Russell M. Nelson, "i he "Latter-day Saint Prophet, Wife and Apostle Share Insights of Global Ministry," Oct. 30, 2018, newsroom.ChurchofJesusChrist.org.
4. Vakai, "Fakahinohino Fakalaumālie," *Liahona*, Mē 2019, 121.
5. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmitá* (2007), 157.
6. Bonnie D. Parkin, "With Holiness of Heart," *Liahona*, Nov. 2002, 103.
7. Russell M. Nelson, "Tuku Ke Tau Vilitaki Atu," *Liahona*, Mē 2018, 118–19. 'I hono toe fakaongo atu e fakakaukau ko iá, na'e pehē ai 'e Palesiteni Nalesoni 'i he konifelenisi lahi hili ha ta'u 'e taha mei ai: "Fakatauange te tau fakatapui mo toe fakatapui 'etau mo'uí ke tokoni ki he 'Otuá mo 'Ene fanaú—"i he ongo tafa'aki 'o e veilí" ("Lea Tukú," *Liahona*, Mē 2019, 112).
8. Na'e langa 'a e fale 'enitaumení 'i he Temipale Sikueá lolotonga ia hono kei langa 'o e Temipale Sōlekí. Na'e fakatapui 'a e fale 'enitaumení 'i he 1855, ne faka'aonga'i ia ki he ngaahi ouau fakatemipalé 'o ngata 'i he 1889.
9. Eliza R. Snow, address to Lehi Ward Relief Society, Oct. 27, 1869, Relief Society Minute Book, 1868–79, Church History Library, 26–27.

NE NAU MA'U HA ‘AMANAKI LELEI KI HE HĀ'ELE MAI ‘A KAL AISÍ —PEA ‘E LAVA KE TAU PEHĒ FOKI MO KITAUTOLU

Na‘e ma‘u ‘e he kau palōfita ‘o e Tohi ‘a Molomoná ha ‘amanaki lelei ‘e hā‘ele mai ‘a Kalaisi. ‘I he‘etau lau ‘enau ngaahi leá, te tau lava ‘o ma‘u ‘a e ‘amanaki lelei tatau ki he taimi te Ne toe hā‘ele mai aí.

Fai ‘e Mindy Selu

‘Ū Makasini ‘a e Siasí

Ko e hā ha ngaahi lea ‘okú ke fakakaukau ki ai ‘i ho‘o faka-kaukau ki he Tohi ‘a Molomoná?

Kau Nifai, kau Leimana, ngaahi matakali kehé?

Taú, feitu‘u maomaonganoá, mala‘iá?

Fakatomalá, huhu‘i, mā‘oni‘oní?

Sisū Kalaisi?

‘Amanaki lelei?

Ko e toetu‘ú ‘a e taimi lelei taha ke tau toe fakalaualuloto ai ki he pōpoaki ‘o e Tohi ‘a Molomoná. Ko e mahu‘inga tahá, ko e pōpoaki ko Sisū ‘a e Kalaisí, ko hotau Fakamo‘ú mo e Huhu‘i. Koe‘uhí ko Ia, ‘e lava ai ke fakatau‘atáina‘i kitautolu mei he ngaahi mamahi ‘o e sinó mo e laumálié. Mei he maté mo e angahalá. Te tau lava ‘o ikuna‘i e me‘a kovi kotoa pē ‘oku ‘omi ‘e he māmaní kiate kitautolú.

‘I hono fakalea ‘e tahá, te tau lava ‘o ma‘u ha ‘amanaki lelei.

Na‘e ue‘i ‘e he ‘amanaki leleí—‘amanaki lelei mo‘oni, kuo fakatefito ‘ia Sisū Kalaisí—‘a e kau palōfita ‘o e kuonga mu‘á ke nau tauhi ha ngaahi lekooti ‘i he ‘ū lau‘ipeleti koula ‘a ia ‘e hoko ko e Tohi ‘a Molomoná. ‘Oku talamai ‘e Sēkope, “He ko hono ‘uhinga ‘eni kuo mau tohi ai ‘a e ngaahi me‘a ní, koe‘uhí ke nau ‘ilo na‘a mau ‘ilo kia Kalaisi, pea na‘a mau ma‘u ha ‘amanaki lelei ki hono nāunaú ‘i he ngaahi ta‘u ‘e lau teau ki mu‘a ‘i he‘ene hā‘ele mai” (Sēkope 4:4; na‘e tānaki atu hono fakamamafa‘i).

Na‘e fie ma‘u ‘e Sēkope ke tau ‘ilo na‘a ne ‘ilo‘i—mo e kau palōfita tauhi-lekooti kehé—‘e hā‘ele mai ‘a Kalaisi. Ko ha ngaahi ta‘u ia ‘e laungeau kimu‘a peá Ne hā‘ele mai! Pea na‘e

ue‘i kinautolu ke nau ma‘u ‘a e ‘amanaki lelei ko iá mei he ngaahi lea ‘a e kau palōfita *ne nau* laú. ‘Oku fakamatala ‘e Sēkope ‘o pehē, “pea na‘e ‘ikai ko kinautolu pē na‘e ma‘u ha ‘amanaki lelei ki hono nāunaú, kā ko e kau palōfita mā‘oni‘oní kotoa pē foki, ‘a ia na‘e ‘i mu‘a ‘iate kinautolú.

“Vakai, na‘a nau tui kia Kalaisi mo hū ki he Tamaí ‘i hono huafá, pea ‘oku mau hū foki ki he Tamaí ‘i hono huafá. . . .

“Ko ia, ‘oku mau fakatotolo ki he kau palōfítá, pea ‘oku mau ma‘u ha ngaahi fakahā lahi mo e laumālie ‘o e kikité; pea ‘i he‘emau ma‘u ‘a e ngaahi fakamo‘oni kotoá ni ‘oku mau ma‘u ai ha ‘amanaki lelei, pea ‘oku tu‘u ma‘u ai ‘a ‘emau tu‘i” (Sēkope 4:4–6; vakai foki, 1 Nifai 19:21; Sēkope 7:11; Mōsaia 3:13; Hilamani 8:16).

Na‘e teuteu‘i kinautolu ‘e he ‘amanaki lelei ne nau ma‘u mei he‘enau ngaahi a‘usia fakatāutahá pea mo e ngaahi kikite ne nau lau ‘i he ngaahi folofolá, ki he ‘aho ‘e hā‘ele mai ai ‘a Kalaisí. ‘I he founiga tatau pē, ‘oku poupou‘i kitautolu ‘e he kau palōfita ‘o e ‘aho ní ke tau teuteu ki he taimi ‘e toe hā‘ele mai ai ‘a Kalaisí. Kapau ‘oku tau fie ma‘u ke tau ma‘u ‘a e ‘amanaki lelei tatau, ‘e fie ma‘u ke tau “fakatotolo ki he kau palōfítá, pea [feinga ke] ma‘u ha ngaahi fakahā lahi pea mo e laumālie ‘o e kikité.” He ‘ikai ngata pē hono fakamāloha kitautolu ‘e he‘enau ngaahi fakamo‘oni kia Sisū Kalaisí ka te nau tokoni foki ke teuteu‘i kitautolu ki He‘ene hā‘ele mai.



Līhai

"Ko ia, 'oku mahu'inga lahi ke fakahā 'a e ngaahi me'a ni ki he kakai 'oku nofo 'i he māmaní, koe'uhí ke nau 'ilo'i 'oku 'ikai ha taha 'e lava 'o nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá, kae ngata pē 'i he ngaahi ngāue mā'oni'oni, mo e 'alo'ofa, mo e manava'ofa 'a e Mīsaia Mā'oni'oní, 'a ia 'e tuku hifo 'a 'ene mo'uí 'o fakatatau ki he kakanó, pea toe to'o hake ia 'i he mālohi 'o e Laumālié, koe'uhí ke ne fakahoko 'a e toetu'u 'o e maté, ko e 'uluaki ia 'a ia 'e toe tu'ú."

2 Nīfai 2:8

Nīfai

"Pea 'oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he' emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá."

2 Nīfai 25:26



'Alamā

"Pea te ne hā'ele atu, 'o kātaki'i 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi faingata'a pe a mo e ngaahi 'ahi'ahi kehekehe kotoa pē; pea 'e fai 'eni koe'uhí ke lava 'o fakamo'on'i'i 'a e folofolá 'a ia 'oku pehē te ne to'o kiate ia 'a e ngaahi mamahi mo e ngaahi mahaki 'oku mo'ua ai hono kakaí.

"Pea te ne to'o kiate ia 'a e maté, koe'uhí ke ne vete 'a e ngaahi haí 'o e maté 'a ia 'oku ha'iha'i 'a hono kakaí; pea te ne to'o kiate ia 'a honau ngaahi vaivaí, koe'uhí ke fonu hono lotó 'i he 'alo'ofá, 'o fakatatau ki he kakanó, koe'uhí ke ne 'afio'i 'o fakatatau ki he kakanó 'a e founa ke tokoni'i ai 'a hono kakaí 'o fakatatau ki honau ngaahi vaivaí."

'Alamā 7:11-12

'Amuleki

"Pea ko e fu'u feilaulau lahi mo faka'osi ko iá ko e 'Alo 'o e 'Otuá; 'io, 'oku ta'e-fakangatangata mo ta'engata ia.

"Pea ko ia te ne 'omi 'a e fakamo'uí kiate kinautolu fulipé 'e tui ki hono huafá; ko e me'a 'eni 'oku hanga ki ai 'a e feilaulau faka'osi ko iá, ke fakahoko 'a e finangalo 'alo'ofá, 'a ia 'okú ne ta'ofi 'a e fakamaau totonú, pea 'omi ai ha ngaahi founa ki he tangatá ke nau ma'u ai ha tui ke fakatomalá.

"Pea ko ia 'oku lava 'e he 'alo'ofá 'o totongi ki he ngaahi tu'utu'uní 'a e fakamaau totonú, pea 'ō'ofaki 'a kinautolu 'aki 'a e to'ukupu 'o e maluí, ka ko ia ia 'oku 'ikai ke ne ngāue 'aki 'a e tui ke fakatomalá te ne tu'utāmaki ia 'i hono kotoa 'o e fono 'o e ngaahi tu'utu'uní 'a e fakamaau totonú; ko ia, ko ia pē 'okú ne ma'u 'a e tui ki he fakatomalá 'oku 'aonga ki ai 'a e palani lahi mo ta'engata 'o e huhuí."

'Alamā 34:14-16

Samuela ko e Leimaná

"He vakai, kuo pau ke ne pekiá koe'uhí ke hoko mai 'a e fakamo'uí; 'io, 'oku taau mo ia pea 'oku 'aonga ke ne pekia, ke fakahoko 'a e toetu'u 'o e maté, koe'uhí ke lava ai ke 'omi 'a e tangatá ki he 'ao 'o e 'Eikí.

"Io, vakai, 'oku fakahoko 'e he pekiá ni 'a e toetu'u, pea huhuí 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá mei he 'uluaki maté—"a e mate fakalaumālie ko iá; ma'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, he na'e tu'unga 'i he hinga 'a 'Ātamá hono motuhi atu 'a kinautolu mei he 'ao 'o e 'Eikí, pea 'oku lau 'a kinautolu 'o pehē kuo nau mate, 'i he ngaahi me'a fakamatelié pea mo e ngaahi me'a fakalaumālié fakatou'osi.

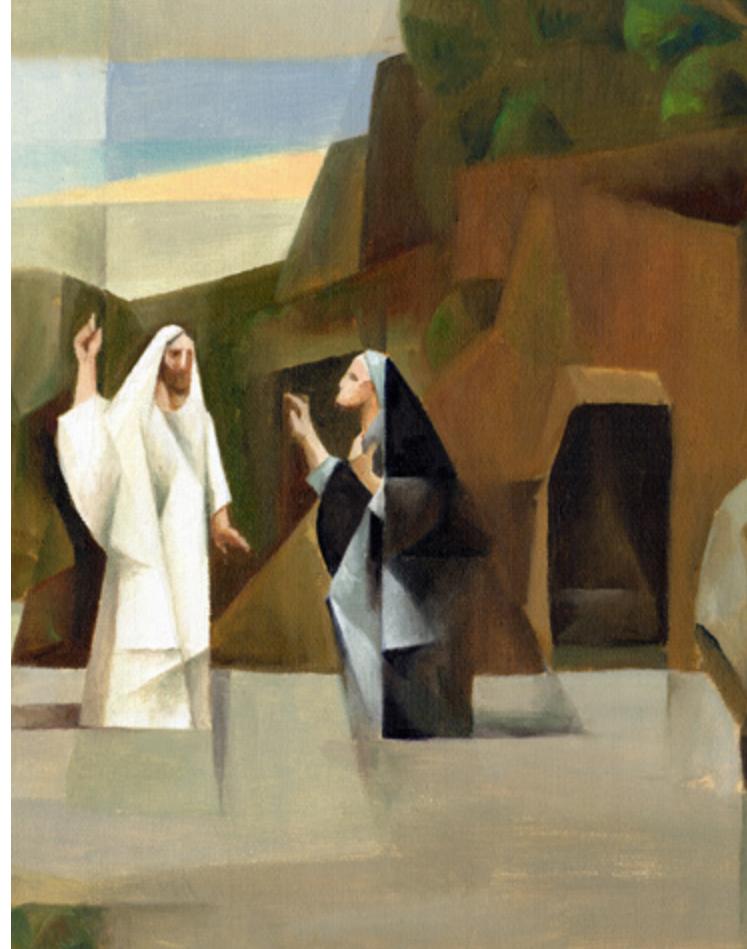
"Kae vakai, 'oku hanga 'e he toetu'u 'a Kalaisí 'o huhuí 'a e fa'ahinga 'o e tangatá, 'io, na'a mo e fa'ahinga 'o e tangatá kotoa pē, pea fakafoki mai 'a kinautolu ki he 'ao 'o e 'Eikí."

Hilamani 14:15-17

Tu'i ko Penisimaní

"Pea 'e ui ia ko Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá. . . .
"Pea vakai, te ne hā'ele mai ki hono kakai 'o'oná, koe'ahi ke hoko
'a e fakamo'ui ki he fānau 'a e tangatá 'i he tui ki hono huafá; . . .
"Pea te ne toe tu'u 'i he 'aho hono tolú mei he maté; . . .
"He vakai, pea 'oku totongi foki 'e hono ta'ataá ki he ngaahi
angahala 'anautolu kuo hinga 'i he maumau-fono 'a Ātamá, pea
kuo nau mate 'i he ta'eilo'i 'a e finangalo 'o e 'Otuá 'o kau kiate
kinautolú, pe kuo nau fai angahala ta'eilo."

Mōsaia 3:8-11



Molomona

"Oku mou 'ilo'i koā kuo pau ke mou ma'u 'a e 'ilo ki
ho'omou ngaahi tamaí, pea fakatomala mei ho'omou
ngaahi angahala mo e ngaahi hia kotoa pē, pea tui
kia Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo ia 'o e 'Otuá, pea na'e tāma-
te'i ia 'e he kau Siú, pea 'i he māfimafi 'o e Tamaí kuó
ne toe tu'u, 'a ia kuó ne ikuna ai 'a e fa'itoká; pea 'iate
ia foki kuo folo hifo ai 'a e mamahi 'o e maté.

"Pea 'okú ne fakahoko 'a e toetu'u 'a e maté, 'a ia kuo
pau ke fokotu'u hake ai 'a e tangatá ke tu'u 'i he 'ao 'o
hono nofo'anga fakamāú.

"Pea kuó ne fakahoko 'a e huhu'i 'o e māmaní, koe'uhí
ko ia ia 'e 'ilo'i 'oku ta'ehalaia 'i hono 'aó 'i he 'aho fakamāú
'e tuku ke ne nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá 'i hono pule'angá,
ke hiva 'aki 'a e fakafeta'i ta'etuku fakataha mo e kau hiva
'i olunga, ki he Tamaí, pea ki he 'Aló, pea ki he Laumālie
Mā'oni'oni, 'a ia ko e 'Otua pē 'e taha, 'i ha tu'unga 'o e
fiefia 'a ia 'oku 'ikai hano ngata'anga."

Molomona 7:5-7 ■

Oku tau fakamanatu ‘i he Toetu‘ú “a e ‘aho mahu‘inga taha ‘i he hisitōliá”¹—‘a e Toetu‘u ‘a hotau Fakamo‘ui ko Sisū Kalaisí. ‘Oku mahu‘inga ‘eni ki he palani ‘o e fiefia ‘a e Tamai Hēvaní.

‘I he mo‘ui he maama fakalaumālié, na‘e fili ai ‘a Sisū Kalaisí ke Ne hoko ko hotau Fakamo‘uí. Na‘á Ne palōmesi te Ne ‘omi ‘a e founga ‘e lava ke fakamolemole‘i ai kitautolu mei he‘etau ngaahi angahalá pea ke tau foki hake ai ki hotau ‘api fakalangí.

‘I he ‘uluaki pongi-pongi ‘o e Toetu‘ú, na‘e fakahoko ai ‘e Sisū ‘Ene palōmesí. Na‘á Ne ikuna‘i ‘a e maté. Ko hono olá, “Ko ia ‘a e maama mo e mo‘ui ‘o e māmaní; ‘io, ko ha maama ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga, ‘a ia ‘oku ‘ikai lava ‘o tāmate‘i; ‘io, kae ‘uma‘ā foki ha mo‘ui ‘a ia ‘oku ‘ikai hano ngata‘anga, koe‘uhí ke ‘oua na‘a toe ‘i ai ha mate” (Mōsaia 16:9).

Ko e hā e ngaahi tāpukaki ‘oku ‘omi ‘e he Toetu‘ú ma‘aú?

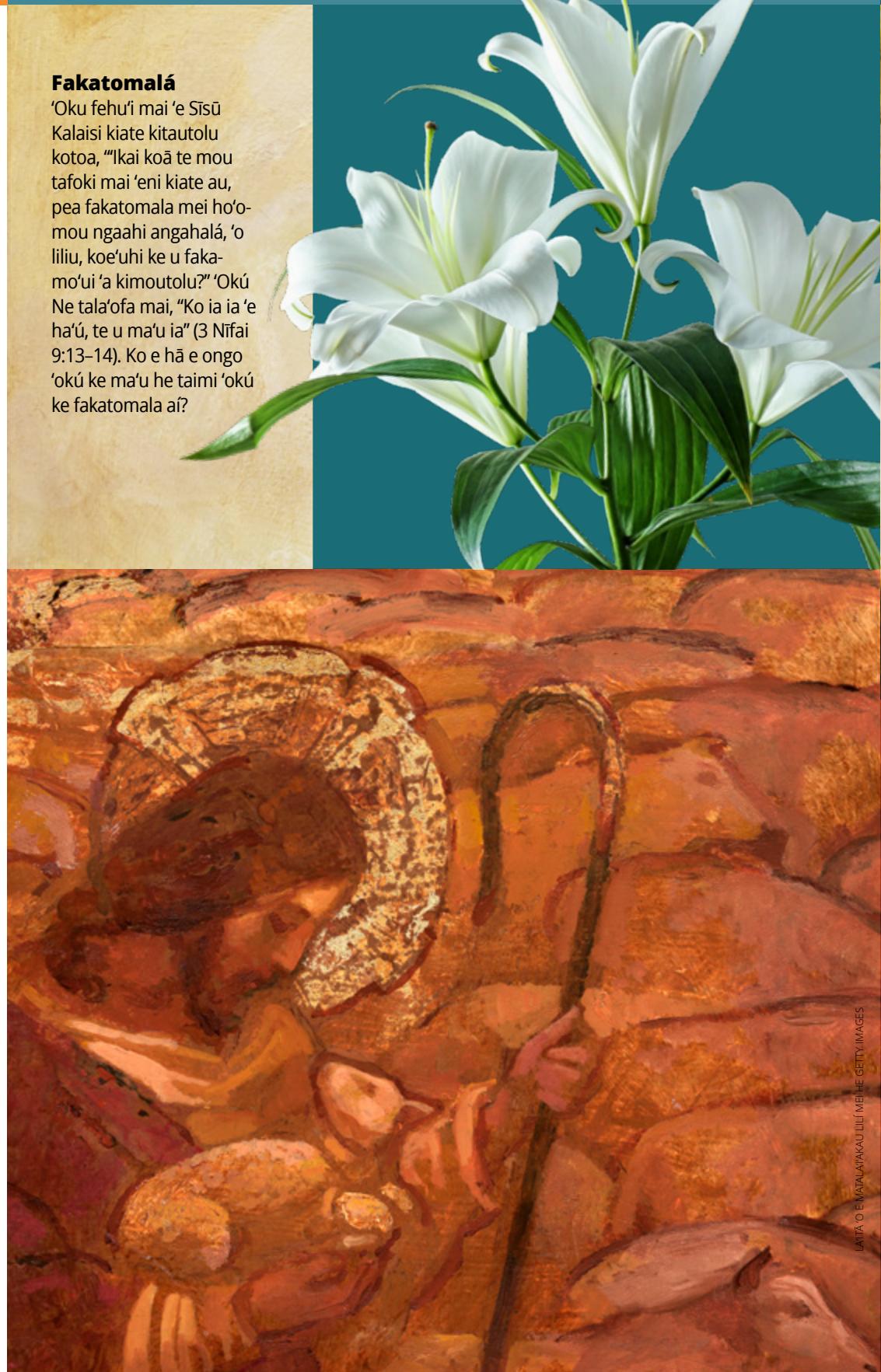
MA‘U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, “Vakai ki he Tangatá!” *Liahona*, Mē 2018, 108.
2. Russell M. Nelson, “I He‘etau Laka Fakataha Atu Kimu‘á,” *Liahona*, ‘Epeleli 2018, 7.

Ko e Hā e ‘Uhinga ‘o e Toetu‘ú Kiate Aú?

Fakatomalá

‘Oku fehu‘i mai ‘e Sisū Kalaisí kiate kitautolu kotoa, “Ikai koā te mou tafoki mai ‘eni kiate au, pea fakatomala mei ho‘omou ngaahi angahalá, ‘o liliu, koe‘uhí ke u fakamō‘ui ‘a kimoutolu?” “Okú Ne tala‘ofa mai, “Ko ia ia ‘e haú, te u ma‘u ia” (3 Nīfai 9:13–14). Ko e hā e ongo ‘okú ke ma‘u he taimi ‘okú ke fakatomala ai?





Toetu'u

Kuo pau ke hoko 'a e maté, ka 'oku fakapapa-u'i mai 'e hono ikuna'i 'e he Fakamo'u'i 'a e maté, te tau toetu'u kotoa pē—'o toe fakataha'i 'a e sinó mo e laumālié 'i hono tu'unga haohaoá (vakai, 'Alamā 11:43). 'Oku 'omi fefé 'e he 'ilo fekau'aki mo e Toetu'u ha 'amanaki lelei kiate koe?



Mo'ui Ta'engatá

'Oku hanga 'e he Fakalelei 'a e Fakamo'u'i o fakalava 'a e mo'ui ta'engatá mo e hake'aki'i. Ke ma'u 'a e tāpuaki ko 'ení, kuo pau ke tau talangofua ki he ngaahi fekaú. Kuo ui 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni 'a e hala ki he mo'ui ta'engatá "ko e hala 'o e fuakavá."² Ko e hā kuo pau ke tau fai ke mui-mui ai 'i he hala ko 'ení ki he mo'ui ta'engatá?



Ko e Hā 'Oku Fakaafe'i Ai Kitautolu 'e he Tu'i ko Penisimaní ke Tau Hoko 'o Hangē ko ha Tamasi'i Si'i?

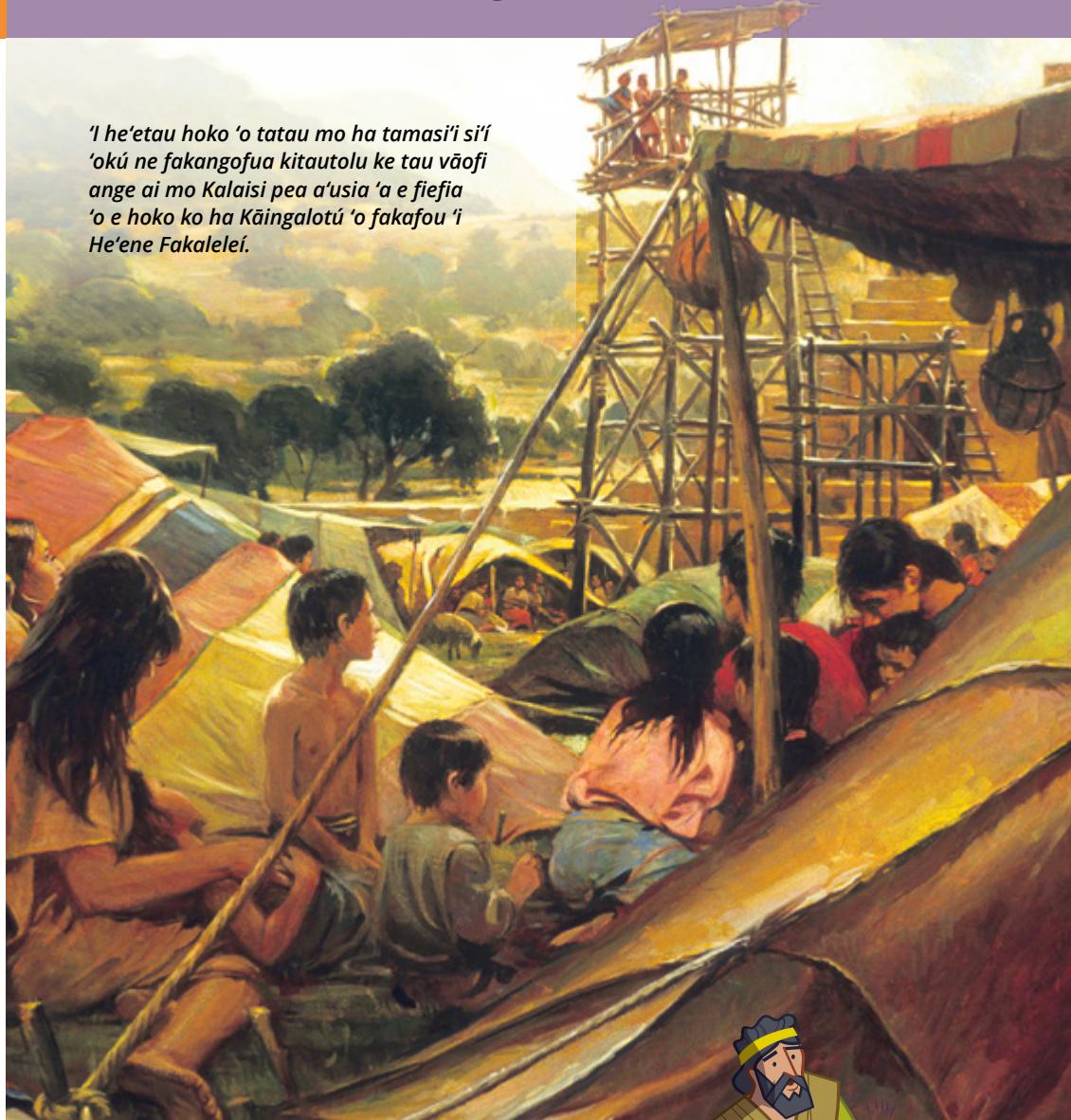
Kuó ke ongo'i nai hano fakavaivai'i ho lotó 'i ha'o siofi ha ki'i tamasi'i? 'Oku fa'a lea ma'u pē 'a e fānaú mei honau lotó mo fakahaa'i 'enau 'ofá mo ha fanga ki'i fakamatala mahinongofua 'o e tuí. Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí, "Ko ia ia te ne fakavaivai'i ia 'o hangē ko [ha] tamasi'i si'i, ko ia pē 'oku lahi 'i he pule'anga 'o e langi" (Mātiu 18:4).

'E lava ke hoko 'eni ko ha 'uhinga 'e taha na'e kole ai 'e he Tu'i ko Penisimaní ki hono kakaí ke nau si'aki 'a e tangata fakakakanó pea hoko 'o tatau mo e fānaú (vakai, Mōsaia 3:19).

Te tau lava fēfē 'o hangē ko e fānaú? Vakai ki he Mōsaia 3:19 ke fakafonu e ngaahi konga 'oku 'ataá 'aki e ngaahi lea na'e faka'aonga'i 'e he Tu'i ko Penisimaní ke fakamatala'i 'aki ha tokotaha 'oku hangē ha tamasi'i si'i.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____

*I he'etau hoko 'o tatau mo ha tamasi'i si'i
'okú ne fakangofua kitautolu ke tau vāofi
ange ai mo Kalaisi pea a'usia 'a e fiefia
'o e hoko ko ha Kāngalotú 'o fakafou 'i
He'ene Fakalelei.*



FEALĒLEA'AKÍ

Fekumi ki ha ngaahi 'ulungaanga fakaetamasi'i 'i ho'o kau mo'unga'i tangata 'i he Tohi'a Molomoná. Te ke lava fēfē 'o muimui 'i he'enau sīpingá?



Ihe Tohi 'a Molomoná, 'oku ui 'aki e kakaí ha ngaahi hingoa lahi—ko e kau Nifaí, kau Leimaná, mo e kau 'Anitai-Nifai-Liháí ko ha konga pē ia. Ka na'e mokoi e Tu'i ko Penisimaní ke ui 'aki hono kakaí ha hingoa ma'ongo'onga mo mā'oni'oni ange—ko e huafa 'o Sisū Kalaisí.

Ko e founiga 'eni 'e lava ke tau tauhi ai 'a e huafa 'o e Fakamo'uí ke "tohi ma'u ai pē 'i [hotau] lotó" (Mōsaia 5:12):

FEALĒLEA'AKÍ

Ko e hā 'okú ke fai 'i he 'aho kotoa pē ke fakapapau'i 'okú ke tauhi ma'u 'a e huafa 'o Kalaisí ke tohi 'i ho lotó?

'Oku 'Uhinga ki he Hā ke Tohi e Huafa 'o Kalaisí 'i Hotau Lotó?



FUAKAVA 'I HE PAPITAISÓ
'I he papitaísó, 'oku tau fuakava ai mo e 'Otuá ke to'o kiate kitautolu e huafa 'o Kalaisí. 'Okú ke pehē 'oku 'uhinga ia ki he hā? (Vakai, Mōsaia 18:8-9.)



MA'U 'A E SĀKALAMĒNITÍ
'Oku fekau'i kitautolu ke tau ma'u 'a e sākalamēniti 'i he taau 'i he uike kotoa pē. Lolotonga 'a e sākalamēniti, 'oku tau toe tukupā ai ki he'etau fuakava ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o Sisū Kalaisí (vakai, Molonai 4:3).



NGĀUE KO HA ĀKONGA 'O KALASI

'Oku fie ma'u 'i he'etau ngaahi fuakavá ke tau tauhi e ngaahi fekaú. 'Oku totonus ke ho'ata mei he'etau ngaahi angafáí 'a 'etau holi ke muimui kia Kalaisí pea hoko 'o hangē ko lá. 'I he'etau fai iá, 'e lava ai ke hokohoko atu hono ui kitautolu 'aki Hono huafá. Ko e founiga 'eni ke tau tauhi matu ai 'a e huafa 'o Kalaisí ke tohi 'i hotau lotó (vakai, Mōsaia 5:12).

Ko Ha Tāpuaki Pē Ne u Lava 'o Foakí

Ne u faka'osi ako mei he ako'anga laó 'i he vaha'ataimi ne hokosia ai e ta'u taha hoku 'ofefiné. Ne u hanganaki atu mo hoku uaifi ke fakafiefia'i 'eku faka'osi akó, ko e 'aho fā'ele'homa 'ofefiné, pea mo e ngaahi faingamālie fo'ou te mau ma'u, ka na'e 'ikai hoko e me'a ne ma palani ki aí.

Ne 'ikai ma'u ha'aku ngāue hili ha taimi nounou mei he'eku faka'osi hoku mata'itohí pea na'e faingata'a ke ma'u ha ngāue. 'Ikai fuoloa mei ai, kuo mau faingata'a'ia fakapa'angá. Na'a mo ha ki'i fai'aho si'isi'i peé ne kei faingata'a pē ia.

Hili ha'ama toutou talanoa mo hoku uaifi, ne ma tali lelei homau tūkungá. Na'e 'ikai faingofua kiate au 'i he'eku hoko ko ha tamai ke u ta'emalava 'o kumi ha ki'i me'a'ofa si'isi'i pē ma'a hoku 'ofefiné pea mo 'eku sio ki he ongo'i loto-mamahi hoku uaifi 'ofeiná.

Na'e 'ikai mahino kiate au e me'a na'e hokó. Na'a ku lotu 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke Ne tokoni 'o fakamahino'i mai Hono finangalo ma'akú. Fakafokifā pē, hangē ha le'o ne ongo mai ki he'eku fakakaukaú, ne u fanongo ki he ngaahi lea ko 'ení: "Okú ke ma'u ha me'a 'oku mahu'inga ange ia 'i ha toe koloa fakamatelie 'i he māmani ko 'ení. 'Okú ke ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí. Ko e hā mo ha toe me'a'ofa lelei ange te ke foaki ma'a ho 'ofefiné ka ko ha tāpuaki lakanga fakataula'eikí?"

Na'e mokulu hoku lo'i-matá 'i he'eku fakakaukaú ki he 'uhinga 'o e lakanga fakataula'eikí kiate aú. Na'e fonu hoku lotó 'i he hounga'ia 'i he taimi na'a

Na'e hangē ha le'o ne ongo mai ki he'eku fakakaukaú: "Okú ke ma'u ha me'a 'oku mahu'inga ange ia 'i ha toe koloa fakamatelie 'i he māmani ko 'ení."

ku fakakaukaú ai ko e lakanga fakataula'eikí 'a e mālohi te ne lava 'o fakataha'i hoku fāmilí ki he kotoa 'o 'itāníti.

Ne u vahevahe 'eku ngaahi ongó mo hoku uaifi. Ne u talaange kiate ia ko e me'a pē te u lava 'o foaki ki homa 'ofefiné ko ha tāpuaki lakanga fakataula'eiki. Ne ma fakatou fakakaukaú te ne ma'u ai ha fiefia mo ha nonga, pea 'e fe'unga pē ia.

'I he 'aho ne hoko ai e 'aho fā'ele'i homa 'ofefiné, na'e omi homa ngaahi kaungāmē'a, kāingá, mo e ngaahi kaungā'apí mo ha fo'i keke pea mo ha 'u me'a teuteu. Ne ma hounga'ia ke fakafiefia'i 'a e 'aho makehe ko 'ení mo e ni'ihi 'okú ma'ofa aí. 'I he pō ko ia, ne u hilifaki hoku ongo nimá ki he 'ulu hoku 'ofefiné peá u foaki ma'ana ha tāpuaki. Ne u tāpuekina 'aki ia e me'a kotoa pē na'e ue'i au 'e he Laumālie 'o e 'Eikí ke u lea 'akí.

'Oku mau kei foua pē ha taimi 'o e liliú mo e ngaahi faingata'a 'o e 'ikai ma'u ha ngāue mo e ngaahi me'a fakapa'angá. Ka 'i he uhouhonga 'o e ngaahi mamahí mo e loto-fo'i, 'oku mau ma'u 'a e nongá mo e fiemālié 'o fakafou 'i hotau Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. 'Oku 'ikai ha'aku toe veiveiu ko e hoko ko ia ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo 'ete ma'u e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ko ha tāpuaki ia. Ko e me'a pē ia ne u lava 'o foaki 'i he 'aho fā'ele'i hoku 'ofefiné, pea na'e fe'unga 'ānoa pē ia. ■

**Jonathan Mafra Sena de Santana,
Sanitā Katalina, Palāsila**



Na'e Fakamanatu Mai 'e ha Ki'i Manupuna

Na'a ku ta'u 26 'i he taimi ne mole
Nai meiate au mo hoku husepāntí
'ema fuofua tamá. Na'e fokoutua 'a
Keneti 'i ha fo'i ngungu he 'utó 'i hono
māhina 13 pē. Hili ha tafa fakafaito'o 'e
tolu, takai tu'o nima 'o e faito'o kimó,
mo ha 'ū fo'i'akau mo ha ngaahi faito'o
lahi, na'a ne mālōlō 'i homa umá 'i
hono māhina 20.

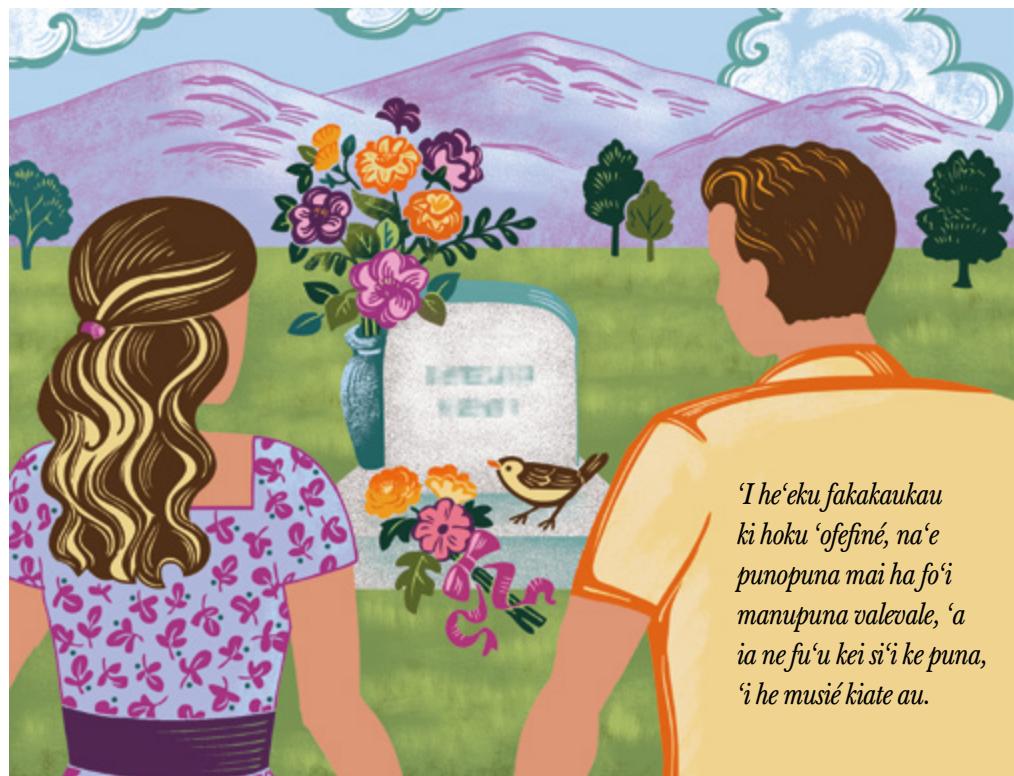
Na'a ku loto-mamahi 'aupito he
mole 'eku ki'i ta'ahine faka'ofa'ofa,
fie'ilo'ilo, mo longomo'uí. 'Oku hoko
fēfē 'eni? 'E anga fēfē ha'aku hoko atu?
Na'e lahi 'eku ngaahi fehu'i, ka na'e
'ikai ke u ma'u ha tali. Hili ha ngaahi
'aho si'i mei he me'afaka'eikí, ne u 'a'ahi
mo hoku husepāntí ki he fa'itoká, na'e
kei folia mai pē 'a e 'ū mata'ī'akaú
mo e 'ū lipine lanu pingikí mei he
me'afaka'eikí.

I he'eku fakakaukau ki hoku
'ofefiné, ne u sio ki ha ki'i manupuna
valevale, na'a ne fu'u kei si'i ke puna,
'okú ne punopuna holo he musié.
Na'e fakamanatu mai 'e he fo'i manu-
puná kiate au 'a Keneti koe'uhí na'a
ne sai'ia he fanga monumanú. Na'e
punopuna mai e fo'i manupuná ki
he fa'itoká 'o va'inga 'i he lipiné mo
e mata'ī'akaú. Na'a ku malimali, 'i
he'eku 'ilo'i ko e me'a pē 'eni ne mei
fie ma'u 'e Kenetií. Na'e punopuna
mai leva e fo'i manupuná kiate au.
Ne u mātu'aki tu'u ma'u 'aupito. Na'e
puna mai e ki'i fo'i manupuná 'o tu'u
'i hoku tafa'akí tonu, falala ki hoku
va'ē, kuikui hono matá, pea tō 'o
mohe.

'Oku 'ikai ke u fa'a lava 'o fakamata-
la'i e ngaahi ongo ne u ma'u he taimi
ko iá. Ne u ongo'i hangē ko ha fa'ofua
mai ia 'a Keneti kiate aú. Ne 'ikai ke
u lava 'o fua hoku 'ofefiné, ka ne lava

'e he ki'i fo'i manupuna ko 'ení—ko ha
fakatupu 'a 'etau Tamai 'i Hēvaní—'o
falala mai hono ki'i 'ulú mo fakamanatu
mai kiate au na'e mahino ki he Tamai

e mo'uí, . . . pea 'i he taimi 'oku hangē
'oku tau mātu'aki tuenoá, ko e mo'oni
'oku tāpuekina kitautolu 'e he ngaahi
'alo'ofa ongongofua 'a e 'Eiki" ("The



Hēvaní 'eku mamahí pea te Ne 'i ai
ma'u pē ke fakafiemālie'i mo tokoni'i au
'i he faingata'a ko 'ení.

Na'e pehē 'e 'Eletá Tēvita A. Petiná
'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e taimi
'oku 'ikai ke lava ai 'e he leá 'o 'omi 'a
e fakafiemālie 'oku tau fie ma'u . . . , 'i
he taimi 'oku 'ikai 'omi ai 'e he faka-
kaukau leleí pea mo e faka'uhingá ha
mahino fe'unga ki he ngaahi fakamaau
ta'etotonu mo 'ikai potupotu tatau 'o

Tender Mercies of the Lord," *Liahona*,
May 2005, 100).

Ne te'eki pē ke u ma'u e ngaahi tali
kotoa ki he'eku ngaahi fehu'i, ka na'e
fakapapau'i mai 'e he 'alo'ofa ko 'ení
'oku 'ofa'i au mo Keneti 'e he'etau Tamai
Hēvaní pea 'oku fakafou 'i he feilaulau
fakalelei 'a Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí,
'oku ou ma'u ai ha 'amanaki lelei te u
toe fakataha mo Keneti mo hoku huse-
pāntí 'i ha 'aho ko ha fāmili. ■

Lola Linitoni, 'Iutā, USA



Mahu'inga Ange 'i ha Vesa Siliva

'I ha pongipongi 'e taha, ne u fakatokanga'i hake ne pulia hoku vesa silivá. Ne u loto-mamahi 'aupito he na'e mahu'inga 'aupito e vesa ko 'ení kiate au.

Ihe taimi ne kole mai ai ke u tataki ha fealélea'aki 'i he Fine'ofá fekau'aki mo e fakaafe 'a e Fakamo'uí ke fafanga 'Ene fanga sipí, ne u pehē ai kapau 'oku ou loto ke faka'ai'ai e kau fefiné, 'oku totonu ke u fai ha me'a ma'a ha taha 'o 'Ene fanga sipí.

Ne u feinga leva ke u loto-to'a peá u fakaafe'i ha fefine māmālohi ke ma ò ki ha 'ekitiviti 'a e Fine'ofá. Na'á ne tali 'eku fakaafé pea ne ma ma'u ha taimi fiefia. Ne u ongo'i ko ha sipinga lelei 'eni, pea ne u vēkeveke ke vahevahé 'eku a'usiá. Ka ne 'i ai mo ha ngaahi me'a kehe na'e finangalo e 'Eikí ke ako'i mai kiate au.

'I ha pongipongi 'e taha lolotonga 'eku teuteú, ne u fakatokanga'i hake ne pulia hoku vesa silivá. Na'e foaki mai e vesa ko 'ení kiate au ko ha me'a ofa 'i hoku 'aho fā'ele'i lolotonga 'eku 'eve'eva ki Falaniseé, ko ia na'e mahu'inga

makehe ia kiate au. Na'e kamata ke u fakasio ia 'i he ngaahi feitu'u ne u pehē 'e ala ma'u aí, ka ne 'ikai ke u ma'u ia. Ne u pehē loto leva kapau pē te u lotu, 'e vave ange ai ha'aku ma'u hoku vesá.

Hili 'eku lotú, ne u fakasio he feitu'u kotoa pē. Ne u lotu mo fekumi fakamātoato 'i ha 'aho 'e ua. Ne u kole ki he Tamai Hēvaní ke Ne tokoni mai ke u ma'u ia, ka ne 'ikai pē ke u ma'u ia. Ne u loto-mamahi 'aupito he na'e mahu'inga 'aupito e vesa ko 'ení kiate au.

'I ha efafi 'e taha, ne u lotu ai mo hoku fohá 'i hoku ve'e mohengá. Hili 'ema lotú, na'á ne to'o hake ha me'a 'o mono mai kiate au. Ko hoku vesá ia! Na'á ne ma'u ia 'i he lalo mohengá. Mahalo ne 'ikai ke u fakatokanga'i ia 'i he'eku kumí. Ne u tangi 'i he'eku fiefia 'i hono toe ma'u mai iá.

Fakafokifā, kuo ha'u ha fakakaukau kiate au: "Oku pehē nai ho'o lotu

fakamātoato ma'a ho ngaahi tokoua 'i he Siasí? 'Oku nau mahu'inga nai kiate koe 'o tatau mo ho fo'i vesá? Fēfē ho ngaahi tokoua 'i tu'a he Siasí? 'Okú ke lotua nai mo kinautolu?"

'I he taimi ne u vahevahé ai 'eku a'usia ki he'eku fo'i vesá 'i he Fine'ofá, ne mau fealélea'aki mālie. Ne u talange ki he kau fine'ofá kuó u ako ko e taimi 'oku kole mai ai 'e he Fakamo'uí ke tau fafanga 'Ene fanga sipí, kuo pau ke tau manatu'i "oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālié 'i he 'ao 'o e 'Otuá" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 18:10). 'Okú Ne finangalo ke tau manatu'i 'a kinautolu 'oku tau feohí pea ofa, tokanga, mo lotua kinautolu 'aki hotau iví kotoa. 'I he'etau fai iá, te tau 'ilo ai 'oku mahu'inga fau ange 'a e tokotaha kotoa pē 'i ha fo'i vesa siliva. ■

Silivia Houmeau, Kiupeki, Kānata

“Oku Mou Sio ki he Ola ‘o e Tui Si’isi’í?”

*Ne mau fakavave hifo he fo’i halá ‘i he panaki mai ‘a e matangí kiate kimautolú.
Ne pehē mai ‘e homa foha si’isi’í, “Tau fai ha lotu.”*

he ngaahi ta’u kuo maliu atú, ne u ‘ave mo hoku uaifí homa ongo foha ikí ki Falanisé ke mau ‘a’ahi ki he ngaahi feitu’u ne u ngāue fakafaifekau taimikakato ki aí. Ne mau ‘a’ahi ki he ngaahi kolo ‘o e Siasí ne u ngāue ki aí pea mau fiefia mo e kau mēmipa ne u ako’í. Ne mau ‘a’ahi foki ki ha ngaahi feitu’u fakahisitólia.

Na’e kau ai e toetoenga ‘o e kāsolo Château de Châlucet. Na’e ‘ohofi pea meimeī faka’auha e konga lahi ‘o e kāsolo lahi ko ‘ení ‘i he ngaahi senituli kuo hilí. Kuo tupu takatakai e ‘ulu’akaú ‘i he toetoenga ‘o e fale maumáu, pea na’e fāsi’í mo tahake lahi e hala ki aí. Na’e faingata’á ‘emau kaká, ka na’e ‘aonga ‘emau helá ‘i he’emau a’u hake ki aí.

Na’e fiefia homa ongo fohá ‘i he’ena hifo hifo ki he me’ā na’e hoko kimu’ā ko e loki pōpulá mo kaka hake ‘i he toetoenga ‘o e ngaahi holisi ‘o e kāsoló. Ne to’oa ‘e he kāsoló ‘ena fakakaukaú ‘o hangē pē ko ‘ene to’oa ‘eku fakakaukaú he ta’u ‘e 24 kimu’á.

Lolotonga ‘emau ‘i aí, na’e ‘asi mei he mama’ó ha matangi ‘o e fa’ahita’u māfaná. Na’e vave ‘ene nga’unu maí. Na’e kāpui ‘e he ngaahi ‘ao fakapo’ulí mo e fatulisí ‘a e langí, ne muimui mai ai ha ‘u’ulu le’olahi ‘a e maná.

Ne mau fakavave hifo he ki’i halá ‘o fakataumu’ā ki he’emau kaá ‘i he panaki mai ‘a e matangí kiate kimautolú. Ne ‘ikai fuoloa mei ai kuo lolohifo ha fu’u ‘uha lōvai pea pelepela ai ‘a e fo’i halá. Ne mau hoha’á na’ā faifai pea ‘ikai ma’u ‘emau tu’ú ka mau hekeka ‘o tō he ki’i hala tahifo mo makamaká.

Ne mau fakatokanga’í atu ha ki’i toi-‘anga ‘i he ‘ulu’akaú ‘i he ngata’anga ‘o e fo’i halá. Ne mau ha’oha’o takai pē he ki’i to’i’angá mo fifili pe ko e hā hono fuoloa ‘emau talí pea toki lava ke mau hifo ki laló.

Ne pehē mai ‘e homa foha si’isi’í, “Tau fai ha lotu.”

Na’á ne kole mai ke ne fai ‘a e lotú pea na’á ne lotu ke tu’u e ‘uhá kae lava ke mau hifo lelei ki lalo. Na’á ne sio mai kiate kimaua peá ne pehē mai, “Ko e me’ā pē ‘oku toe he taimi ní ko ha tui fe’unga.”

Ne u fakamatala’í ange ‘oku ‘ikai ke pehē ma’u pē ‘a hono tali ‘o e ngaahi lotú.

Na’á ne pehē mai, “Ikai, ‘e tu’u ia hili ha miniti ‘e 10 mei hení!”

Hili ha miniti nai ‘e 10, na’e tu’u ‘a e ‘uhá.

Na’á ne pehē mai, “Sai, tau ‘alu!”

Ne pehē mai ‘e homa foha lahí, “Kapau te tau mavahe he taimí ni, ‘e toe ‘uha mai pē pea ‘e ma’u ai kitautolu.”

Ne tali mai ‘e homa foha si’isi’í, “He ‘ikai ‘uha ia! Tau ‘alu!”

Ne mau hū atu leva he tafatatafā’aki ‘o e halá ne mōmoa angé, ‘o puke hifo e ‘ulu’akaú mo e ‘ū va’á ‘i he’emau ‘alú. ‘I he’emau a’u ki he kaá, ne mau fai ha lotu fakamālō. ‘Ikai fuoloa mei ai, ne toe tō ‘a e ‘uhá.

Ne tali mai homa fohá ‘i he lotofakatōkilalo, “Oku mou sio ki he ola ‘o e tui si’isi’í?”

Na’á ne ako’í ha lēsoni ma’ongo’onga kiate kimautolu kotoa he ‘aho ko ía. ■
Godfrey J. Ellis, Uāsingatoni, USA







Fai 'e 'Eletā
Kyle S. McKay
'O e Kau
Fitungofulú

Ko Ha Fu'u Liliu Lahi 'o e Lotó

Koe'uhí ko e Hinga 'a 'Átamá, ne tō ai ki he māmaní 'a e mahamahakí mo e angahalá. 'Okú na fakatou fakatu'utāmaki pē 'i hona ongo tu'ungá takitaha. 'I he kotoa 'o e ngaahi mahakí, mahalo 'oku 'ikai ha toe mahaki 'e mafola lahi pe faka'auha ange 'o hangē ko e kanisaá. 'I he ngaahi fonua 'e ni'ihí, 'oku laka hake he vahe tolu 'e taha 'o e kakaí te nau fokoutua 'i he fa'ahinga 'o e kanisaá, pea ko e tupu'anga ia 'o ha meimeí vahe fā 'e taha 'o e mate kotoa pē.¹ 'Oku fa'a kamata 'a e kanisaá 'i ha ki'i fo'i sela si'isi'i pē 'e taha 'e tokī lava pē 'o sio ki ai 'i ha me'a faka'ata lahi. Ka 'oku malava ia 'o tupu mo mafola vave.

'Oku foua 'e he kau mahaki kanisaá ha ngaahi faito'o kae lava ke ta'ota'ofi 'a e kanisaá. 'Oku 'uhinga 'a e ta'ofi 'aupitó ki he 'ikai toe ma'u ha fa'ahinga me'a ke ne fakamo'oni'i 'oku kei 'i ai 'a e mahakí. Ka neongo ia, 'oku fakamatala'i mai 'e he kau palōfesimalé neongo 'e ta'ofi 'a e mahakí mei ha taha, ka 'oku 'ikai 'uhinga ia kuó ne mo'ui.² Ko ia ai, neongo 'oku fakanonga mo fakatupu 'amanaki lelei e taimi 'oku ta'ota'ofi ai 'a e kanisaá, ka 'oku fakatetu'a ma'u pē 'a e kakai 'oku puke 'i he kanisaá ki ha me'a 'oku toe lelei ange hili hono ta'ofi 'o e mahakí—'oku nau 'amanaki ki ha fakamo'ui. Fakatatau ki ha ma'u'anga fakamatala 'e taha, "Ko hono tala ko ia kuo fakamo'ui ha taha mei he kanisaá, kuo pau ke ne tatali ke siofi pe 'e toe foki mai 'a e kanisaá, ko ia ai, 'oku hoko 'a e taimí ko ha me'a mahu'inga. Kapau 'oku ta'ofi e kanisaá mei ha taha 'i ha ngaahi ta'u lahi, mahalo pē kuo faito'o 'o mole 'a e kanisaá. 'Oku 'i ai ha ngaahi kanisá 'e ni'ihí 'e lava pē ke toe foki mai hili ha ngaahi ta'u lahi 'o hono ta'ota'offi."³

Mahamahakí mo e Angahalá

Hangē ko e fakamamahi 'a e kanisaá ki he sinó, 'oku toe fakamamahi ange 'a e angahalá ki he laumālié. 'Oku fa'a kamata si'isi'i pē 'a e angahalá—si'isi'i 'aupito 'oku fu'u faingata'a ke fakatokanga'i—ka 'oku malava pē ke vave 'ene fakalalahí. 'Okú ne uesia, peá ne holoki, peá ne tāmate'i leva 'a e laumālié. Ko e tupu'anga lahi taha ia—ko hono mo'oní, ko e tupu'anga pē ia—'o e mate fakalaumālie 'i he fakatupu kotoa pē. Ko e faito'o ki he angahalá ko e fakatomala. Ko e fakatomala mo'oní 'oku pēseti 'e 100 'ene faito'o e tokotaha

'Oku hanga 'e he angahalá 'o uesia, holoki, pea tāmate'i 'a e laumālié. Ko e angahalá 'a e tupu'anga lahi taha—ko hono mo'oní ko e tupu'anga pē ia—'o e mate fakalaumālié.

Ko e faito'o ki he angahalá ko e fakatomala.

faiangahalá, pe ko hono fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá. 'Oku 'omi 'e he fakamolemole ko 'ení ha nonga mo ha fiefia ki he laumálié. Ka neongo ia, ko hono ma'u ha fakamolemole 'o e angahalá pea mo hono fakatau'atāina'i mei hono ngaahi faka'ilongá mo e koví, 'oku 'ikai 'uhinga ia kuo fakamo'ui kakato e tokotaha faiangahalá. 'Oku 'i ai ha me'a fekau'aki mo e loto 'o ha tangata hinga 'okú ne faka'atā pe fakamo'ulaloa'i ia ki he angahalá. Ko ia ai, 'e lava ke toe faiangahala pē, na'a mo ha ngaahi ta'u lahi hili hono fakamolemole'i. 'Oku mahu'inga 'a e fakamolemole'i, pe ko hono fakalea 'e tahá, ko hono ma'u ha fakamolemole 'o e ngaahi angahalá, ki he fakamo'ui kakató.

Fakama'a pea Fakamo'ui

'Oku tokoni 'a e talanoa fakatātā ko 'ení ke mahino kiate kitautolu, 'oku 'ikai ngata pē 'i he pau ke fakama'a fakalaumālie kitautolu mei he angahalá ka kuo pau foki ke fakamo'ui kitautolu mei he faiangahalá. 'E lava ke fakaongosia 'a e gefusiaki ko ia 'okú ne 'ai 'etau vilitaki ke fai leleí ke fepaki mo hotau natula ke fai koví. Kapau 'oku tau faivelenga, te tau ikuna 'o 'ikai koe'uhí kuo liua 'e hotau mālohi 'a e natula 'oku tau ma'u, ka koe'uhí kuo tau tukulolo ki he 'Otuá pea kuo Ne liliu hotau natulá.

Na'e ako'i 'e he Tu'i ko Penisimaní, "He ko e tangata fakakakanó ko e fili ia ki he 'Otuá, pea kuo pehē ai pē ia talu mei he hinga 'a 'Átamá, pea 'e pehē ai pē, 'o ta'engata pea ta'engata, kae 'oua kuó ne talangofua ki he ngaahi fakahinohino 'a e Laumālie Mā'oni'oní, pea li'aki 'a e tangata fakakakanó . . . 'i he fakalelei 'a Kalaisi ko e 'Eikí" (Mōsaia 3:19). 'I hono tali 'e he kakai 'o Penisimaní 'a e me'a ni mo e ngaahi akonaki kehé, na'a nau lotu ai 'o pehē, "Oiauē 'alo'ofa mai, pea ngāue 'aki 'a e ta'ata'a fakalelei 'o Kalaisi koe'uhí ke mau lava 'o ma'u ha fakamolemole 'o 'emau ngaahi angahalá, pea lava ke fakama'a 'a homau lotó" (Mōsaia 4:2; na'e tānaki atu hono fakamamafa'i). Hili 'enau lotú, na'e folofola 'a e 'Eikí 'o tali e kole 'e ua ne nau fakahokó. 'Uluaki, "na'e tō kiate kinautolu 'a e Laumālie 'o e 'Eikí, pea na'a nau fonu 'i he fiefia, hili 'enau ma'u ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá, mo e fiemālie 'o e konisēnisi" (Mōsaia 4:3).

'I he vakai 'a e Tu'i ko Penisimaní ki hono kakaí kuo "fakamolemolea" kinautolú, na'a ne tapou kiate kinautolu ke nau ma'u ha fakamo'ui kakato 'aki ha'ane ako'i ange e founiga ke tauhi ma'u ai honau fakamolemole (vakai, Mōsaia 4:11–30). Na'a ne palōmesi, "kapau te mou fai 'eni te mou fiefia ma'u pē, pea fonu 'i he 'ofa 'a e 'Otuá, 'o tauhi ma'u ai pē ha fakamolemole 'o ho'omou ngaahi angahalá" (Mōsaia 4:12).

Na'e tui mo ha'isia 'a e kakaí ki he ngaahi lea 'a e Tu'i ko Penisimaní, pea tali ai 'e he 'Eikí 'a e konga hono ua 'o 'enau lotú—ke "fakama'a 'a [honau] lotó." 'I he loto-hounga'ia mo e fakafeta'i, na'e kalanga e kakaí, "Ko e Laumālie 'o e 'Eiki Māfimafí . . . kuo fakatupu ha fu'u liliu lahi 'i loto 'iate kinautolu, pe 'i homau lotó, 'o 'ikai ai te mau toe ma'u ha holi ke faikovi, ka ke failelei ma'u ai pē" (Mōsaia 5:2). Na'e fakamatatala 'e he Tu'i ko Penisimaní na'e 'uhinga 'a e liliu lahi ko 'ení, kuo fanau'i kinautolu 'i he 'Otuá (vakai, Mōsaia 5:7).

"'Oku Fakahoko Fēfē Ia?"

Na'e ako'i 'e he palōfita ko 'Alamaá kuo pau ke tau fakatau fakatomala pea toe fanau'i fo'ou—fanau'i 'i he 'Otuá mo liliu hotau lotó (vakai,

'Alamā 5:49). 'I he'etau fakatomala ma'u peé, 'e to'o 'e he 'Eikí 'etau ngaahi angahalá kotoa pea te Ne to'o 'a ia 'okú ne fakatupu pe faka'atā 'a e angahalá 'iate kitautolú. Ka 'i he ngaahi lea 'a 'Ínosi, "E 'Eiki, 'oku fai fēfee'i ia?" ('Ínosi 1:7). 'Oku faingofua pē 'a e talí, ka 'oku mahu'inga mo ta'engata ia. Kiate kinautolu kuo fakamo'ui mei ha fa'ahinga tūkunga pē, fakatu'asino pe fakalaumālie, kuo fakahā 'e he 'Eikí, "Kuo fakama'a koe tu'unga 'i ho'o tuí" (vakai, Ma'ake 5:34; 'Ínosi 1:8).

Na'e tupu 'a e liliu lahi na'e a'usia 'e 'Alamā 'i hono lotó 'o "fakatatau ki he'ene tuí," pea na'e liliu e loto 'o 'ene kau muimuí 'i he'enau "falala ki he 'Otua mo'oni mo mo'u" ('Alamā 5:12, 13). Na'e liliu e loto 'o e kakai 'o e Tu'i ko Penisimaní "'i he tuí ki [he] huafa ['o e Fakamo'uí]" (Mōsaia 5:7).

Kapau te tau ma'u e fa'ahinga tui ko 'ení, koe'uhí ke tau lava 'o falala ki he 'Eikí 'aki hotau lotó kotoa, kuo pau ke tau fai e me'a te tau ma'u ai 'a e tuí pea tau fai leva mo e me'a 'oku tākiekina kitautolu ki ai 'e he tuí. Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku tākiekina ki he tuí, 'i he tūkunga ko 'eni 'o e liliu 'o e lotó, kuo

*Ko e fu'u liliu lahi ko 'eni
'o e lotó 'oku hoko ia 'i loto
'iate kitautolu; ka 'oku 'ikai
ko kitautolu 'oku tupu mei
ai hono fakahoko ia.*

fakamamafa'i mai 'e he 'Eikí 'a e 'aukaí, lotú, mo e folofola 'a e 'Otuá. Pea neongo 'oku iku 'a e tuí ki ha ngaahi me'a lahi, ka ko e fakatomala 'a hono 'uluaki fuá.

Fakakaukau ki he ongo veesi folofola ko 'eni mei he tohi 'a Hilamaní 'okú ne hulu'i mai e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení. 'Uluaki, 'oku tau lau fekau'aki mo e kakai ne nau "fa'a 'aukai mo lotu, pea nau faka'au 'o mālohi . . . mo tu'u



Fakafeta'i koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí, 'ikai ngata pē 'i hono fakama'a kitautolu mei he angahalá; ka 'oku lava foki ai ke fakamo'ui kitautolu mei he faiangahalá.

mālohi ai pē 'i he tui kia Kalaisí . . . 'o a'u ki hono fakahaohoa'i mo fakamā'oni'oni'i honau lotó, 'a ia ko ha fakamā'oni'oni'i 'oku hoko tupu mei he'enau fakavaivai'i 'a honau lotó ki he 'Otuá" (Hilamani 3:35). 'Oku tau ako leva meia Samuela ko e palōfita Leimaná, "Oku tākiekina ke nau tui ki he ngaahi folofola mā'oni'oni, 'io, 'a e ngaahi kikite 'a e kau palōfita mā'oni'oni . . . 'a ia 'oku tākiekina . . . ki he tui ki he 'Eikí, pea ki he fakatomala, 'a ia ko e tui mo e fakatomala 'okú ne fakatupu ha liliu 'i honau lotó 'iate kinautolu" (Hilamani 15:7).

Falala ki he 'Otuá

'Oku totonus ke tau ki'i tu'u hení 'o fakamahino'i ko e liliu lahi ko 'eni 'oku tau lau ki aí 'oku fakahoko ia 'i loto 'iate kitautolu; ka 'oku 'ikai ko kitautolu 'oku tupu mei ai hono fakahoko iá. 'Oku tau malava ke fakatomala, liliu 'etau tō'onga mo'uí, ko hotau 'ulungāngá, na'a mo 'etau ngaahi holí mo e tuí, ka 'oku ope atu 'i hotau mālohi mo e tu'unga malavá ke tau liliu hotau natulá. Ke hoko 'a e liliu lahi ko 'ení, 'oku tau fakafalala kakato ai ki he 'Otua Māfimafí. Ko Ia 'okú Ne fakahaohoa'i hotau lotó mo liliu hotau natulá 'i he 'alo'ofa, "'o ka hili ['etau] fai 'a e me'a kotoa pē 'e ala fai" (2 Nifai 25:23). 'Oku hohoko ma'u pē pea pau 'Ene fakaafé: "Fakatomala, pea ha'u kiate au mo e loto fakamātoato mo'oni, pea te u fakamo'ui 'a [kimoutolu]" (3 Nifai 18:32; na'e tānaki atu hono fakamamafa'i).

Ko e ola 'o hono fakamo'ui kitautolu mei he ngaahi angahalá ko 'etau hoko 'o "liliu mei [hotau] tu'unga fakakakano mo tō ki laló, ki ha tu'unga 'o e anga-mā'oni'oni, kuo huhu'i 'e he 'Otuá, 'o hoko ko hono ngaahi foha mo

hono ngaahi 'ofefine; Pea 'oku [tau] hoko ai ko ha kakai fo'ou" (Mōsaia 27:25, 26).

'Oku malama mei hotau fofongá e Maama 'o Kalaisí. 'Ikai ngata aí, 'oku talamai 'e he folofolá "ko ia kotoa pē kuo fanau'i 'i he 'Otuá, 'oku 'ikai angahala ia" (1 Sione 5:18). 'O 'ikai koe'uhí 'oku 'ikai ke tau lava 'o faiangahala, ka koe'uhí ko hotau natula ia 'i he taimi ni ke 'oua te tau faiangahala. Ko ha liliu lahi mo'oni 'eni.

'Oku totonus ke tau manatu'i ko hono a'u-sia ko ia 'o ha liliu lahi 'o e lotó ko ha ngāue ia 'oku fuoloa hono fakahokó, kae 'ikai ko ha lau momeniti pē. 'Oku fa'a hoko māmālie 'a e liliú, taimi 'e ni'ihi 'oku fu'u māmālie 'oku 'ikai ke tau fakatokanga'i 'ene hokó, ka 'oku mo'oni ia, 'oku mālohi ia, pea 'oku 'aonga ia.

Kapau 'oku te'eki ke ke a'usia ha fa'ahinga liliu lahi pehē, te u fehu'i atu: Kuó ke fakatomala nai pea ma'u ha fakamolemole ki ho'o ngaahi angahalá? 'Okú ke ako e ngaahi folofola mā'oni'oni? 'Okú ke fa'a lotu mo 'aukai, koe'uhí ke mālohi ai pē ho'o tui kia Kalaisí? 'Okú ke ma'u nai ha tui fe'unga ke ke falala ki he 'Eikí 'aki ho lotó kotoa? 'Okú ke tu'u ma'u nai 'i he tui ko iá? 'Okú ke tokanga'i nai ho'o ngaahi fakakaukaú, leá, mo e ngaahi ngāue pea tauhi mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá? Kapau te mou fakahoko e ngaahi me'a ni, te mou fiefia ma'u pē, pea fonu 'i he 'ofa 'a e 'Otuá, 'o tauhi ma'u ai pē ha fakamolemole 'o ho'omou ngaahi angahalá. Pea kapau te ke nofo ma'u 'i he fakamolemolé, 'e fakamo'ui ai koe, pea te ke *liliu*!

'Oku ma'u 'e Sisū Kalaisí 'a e mālohi ke fakama'a kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá pea mo fakamo'ui kitautolu mei he'etau faiangahalá. 'Okú Ne māfimafi ke faifakamo'ui, pea ko e founiga ke ma'u ai iá, 'okú Ne māfimafi ke liliu. Kapau te tau fakavaivai'i hotau lotó kiate Ia, 'o ngāue 'aki 'etau tuí 'i hono fakahoko kotoa 'o e ngaahi liliu te tau ala lava 'o fakahokó, te Ne ngāue 'aki Hono mālohi 'iate kitautolu ke fakahoko e liliu lahi ko 'eni 'o e lotó (vakai, 'Alamā 5:14). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Stacy Simon, "Facts & Figures 2019: US Cancer Death Rate Has Dropped 27% in 25 Years," American Cancer Society, Jan. 8, 2019, cancer.org.
2. Vakai, "Remission: What Does It Mean?" webMD.com.
3. Cathy Sweat, *The Gates to Recovery* (2019).

Ko Hono Fakatupulaki 'o 'Etau A'usia 'i he Temipalé

Fai 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí

“**K**o e fungani siueli ‘o e Fakafoki mai e Oongoongolei ko e temipale mā‘oni‘oni. Ko hono ngaahi ouau mo e fuakava toputapú ‘oku mātu‘aki mahu‘inga ia ki hono teuteu ha kakai ‘oku mateuteu ke talitali lelei ‘a e Fakamo‘uí mo ‘Ene Hā‘ele ‘Anga Ua Mai.”¹

Kuo fakahoko ma‘u pē ‘e he Kau Palesitenisī ‘Uluakí ha ngaahi liliu ki he ngaahi ouau mo e fakahinohino ‘o e temipalé ke fakatupulaki e ngaahi a‘usia ‘a e kāingalotú ‘i he temipalé pea mo tokoni‘i ‘a kinautolu kotoa pē ‘oku hū ki aí ke nau ongo‘i ha fetu‘u taki ofi ange ki he ‘Otuá ‘i loto he ngaahi potu toputapu ko ‘ení.

‘Oku kau ‘i he ouau ‘o e temipalé ‘a hono tui ‘e he kau mēmipá ‘a e teunga ouaú ko ha fakataipe fakatokāteline mo mahu‘inga ‘a ia ‘e lava ke fakatotolo‘i ‘o a‘u ki he moihi‘u ‘i he temipalé ‘i he Fuakava Motu‘á (vakai, Levitiko 8 mo e ‘Ekesōtosi 28).

‘Oku ‘i ai ha ngaahi liliu ki he teunga ouau fakatemipalé. ‘Oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e ngaahi liliu ko ‘ení ke liliu ai ‘a e fakataipe pe tokāteline ‘i he temipalé ka ‘oku fakatau‘mu‘a ia ke fakafaingofua‘i, fakafiemālie‘i mo ma‘ungofua e a‘usia ‘oku tau ma‘u ‘i he temipalé ‘aki hono ‘ai ke faingofua ange hono tui, tokangaekina, pea mo hono totongi ‘o e teungá.

‘Oku kau ‘i he ngaahi liliu ko ‘ení ‘a e:

- Ko ha sipinga faingofua ange ki he veilí mo e pulupulú.
- To‘o ‘o e la‘i pelesitiki mei he tataá pea mo e fo‘i ha‘ihā‘i ‘i he tataá mo e veilí.
- Ko hono faka‘aonga‘i ‘o ha tupenu tolonga ange ‘a ia ‘e tatau pē ki he pulupulú, tataá, mo e no‘o, ‘a ia ‘e tokoni ke nau tolonga ange mo faingofua ange ai hono tauhí.

‘Oku mau fakatauange ‘e tokoni e ngaahi liliu ko ‘ení ke fakatupulaki e a‘usia toputapu ko ‘ení ma‘amoutolu ‘i ho‘omou fokotu‘u ‘a e moihi‘u ‘i he temipalé ko ha konga angama-heni ‘o ho‘omou mo‘uí. ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, “Lea Tukú,” *Liahona*, Nōv. 2019, 120.

“Ilonga ha fa‘ahinga liliu ‘e fakahoko ki he ngaahi ouaú mo e ngaahi tu‘utu‘uní, he ‘ikai ke ne liliu ‘e ia e natula toputapu ‘o e ngaahi fuakava ‘oku fakahoko [‘i he temipalé]. ‘Oku fakahoko e ngaahi liliú ke fakatō-loloto e ngaahi fuakavá ki he loto ‘o e kakai ‘oku nau mo‘ui ‘i ha ngaahi kuonga mo ha ngaahi tükunga kehekehe.”

Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, fakataha fakatakimu‘a ‘o e konifelenisi lahi, ‘Okatopa 2019.



TALI KI HE NGAahi FEHU'I ANGAMAHENÍ

Te u kei lava nai 'o faka'aonga'i e teunga ouau kuó u 'osi ma'ú?

'Io. 'E lava ke kei faka'aonga'i pē e ngaahi teunga kimu'á kae 'oua kuo fie ma'u ke fetongi. **Ko e hā e founiga totonu ke u faka'auha ai e teunga ouau motu'á?**

"Ke faka'auha 'a e teunga ouau fakatemipale motu'á, 'oku totonu ke faka'auha 'e he kāingalotú e tupenú 'aki hano kosikosi ke 'oua na'a toe lava 'e ha taha 'o tala hono tu'unga ne 'i ai kimu'á" (*Tohi Tu'u-tu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i o e Siasí* [2010], 21.1.42).

'E lava ke u fakalelei'i hoku teunga lolotongá ke tatau mo e ngaahi liliu fo'ou?

'Io. 'E lava ke ma'u ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e founigá 'i he store.ChurchofJesusChrist.org/ceremonialclothing i ho'o hū 'aki ho'o 'akauni

mēmipasipí pe 'i ho'o 'a'ahi ki he Tafa'aki Tufaki-'anga Naunaú pea 'eke ki he kalake 'o e falekoloá.

'E lava ke u foaki e teunga ouau motu'á?

'O ka fie ma'u, te ke lava 'o foaki ha teunga kuo faka'aonga'i lelei pē ki he kau mēmipa 'o e fāmilí pe kaungāme'a kuo ma'u honau 'enitaumení. Ka neongo ia, he 'ikai lava ke foaki e teunga ouaú, neongo pe ko e hā hono tūkungá, ki ha tempiale, Ngaahi Kautaha Teseletí, pe ko ha fa'ahinga falekoloa fakatau vala.

Te u ma'u fēfē ha teunga fo'ou?

Ki ha fakamatala fekau'aki mo hono totongí pea mo e taimi 'oku ma'u ai 'i ho'omou feitu'ú, 'alu ki he store.ChurchofJesusChrist.org/ceremonialclothing pe 'a'ahi ki he Tafa'aki Tufaki-'anga Naunaú.

Kakai Lalahi Kei Talavoú

'I he Konga Ko 'Ení

44 Ko e Founga 'Oku Fakahoko
Ai 'e he Kakai Lalahi Kei Tala-
voú ha Lelei 'i he Hokohoko
Atu Hono Toe Fakafoki Mai
'o e Ongoongoleleí

Faka'ilekitulōnika Pē

'Okú Ke Fakakaukau Nai 'Oku 'Ikai
Ha'o Taumu'a ko ha Taautaha Kei
Talavou? Toe Fakakaukau Angé
Fai 'e Cesar Gervacio

Na'e Faingata'a ke Faka'aonga'i 'a
e Hingoa Kakato 'o e Siasí ka Na'e
'Aonga la

Fai 'e Lauri Ahola

Ko Hono Ma'u ha Fiefia 'i Hono
Fakahoko e Ngāue 'a e 'Eikí

Ko Hono Langa 'o e Pule'angá 'i Niu
Kaletōniá

Fai 'e Mindy Selu

Fekumi ki he fakamatala ko 'ení mo
ha ngaahi me'a kehe:

- 'I he [liahona.ChurchofJesusChrist.org](#)
- 'I he [YA Fakauiké](#) ('i he konga ki he Kakai Lalahi Kei Talavoú 'i he Gospel Library)

Vahevahe Mai Ho'o Talanoá

'Oku 'i ai ha'o talanoa fakafo ke vahevahe?
Pe 'okú ke fie vakai ki ha ngaahi fakamatala
fekau'aki mo ha ngaahi tefito pau? Kapau ko ia,
'oku mau fie fanongo meiate koe! Te ke lava 'o
'omai ho'o ngaahi talanoá pe fakamatalá 'i he
[liahona.ChurchofJesusChrist.org](#).

Te Tau Lava 'o Vahevahe 'a e Maama 'o e Ongoongoleleí

'I he'ete kei talavoú, ko ha taimi ia ki ha tupulaki, mo ha faingamālie ke kamata
ai hono langaki 'ete mo'u. Pea 'e malava pē ia ke fakamafasia, fakafiefia, mo
fakailifia 'i he taimi tatau pē (ko hono mo'oní kuo hoko ia kiate kimautolu).

Ka neongo 'etau ta'eilo e ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i vivili kotoa 'o e mo'u, 'oku
'i ai ha me'a 'e taha 'oku mau 'ilo pau—ia **kuo hoko ma'u pē e kakai lalahi kei
talavoú ko ha tākiekina mahu'inga 'i he hokohoko atu hono Toe Fakafoki
Mai 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisí.**

'I he'ema palani'i e konga ki he māhina ko 'ení, ne mau talanoa ai ki ha kakai
lalahi kei talavou tokolahi fekau'aki mo 'enau kau ko ia ki hono tānaki fakataha 'o 'Isi-
lelī. Pea kuo hanga 'e he'enau 'ofa mo'oni mo e mateaki ki he ongoongolelei 'o Sīsū
Kalaisí 'o 'omi ha loto-fakatōkilalo kiate kimautolu. Neongo pe ko e hā honau ngaahi
tūkungá, ka 'oku **mahino ki he Kāngalotu kei talavou ko 'ení 'a e fatongia
mahu'inga 'oku nau ma'u 'i he kuonga faka'osi ko 'ení.** 'I he "Ko e Founga 'Oku
Fakahoko Ai 'e he Kakai Lalahi Kei Talavoú ha Liliu 'i he Hokohoko Atu Hono Toe
Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei" he peesi 44, te ke lava ai 'o laukonga ki he founga
'oku teuteu'i ai 'e he kakai lalahi kei talavou mei 'Initia, Hangakali, Pāpeitosi, 'Aositelē-
lia pea mo e 'unaiteti Siteití 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a e Fakamo'u.

'I he ngaahi talanoa faka'ilekitulōniká pē, 'oku 'omi ai 'e Sisa ha fakakaukau
fekau'aki mo e founga **te tau lava ai 'o 'ilo hotau taumu'a pea hoko ko ha kau
takimu'a lelei angé.** 'Oku talanoa 'a Lile fekau'aki mo e ngaahi tāpuaki 'oku tau
ma'u 'i he'etau muimui ki he fale'i 'a e palōfitá. 'Oku vahevahe 'e he kakai lalahi kei
talavou kehē 'enau ngaahi a'usia 'i he ngāue tokoni fakatemipalé, ngāue fakaetauhí,
hisitōlia fakafāmilí, mo e ngāue fakafāifekaú. Pea 'oku mau vahevahe ha sīpinga mei
ha taautaha kei talavou 'i Niu Kaletōnia 'okú ne fakahaa'i e founga **'oku fakahoko
ai 'e he kāngalotu kei talavou e ngāue 'a e 'Eikí 'i he ngaahi feitu'u iiki ange
'o e Siasi.**

Neongo pe ko e fē feitu'u 'okú ke 'i aí pea ko e hā ho tūkungá, **te ke lava 'o
fakahoko ha liliu 'i hono tānaki fakataha 'o 'Isilelī 'o lahi ange 'i he me'a 'okú
ke pehē te ke lavá.** 'I he'etau hoko ko ha kakai lalahi kei talavoú, ko kitautolu 'a e
kau takimu'a 'o e Siasi ko 'ení 'i he kaha'ú. Pea ko e ki'i maama 'o 'etau ngaahi ngāue
'i he 'aho ní 'e mofisi atu ia pea te ne tufaki 'a e maama 'o e ongoongolelei 'i he funga
'o e māmaní 'apongipongi.

Faka'apa'apa atu,

Chakell Wardleigh mo Mindy Selu

Ongo 'ētita 'i he konga ki he kakai lalahi kei talavoú 'i he 'Ū Makasini 'a e Siasi



FATTA'E WESTON C. COLTON

Ko e Founga 'Oku Fakahoko Ai 'e he Kakai Lalahi Kei Talavoú ha Liliu 'i he **Hokohoko Atu Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí**

Kuo ma'u ma'u pē 'e he kakai lalahi kei talavoú ha fatongia mahu'inga 'i he ngāue 'o e fakamo'uí.

Ko e taimi pē 'okú ke fanongo ai ki ha fakaafe 'a ha takimu'a 'o e Siasí ke ke kau 'i he hokohoko atu hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí pe ke tokoni ke tānaki fakataha 'a 'Isileli, kuó ke fakakaukau nai, "Ko e hā 'a'aku te u lava 'o fai? Ko ha toko taha pē au," "Oku ou fu'u kei si'i," "Oku te'eki ke u mali," pe "Oku 'ikai lahi 'eku 'iló. Ko e hā ha lelei te u fai?"

'Oku tau fa'a ma'u kotoa pē 'a e fa'ahinga fakakaukau ko iá he taimi 'e ni'ihi. Ka ke feinga ke ta'ofi 'a e loto-veiveiua ko iá 'i ho'o lau 'a e ngaahi sētesi ko 'ení:

- Na'e ta'u 22 pē 'a Siōsefa Sāmita 'i he taimi na'á ne kamata liliu ai 'a e Tohi 'a Molomoná.
- Na'e ta'u 22 foki mo 'Ōliva Kautele pea ta'u 26 'a Sione Uitemā (pea na'e te'eki ke na mali fakatoloua!) 'i he taimi ne na kamata ngāue ai ko ha ongo tangata tohi kia Siōsefá.
- I he 1835, 'i he taimi na'e ui ai e fuofua Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ne kamata honau ta'u motu'á mei he ta'u 23 ki he 35.
- Ko e tokolahī 'o e Kāingalotu ne kau ki he Siasí mo tufaki e ongoongoleleí ko ha kakai lalahi kei talavou.

I hono fakalūkufuá, na'e ngāue 'a e 'Otua 'o fakafou 'i ha kakai lalahi kei talavou 'i he kamata'anga 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Ko ha kakai tatau tofu pē mo koé.

Mou fakalaaululoto ki ai.

Ne 'ikai ke mei mafolā e Siasí 'i he funga 'o e māmaní he 'ahó ni kapau ne pehē 'e he tokotaha kotoa he 'ikai ke nau lava 'o fai ha liliu. Pea ko kimoutolú—'io, 'a kimoutolu!—ko ha konga kimoutolu 'o ha to'u tangata kuo fili ke mou hokohoko atu hono toe fakafoki mai 'o e ongoongoleleí mo hono tataki e Siasi 'o Sīsū Kalaisí 'i he 'aho ní.

**SIOSEFA
SĀMITA,
TA'U 22**

Kamata liliu e Tohi 'a Molomoná

**'ŌLIVA
KAUTELE,
TA'U 22**

Kamata ngāue ko ha tangata tohi 'a Siosefa

**SIONE
UITEMĀ,
A'U 26**

Kamata ngāue ko ha tangata tohi 'a Siosefa

Na'e 'Omi Kimou-tolu ki Māmani. 'I he Kuongá ni. Ki ha 'Uhinga.

'I he lea 'a Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni fekau'aki mo hotau to'u tangatá, na'a ne pehē, "Oku mou mo'úí 'i he 'houa hono hongofulu mā tahá." Kuo fakahā 'e he 'Eiki ko e taimi faka'osí 'eni te Ne ui ai ha kau ngāue ki He'ene ngoue vainé ke tānaki 'a e kakai filí mei he vahe 'e fā 'o māmaní. (Vakai, T&F 33:3-6.) Pea na'e fekau'i koe ke kau 'i he tānaki ko 'ení."¹

Fakakaukau ki he ivi 'o e kau faifekau taimi-kakato 'e toko 65,000 'oku nau vahevahé e ongo-ongoleleí 'i he 'ahó kotoa, 'i he 'aho kotoa pē, 'i he funga 'o e māmaní. Fakakaukau ki he kakai lalahi kei talavou kotoa pē 'oku nau fakahoko ha ngaahi fuakava 'i he tempipalé, 'o ngāue 'aonga 'aki e lakanga fakataula'eiki kuo toe fakafoki maí mo e ngaahi tāpuaki 'o e tempipalé pea fuakava ke faivelengá, ke fakamāloha honau ngaahi famili, pea ke langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá 'i he māmaní. Fakakaukau ki he kakai lalahi kei talavou 'oku nau ngāue ko ha kau taki 'o e Siasí

Na'e ngāue 'a e 'Otuá 'o fakafou 'i ha kakai lalahi kei talavou 'i he kamata'anga 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongoleleí. Ko ha kakai tatau tofu pē mo koé.



**'Oku fekau'aki
'a hono Toe
Fakafoki Mai
'o e Ongo-
ongoleleí mo
e fekumi ki ha
fakahaá.**

**VENELA VAKAPEILI,
TA'U 22, 'INITIA**

'i he funga 'o e māmaní. Fakakaukau kiate kinautolu 'oku vilitaki atu ki mu'a ke muimui kia Sīsū Kalaisi neongo e ngaahi faingata'a kotoa pē 'oku nau fepaki mo iá. Kuo hoko e kakai lalahi kei talavoú ko ha konga mahu'inga 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí talu mei he kamata'angá. Pea kuo hoko 'a hono kei Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí ko ha konga mahu'inga ia 'o e mo'ui 'o ha kakai lalahi kei talavou tokolahi 'i he Siasí.

Ko e 'Uhinga Kiate Kitautolu 'a Hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí

Ki ha tokolahi 'o kitautolu, 'oku tupu 'etau kau ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí mei he me'a kuó ne ako'i kiate kitautolú. Kia Venela Vakapeilí, ko ha taautaha kei talavou papi ului mei 'Anitila Palatesi, 'Initia, "ko e Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí 'oku fekau'aki ia mo e fekumi ki ha fakahaá. Na'e fekumi 'a Siosefa Sāmita ki ha fakahā 'i he vao 'akaú. Na'a ne fealélea'aki mo e 'Eikí, na'a ne tatali ki he talí, pea na'a ne fa'a kātaki. Ko e me'a ia 'oku ou sai'ia aí." 'Oku pehē 'e Venela,

**'Oku fakafaingofua'i mo
si'i ange 'eku mafasiá koe'
'uhí ko e 'ilo 'oku ou ma'u
fekau'aki mo hono Toe
Fakafoki Mai 'o e
Ongoongoleleí.**

**SĒKOPE LŌPETI,
TA'U 29, 'IUNAITETI SITEITÍ**



"Kimu'a peá u fanongo fekau'aki mo e Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí, ne 'ikai lahi 'eku 'ilo fekau'aki mo e fekumi ki ha fakahaá. Ko e taha 'o e ngaahi me'a ma'ongo'onga taha 'oku ou ofo aí ko e lahi e taimi na'a ne fakamoleki ke ma'u ai ha fakahā mei he 'Otuá. Ko e me'a ia ne u ako mei hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí."

Na'e poupou 'a 'Ema mo Sécope Lōpeti, ko ha ongomātu'a kei talavou mei 'Iutā, USA, ko hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí 'oku fekau'aki ia mo e "hokohoko atu e ma'u fakahaá"—ma'atautolu pea mo e māmaní—"e lava ke tau ma'u ha palōfita, ko ha tangata lea 'i hení he māmaní mei he 'Otuá, 'okú ne fakapapau'i 'e tatau ai pē ha ngaahi faingata'a 'oku 'omi 'e he māmaní, 'oku tau ma'u ha tokotaha 'oku ngáue mo lotu mo fefolofolai mo e 'Otuá ke fakapapau'i 'oku tau mateuteu mo malava 'o matatali ha fa'ahinga faingata'a pē 'e 'omi 'e he māmaní 'i he'ene feliliuakí."

'Oku pehē 'e Sécope, "'Oku fakafaingofua'i mo si'i ange 'eku mafasiá koe'uhí ko e 'ilo 'oku ou ma'u fekau'aki mo hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí." 'Oku ha'u kotoa ia mo ha fakapapau "'oku 'i ai ha 'Otua 'okú Ne 'ofa'i mo tokangaekina kitautolu. Ko 'Ene taumu'a 'a 'etau fiefiá. 'I he'etau hoko ko ha kakai lalahi kei talavoú, te tau lava 'o falala mo'oni mo muimui kiate la koe'uhí 'oku tau 'ilo'i ko 'Ene taumu'a 'a 'etau fiefiá. 'Oku tau 'ilo'i ko ha kakai ta'engata kitautolu, pea 'oku ou ma'u ai ha 'amanaki lelei mo ha tui, ko e hā pē me'a 'oku ou 'ilo he taimi ní mo e ngaahi fehālaaki 'oku ou fakahoko he taimi ní, te u kei lava pē



‘Oku ‘omi ‘e hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí ha nonga kiate kinautolu ‘oku nau fifili ki he taumu‘a ‘o ‘enau mo‘uí pea mo e palani ‘a e ‘Otuá ma‘anautolú.

LAMONA MŌLISI,
TA‘U 28, PAPEITOSI

‘o fakatomala pea ‘oku ou ma‘u e taimi ko ‘ení ke u tupulaki ai mo ako.”

Na‘e tokoni foki e fa‘ahinga fakapapau peheé kia Lamona Mōlisi, ko ha taautaha kei talavou mei Papeitosi, ‘i he taimi na‘á ne fuofua ako ai fekau‘aki mo hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí. Makehe mei aí, na‘á ne ma‘u ha fakamo‘oni ‘oku “i ai ‘a e Tamai Hēvaní ma‘atautolu. ‘Oku ‘omi ‘e hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí ha nonga kiate kinautolu ‘oku nau fifili ki he taumu‘a ‘o ‘enau mo‘uí pea mo fehu‘ia e palani ‘a e ‘Otuá ma‘anautolú.”

Ka neongo kuo ‘omi ‘e he mahino ‘okú ne ma‘u fekau‘aki mo hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí ha nonga ki he‘ene mo‘uí, ‘okú ne pehē foki “i he‘eku fu‘u mama‘o mei he ngaahi ‘ulu‘i ‘ōfisi ‘o e Siasí, ‘oku faingata‘a ke fai ha fehokotaki mo e ontoongoleleí, ka koe‘uhí kuó u ma‘u ha fakamo‘oni mālohi ki he ontoongolelei kuo toe fakafoki mai, ‘oku ou ‘ilo‘i neongo ‘eku nofo mama‘o, ka te u kei lava pē ‘o ongo‘i ‘oku ou kau ‘i hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí, pea ‘oku ‘ikai ke u tuenoa.”

Pea ‘oku ‘ikai ko ia toko taha pē. ‘Oku kau e kakai lalahi kei talavou ‘i he funga ‘o e māmaní ‘i hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí ‘o fakafou ‘i he ngāue fakatemipalé, hisitōlia fakafāmilí

mo e ngāue fakafafeikaú. ‘I he‘etau mahino fekau‘aki mo e fakahā fakafo‘ituituí ‘oku tau ma‘u mei he‘etau ako fekau‘aki mo e ‘Uluaki Mata Me‘a-Hā-Mai ‘a Siosefa Sāmitá pea mo hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí, ‘e lava ke hokohoko atu ai pē ‘etau fekumi kotoa ke ‘ilo‘i e finangalo ‘o e ‘Otuá pea mo e me‘a te tau lava ‘o fai ‘i he hokohoko atu ko ia hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí.

Ko Hono Tataki ‘e he Kakai Lalahi Kei Talavoú ‘a e Siasí

Neongo ko ha kakai lalahi kei talavou pē kitautolu, ka te tau lava ‘o hoko ko ha kau taki ‘i he Siasí he taimí ni. Neongo e hoko ‘a Sanikā Tolonī mei Kaioa, Hangakali, ko e mēmipa pē ‘e taha ‘o e Siasí ‘i hono fāmilí, ka ‘oku fakamālohaia ia ‘i he‘ene kau fakataha mo e kakai lalahi kei talavou ‘oku nau feohí ‘i he ngaahi tafa‘aki kehe ‘o hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí: “Kuo ‘alu ha ni‘ihī tokolahī ‘o hoku ngaahi kaungāme‘á ‘o ngāue fakafafeikau, pea kuo fakalata ‘eku sio ki he‘enau fakalakalaká pea mo ‘enau foki mai leva ‘o fakamatu‘otu‘a ‘i he kotoa ‘enau ngaahi a‘usia. Ko ha a‘usia ma‘ongo‘onga ia kiate kitautolu kotoa. Pea ‘oku fakafo ma‘u pē ‘eku sio ki

‘Oku fekau‘aki ‘a hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Oongoongoleleí mo hono fakamālohaia ‘o e kau mēmipa ‘oku tau ma‘ú.

SANIKĀ TOLONĪ,
TA‘U 24, HANGAKALI



Kiate aú, ko e kau ko ia ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí 'oku tokoni ia ke mahino ki he ngaahi to'u tangata 'i he kaha'ú 'a e founa 'e lava ke ne tokoni ai 'a e ongoongoleleí kiate kinautolu mo e ni'ihi kehé 'i he'enau mo'uí.

SITEFINÍ SIOSEFA,
TA'U 28, 'AOSITELĒLIA



hoku ngaahi kaungāme'a taautaha kei talavou 'oku nau fua honau ngaahi fatongiá na'a mo e ngaahi faingamālie 'oku nau fakatupu 'iate kinautolu peé, hangē ko 'enau fie hoko ko ha kau tokoni 'i he ngaahi konifelenisi 'a e KFT (Ki Hono Fakamāloha 'o e To'u Tupú). 'Oku hangē 'oku ou ongo'i 'oku 'ikai fekau'aki ma'u pē 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí mo hono ako'i e kakaí fekau'aki mo e ongoongoleleí—ka 'oku fekau'aki ia mo hono fakamāloha 'o e kau mēmipa 'oku tau ma'u."

'Oku mahino ki he kakai lalahi kei talavou 'i Hangakalí ko kinautolu 'a e kau taki 'o e Siasí 'i he kaha'ú. 'Oku pehē 'e Sanikā, "'Oku fie ma'u kitautolu pea 'oku fie ma'u ke tau tulifua ki he ngāué, 'a ia 'oku fa'a taulōfu'u he taimi 'e ni'ihi. 'Oku fakavave'i 'e he 'Eikí 'a e ngāué pea 'oku tau kau ki ai. 'Oku tau fa'a fakakaukau he taimi 'e ni'ihi, "E anga fēfē ha'aku fakahoko 'eni?" Ka 'oku lelei 'etau sio 'oku falala lahi mai 'etau kau takí kiate kitautolú. 'Oku fakaloto-lahi ia kiate kinautolu 'oku nau 'ofa 'i he Siasí mo ma'u ha fakamo'oni mālohi, koe'uhí 'oku tau 'ilo'i 'e 'i ai ha 'aho te tau fatongia 'aki ia. Kuo pau ke tau fatongia 'aki 'etau tupulaki fakalaumālié."

'Oku kau 'a Soni mo Sitefinī Siosefa mei he Fakahihifo 'o 'Aositelēliá 'i hono Toe Fakafoki

Mai 'o e Ongoongoleleí 'aki 'ena tokoni'i 'a e to'u tupu 'i hona uötí. 'Oku pehē 'e Sitefinī, "Kiate aú, ko e kau ko ia ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí 'oku tokoni ia ke mahino ki he ngaahi to'u tangata 'i he kaha'ú 'a e ongoongoleleí mo e founa 'e lava ke ne tokoni'i ai kinautolu mo e ni'ihi kehé 'i he'enau mo'uí. Te tau lava 'o tokoni ke fa'u ha fakava'e 'oku mālohi ange ma'a e Siasí 'i hotau fonuá he kaha'ú."

"'Okú ma fie tokoni'i e to'u tupú ke nau ma'u ha fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná mo Siosefa Sāmita pea mo nau 'ilo'i ko e fānau mo'oni kinautolu 'a e 'Otuá," ko e fakamatatala ia 'a Soní. "'Oku 'ikai ke ma loto ke hoko ia ko ha me'a pē 'oku nau hiva'i 'i he Palaimelí—'okú ma fie ma'u ke nau 'ilo'i 'oku mo'oni ia."

Ka kia Venelá, 'oku 'ikai faingofua ma'u pē hono mo'ui 'aki e ongoongoleleí 'i 'Initiá, ka 'okú ne 'ilo'i 'e hanga 'e he mālohi 'o e kāingalotu kei talavou 'i aí 'o fakalotoa 'a e ni'ihi kehé pea tokoni ke tupulaki 'a hono Toe Fakafoki Mai e Ongoongoleleí. 'Okú ne pehē, "'I hení, 'oku faivelenga 'aupito e kakai lalahi kei talavoú kotoa. 'Oku nau kumi ha ngaahi faingamālie ke vahevahe ai 'enau ngaahi fakamo'oni. 'Oku mau hangē ha kau paioniá

‘i ‘Initia. ‘Oku mau omi mei ha ngaahi feitu’u kehekehe pea a’u ki ha mavahe hamau ni’hi mei honau ngaahi fāmilí. ‘Oku faingata’a ‘a e mo’uí ‘i hení, ka ‘oku mau kei fili pē ke mo’ui ‘aki e ongo-ongoleleí. ‘Oku ‘omi ‘e he folofolá ha ‘amanaki lelei, ivi, mo ha loto-to’ā lahi kiate au.”

‘Oku tatau ai pē pe ko e fē feitu’u ‘oku tau ‘i aí, ‘i he’etau hoko ko e kakai lalahi kei talavoú, ‘e lava ke hokohoko atu ai pē ‘etau ma’u ha tāki-ekina mālohi ‘i hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongongooleleí ‘o fakafou ‘i he’etau tuí mo e mo’ui mateaki ki he ongoongoleleí.

Ko e Kaha’u ‘o e Siasí: ‘Oku ‘Atautolu la

Ko kitautolu e kaha’u ‘o e Siasí. ‘Oku tau ‘i he tau fakamuimuitahá. ‘Oku fakafalala mai e Tamai Hēvaní kiate kitautolu ke tau tokoni kiate la ke fai ‘Ene ngāué—‘a ‘Ene ngāue liliu-mo’ui ta’engatá. ‘Okú Ne ‘afio’i ‘oku tau mālohi fe’unga ke tau kei vilitaki atu ai pē mo fakafepaki’i e ngaahi olopoto kākā kotoa pē ‘a e filí. Pea ‘oku faka’au ke vivil ‘a Sétane. ‘Okú ne ‘ilo’i ‘okú ne tau’i ‘e ia ha tau ‘e ‘ulungia ai koe’uhí ‘e ikuna e ngāue ia ‘a e ‘Eikí.

‘Oku pehē ‘e Sanikā, “‘Oku tau ‘ilo’i ‘oku fakavave’i ‘e he ‘Eikí ‘a e ngāué pea he ‘ikai lava ‘e ha taha ‘o ta’ofi ia. ‘Oku tau ‘ilo’i kuo pau ke hoko ia neongo pe ko e hā. Ka kuo pau ke tau fili pe te tau kau nai ki ai ‘o tokoni ke tupulaki ia pe te tau sio pē mei he tapa’i lainé. ‘Oku tau ma’u ‘a e tau’atāina ke tau kau ki ai, pea ‘oku tau ma’u ‘a e fakamo’oni ke tau lava ‘o fili ‘a e totonú mo fili ke muimui ‘ia Kalaisi. Kuo pau ke tau kau ki ai.”

Ko ia ai, kuo pau ke tau fili pe ko e tafa’aki fē ‘oku tau ‘i aí.

‘Oku ‘atautolu ke tau ma’u ha loto-to’ā ke taukave’i ‘a e me’ā ‘oku tau tui ki aí.

‘Oku ‘atautolu ke fekumi ki ha fakahā fakataautaha ma’ā ‘etau mo’uí.

‘Oku ‘atautolu ke faka’atā e ngaahi pole faingata’a ‘oku tau fehangahangai mo iá ke ne fakamāloha ‘etau tui ki he Fakamo’uí.

‘Oku ‘atautolu ke tau muimui kiate la mo fai e me’ā kotoa pē te tau lavá ke ‘omi e ni’hi kehé kiate la.

‘Oku ‘atautolu ke kātaki ki he ngata’angá ‘i he founiga lelei taha te tau lavá.

Ko e mo’oni ‘oku tau ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí. Pea ko hono tataki ko ia ‘o e Siasí ‘i he me’ā ne ui ‘e Palesiteni Nalesoni ko e “kuonga fakakospeli fakafofo taha he hisitōlia ‘o māmaní”² ‘oku hangē ia ha fatongia mātu’aki mafatukituki mo’oní. Ka mou fakakaukau angé ki aí—na’e falala fe’unga e Tamai Hēvaní kiate kitautolu ‘o fakatatali kitautolu ke tau ‘i he māmani ko ‘ení ‘i he fo’i taimi pau ko ‘ení, ‘i he taimi ko ‘eni ‘oku tau fehangahangai ai mo ha ngaahi ‘ahi’ahi mo e ngaahi takihala ta’efā’alaua pea mo ha ngaahi fakakaukau fakafepaki lahi.

‘I hono ‘omi kitautolu ‘e he Tamai Hēvaní ki hení ‘i he kuonga mahu’inga tahá, na’e ‘ikai ke Ne fakataumu’á ke tau ‘ulungia. ‘Okú Ne ‘afio’i e me’ā te tau malavá, hotau iví, ‘etau loto-to’á, pea ko e taupotu tahá, ‘okú Ne ‘afio’i te tau lava ‘o fai ha lelei ‘i hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Siasí, neongo hotau ta’u motu’á pe tu’unga nofo-malí. Neongo pe ‘oku faingata’ā fēfē hotau ngaahi ‘ahi’ahí, pe ko e ngali ta’emalava hono tataki mo vahevahe e ongoongoleleí ‘i he funga ‘o e māmaní, ka ‘i he’etau ma’u la ke Ne poupou’i kitautolú, ko hai ha taha te ne lava ‘o fakafepaki’i kitautolu? Te Ne tokoni’i kitautolu ke tau lava’i ‘a e ta’e-malavá. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Russell M. Nelson, “Tu’u ko ha Kau Nofotu’i Mo’oni,” *Liahona*, ‘Okatopa 2016, 48.
2. Russell M. Nelson, “Tu’u ko ha Kau Nofotu’i Mo’oni,” *Liahona*, 46.

Té mou lava ‘o ma’u ha ngaahi talanoa lahi ange ‘o e kakai lalahi kei talavou mei he funga ‘o e māmaní ‘oku nau kau ki hono Toe Fakafoki Mai ‘o e ongoongoleleí ‘i he talanoa faka’ilekitulōnika ko e “Ko Hono Ma’u ha Fiefia ‘i Hono Fakahoko e Ngāue ‘a e ‘Eikí.”





Ko ha papi ului au ki he Siasí.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a na'e 'uluaki makehe kiate aú ko e ngaahi 'ekitivití 'a e to'u tupú. 'Oku a'u pē ki he taimí ni, 'oku ou kei manako pē ke u feohi mo hoku ngaahi kaungāme'a Siasi 'oku tō'onga lelei mo langaki mo'ui 'enau fiefiá. 'Oku manako taha ke u 'alu mo kinautolu ki he Temipale Suva Fisí 'i he uike takithata.

'I Fisí, 'oku lahi ai e ngaahi täkiekina fakato'ú. 'Oku 'ikai fa'a 'eke 'e he 'ū falekoloá ia ha fakamō'oni fekau'aki mo kita 'i he fakatau mai 'o e kava mālohi, sikaletí, mo e ngaahi me'a peheeé. 'Oku fakatau ma'u pē ia 'e he kauleká. 'E lava pē ke faingata'a ke fili 'a e totonú.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'okú ne fakamālohi aú ko hoku ngaahi tokoua īkí. Ko au 'oku lahi tahá, pea 'oku ou fakakaukau kiate kinautolu 'i he taimi kotoa pē 'oku 'ahi'ahi'i ai au ke u fai ha me'a hala. 'Oku 'ikai ke u loto ke nau fai ha fa'ahinga fili 'oku kovi koe'uhí ne nau sio na'á ku tomu'a fal 'a e me'a ko iá. Kimu'a pea mālōlō 'eku fa'eé, na'á ne 'ai au ke u palōmesi ange te u tokanga'i e toenga 'o e fānaú mo poupou ma'u pē kiate kinautolu.

'I he taimi ní ko au toko taha pē 'oku ou mēmipa 'i he Siasí 'i he'emaufānaú. Ka 'oku ou lotua kinautolu he 'aho kotoa pē. 'Oku ou fakamālō ki he Tamai Hēvaní 'i hono foaki mo ha toe 'aho ke nau mo'ui aí, pea 'oku ou lotua te nau ma'u ha 'ilo fekau'aki mo 'Ene ongoongoleleí. 'Oku nau fakamālohi aú.

Mikeila J., ta'u 17, Fisi

'I HE KONGA KO 'ENÍ



- 52 Fakamālohiā Ho'o Tuí
'o fakafou 'i he 'Uluaki
Mata Me'a-Hā-Máí**

Fai 'e Eletā Neil L. Andersen

- 56 Ko ha Tekisí, ko ha Tamasi'i Ako, pea mo e Tali ki
ha Lotu**

Fai 'e Sydney Chime Ihunwo

- 58 Ko Hono Fakatupulaki
Fakakongokonga 'Eku Tuí**

Fai 'e Eletā Edward Dube

- 62 Ngaahi Fehu'i mo e Talí:
'Uluaki Mata Me'a-Hā-Máí mo e Tohi 'a
Molomoná**

- 64 Ngaahi 'Ata 'e Fā mei he
Uike Toetu'ú**



Fai 'e 'Eletā
Neil L. Andersen
'O e Kōlomu 'o e Kau
'Apostolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

FAKAMĀLOHIA HO'O TUÍ 'O FAKAFOU 'I HE 'ULUAKI MATA ME'A-HĀ-MAÍ

'I HE'EKU KEI TA'U 16, ne u fononga mei hoku 'api 'i 'Aitaho'o ki ha konifelenisi 'i he Matāfona Fakahahake 'o e 'lunaiteti Siteití, 'a ia ne omi ki ai ha kau talavou mo ha kau finemui mei he ngaahi siteiti kotoa 'e 50 pea mo ha fonua 'e meimeい 40. Kimu'a aí, na'e tātātaha ke u 'i ha tūkunga ne kehe ai 'eku tuí mo e loto-fakapapaú mei he ni'ihi ne u feohi mo iá.

'I ha efiafi 'e taha 'i ha feohi'anga angamaheni pē, ne langaki ai ha fealélea'aki fekau'aki mo e ngaahi tui moe tō'onga 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e fakafokifā pē ha tafoki mai ha ni'ihi tokolahī 'o e kau akó kiate au 'o 'eke mai ha ngaahi fehu'i, ko hanau ni'ihi ne nau fakaanga'i 'etau tuí.

Ne u fu'u 'ohovale 'aupito. Ka 'i he hili ha'aku kī'i fakakaukau taimi sī'i, na'e kamata ke u vahevahé ha fanga kī'i tefito'i mo'oni angamaheni ['o e Siasi]. Ne u fakamatala'i ange 'oku 'i ai ha Tamai Hēvani,

ko Hono ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kitautolu, pea 'oku tau 'i he māmaní ke fakatupulaki ha tui kia Sisū Kalaisi mo fakaha'a'i hotau tu'ungá 'aki 'etau fili 'a e leleí kae 'ikai ko e koví.

Na'e tākiekina au he'eku vahevahé e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení ki he fakamo'oni a Siøsefa Sāmitá. Ne te'eki fehu'i mai 'e he kau ako kehé fekau'aki mo Siøsefa Sāmita, ka na'e tākiekina au ki he tupu'anga 'o e 'uhinga ne u tui ai ki he me'a ne u tui ki aí. 'I he'eku fakamatala fekau'aki mo e fōtunga 'o e Tamaí mo e 'Aló 'i he Vao 'Akau Tapú, ne fakafokifā pē kuo fakalongongo e tokotaha kotoa pē. Ne hūfia ha ongo'i mālohi 'o e mā'oni'oni ki he lokí, pea na'e 'iate au mo 'eku ngaahi leá ha ongo mafatukituki 'o e mālohi fakalaumālie.

Hili iá, na'e fakamālō mai ha kau ako tokolahī kiate au 'i he'eku tui mālohi. Na'e 'i ai mo ha ni'ihi ne nau fie ma'u ha fakamatala lahi ange fekau'aki mo e

Siasí. 'I he'eku foki ki hoku lokí he pō ko iá, ne u 'ilo'i ko e tokotaha na'a ne ma'u e ola lelei taha 'o e a'usia ko 'ení ko au. Kuó u ongo'i 'iate au 'a e mālohi hono fakahoko ha fakamo'oni ki he 'Otua ko e Tamaí, Sisū Kalaisi, mo e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí.

Talu mei he a'usia ko iá 'i he ta'u 'e 50 tupu kuo hilí, kuo laungeau e ngaahi taimi kuó u fakamo'oni ai ki he Tamaí, ko e 'Aló, mo e Palōfita ko Siøsefa Sāmitá. 'I he ngaahi a'usia ko 'ení, kuó u ongo'i ma'u pē e fakamo'oni fakapapau 'a e Laumāile Mā'oni'oni.

'Oku ou fie vahevahé ha ngaahi tefito'i mo'oni 'e nima kuó u ako mei he'eku mahino fakalaumālie fekau'aki mo e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí. Kuo fakamālohi 'e he ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'eku tui mo 'eku holi ke muimui 'i he'etau Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'angá. 'Oku ou fakatauange pē te nau fakamālohi foki mo koe.



*'Oku ou lotua te mou muimui
he sīpinga lotu 'a Siosefá,ako
e ngaahi mo'oni na'á ne akó,
pea fakamālohaia ho'omou tui
ki he Tamai Hēvaní mo Hono
'Alo ko Sīsū Kalaisí.*



'OKU TAU AKO 'I HE 'ULUAKI MATA ME'A-HĀ-MAÍ 'OKU 'AFIO'I FAKATAAUTAHA KITAUTOLU 'E HE ONGO TANGATA FAKASILESTITIALÉ NI, 'I HE FOUNGA TATAU PĒ NA'Á NA 'AFIO'I AI 'A SIOSEFÁ.

1. 'Oku Māvahevahe 'a e Tamaí, ko e 'Aló pea mo e Laumālie Mā'oni'oní

Kuo laui senituli hono tālanga'i 'e he kau mataotao fakalotú mo e kau filosefá e natula 'o e 'Otuá ko e Tamaí, Sīsū Kalaisi, pea mo e Laumālie Mā'oni'oní. Na'e tui ha tokolahí 'oku Nau taha pē. Koe'uhí ko e a'usia 'a Siosefa 'i he Vao 'Akau Tapú 'i he ta'u 'e 200 kuo hilí, 'oku tau 'ilo'i ai e mo'oni tu'uloa fekau'aki mo e natula 'o e 'Otuá.

'Uluakí, 'okú Ne mo'ui! Uá, ko e Tamaí mo e 'Aló ko ha toko ua mavahevahe, nāunau'ia mo toetu'u Kinaua, pea 'okú

Na kehekehe pē. Kimui angé, na'e 'ilo 'e Siosefa "oku 'ikai ma'u 'e he Laumālie Mā'oni'oní 'a e sino 'o e kakano mo e huí, ka ko e tokotaha ia ko e Laumālie pē. Ka ne 'ikai ke pehē, 'e 'ikai lava 'e he Laumālie Mā'oni'oní ke nofo'ia 'a kitautolu" (Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 130:22).

2. Ko ha Ngaahi Foha mo ha Ngaahi 'Ofefine Kitautolu 'o e 'Otuá

Koe'uhí ko e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí mo e ngaahi a'usia kehé, na'e 'ilo 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko e 'Otuá 'oku

'ikai ko ha fa'ahinga mālohi ta'e'ilo ia na'a ne fakatupu e māmaní mo hono kakaf pea ngalo leva kinautolu. Ko hono mo'o-ní, ko kitautolú takitaha "ko ha 'ofefine [pe foha] 'ofeina au 'o ha ongomātu'a fakalangi."¹

'Oku pehē 'e he fanonganongo fekau'aki mo e fāmilí: "Ko e kakai kotoa pē—'a e tangata mo e fefine—na'e fakatupu ia 'i he tatau 'o e 'Otuá. Ko e toko taha fakafo'iuitui kotoa pē ko e foha mo e 'ofefine ia 'o ha mātu'a fakalangi, pea 'i he'ene peheé, 'oku ma'u ai 'e he toko taha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku'anga pau."² Kuo fakahā mahino mai 'e he'etau Tamaí e iku'anga ko ía: "Ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'amate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39).

'Oku mei he 'Otuá hotau tu'unga totonú, pea 'oku tau 'i hení 'i he māmaní ke hoko 'o hangē ko lá. Koe'uhí ko e mahino ko 'eni mei he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí, kuó u lava ai ko ha talavou 'o 'ilo'i ne u ma'u ha Tamai Hēvani na'e 'ofa 'iate au mo finangalo ke u foki hake kiate la.

3. 'E Lava ke Fakamolemole'i 'Etau Ngaahi Angahalá

Ko e taha 'o e ngaahi hoha'a lahi taha 'a Siosefá ke fakamolemole'i 'ene ngaahi angahalá. 'I ha fakamatala 'e taha fekau'aki mo e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí, na'e folofola ai 'e he 'Eikí ki he talavou ko 'eni ne fekumi ki he mo'o-ní 'o pehē: "Siosefa, ko hoku foha, kuo fakamolemole'i ho'o ngaahi angahalá. 'Alu 'i ho halá, 'a'eva 'i he'eku ngaahi foné pea tauhi 'eku ngaahi fekaú. Vakai, ko au ko e 'Eiki nāunau'iá. Na'e tutuki au ma'á e māmaní ke lava 'e kinautolu kotoa 'e tui ki hoku hingoá 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engatá."³

Na'e 'ilo 'e Siosefa koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi, 'e lava ke fakamolemole'i ia mei he'ene ngaahi angahalá pea hoko 'o ma'a mo haohaoa 'i he 'ao 'o e

'Otuá. Na'e foaki kiate ia ha 'ilo fakapapau na'e to'o e Sīsū Kalaisí kiate la 'a e ngaahi angahala mo e mafasia 'o kinautolu kotoa pē kuo nau mo'ui pe 'e mo'ui 'i he māmaní.

'Oku tau ako mei he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mái, koe'uhí ko e 'alo'ofa 'a hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí, 'e lava ke fakamolemole'i foki mo kitautolu mei he'etau ngaahi angahalá pea tau tu'u 'i ha 'aho 'i he 'ao 'o e Tamaí kuo tau ma'a.

4. 'Oku Fanongo Mai mo Tali 'e he Tamai Hēvaní 'Etau Ngaahi Lotú

I he vao 'akaú 'i he 'aho ko iá 'i he 1820, na'e 'ilo ai 'e Siosefa 'oku fanongo mo tali 'e he Tamai Hēvaní 'a e lotú. Kimui angé, na'e pehē 'e Siosefa, "Na'a ku falala kakato te u ma'u ha fakahā fakalangi, 'o hangē ko ia na'a ku ma'u ki mu'a" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:29). 'Oku ako'i kitautolu 'e he'ene sīpingá te tau lava 'o hū ki he'etau Tamai Hēvaní 'i he lotu ke ma'u ha ngaahi tali ma'atautolu pē.

Na'e toutou fakahoko 'e Siosefa sīpinga ko 'eni 'o e lotú. Na'a ne ma'u ha loto-falala 'e fanongo mo tali 'e he 'Eikí 'ene ngaahi lotú. Na'a ne lotu fekau'aki mo ha ngaahi me'a mahalo kuó ke 'osi lotu mo koe ki ai.

Na'a ne lotua ha poto (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:12-13).

Na'a ne lotu fekau'aki mo e papitaisó (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:68).

Na'a ne lotua ha fakahaoi (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:1-4).

Na'a ne lotua 'a e kau faifekaú (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:22).

Na'a ne lotua 'a e Siasí, ko hono kāingalotú, mo hono kau takí (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:71-76).

Pea na'a ne lotua hono fāmilí (vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 109:68-69).

Ko ha sīpinga 'eni ma'atautolu. Na'e fakahaa'i mai 'e Siosefa te tau lava kotoa pē 'o hū ki he'etau Tamaí 'i he lotu.

5. 'Oku 'Afio'i Fakataautaha Kitautolu 'e he Tamaí mo e 'Aló

'Oku tau ako 'i he 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mái 'oku 'afio'i fakataautaha kitautolu 'e he ongo Tangata fakasilesitalé ni, 'i he founga tatau pē na'a Na 'afio'i ai 'a Siosefá. Na'e ui 'e he Tamaí 'a Siosefa 'aki hono hingoá mo, "tuhu ki he tokotahá," 'o pehē, "Ko Hoku 'Alo 'Ofa'angá 'Eni. Fanongo kiate la!" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17).

Na'e 'afio'i 'e he Tamaí mo e 'Aló e ngaahi fiema'u, ngaahi hoha'a mo e ngaahi faka'ānaua 'a Siosefá, 'o hangē pē ko 'Ena 'afio'i ha'atautolú. 'Okú Na 'afio'i foki 'etau ngaahi lavameá mo e ngaahi mamahí.

'I he'eku kei talavoú, na'a ku lotua ha ngaahi me'a lahi. 'I he'eku toe manatu ki aí, ko ha ni'ihi 'o e ngaahi me'a ko iá 'oku 'ikai ke loko mahu'inga ia. Ka ne nau mahu'inga kinautolu kiate au he taimi ko iá, pea na'e mahino kiate au 'i ha ta'u kei sī'i kuó u ma'u ha Tamai 'i he Hēvaní na'a Ne fanongoa au. Ne 'ikai ke u ma'u ma'u pē ha tali vave, ka ne u ongo'i te Ne tali 'eku lotú 'i he founга na'e totonu kiate aú 'i He'ene taimi pē 'A'ana mo 'Ene founга pē 'A'ana.

Ma'u ha loto-falala pea tui 'e folofola atu 'a e 'Otuá. Tui ki he ngaahi ongo 'okú ke ma'u 'i ho lotó. Kuó u tui ki he lotú pea mahino kiate au hono mālohí koe'uhí ne u 'ilo'i e ngaahi a'usia 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Ne u 'ilo'i ne 'afio'i 'e he 'Otuá hoku hingoá pea te Ne tali 'eku lotú, 'o hangē pē ko 'Ene 'afio'i ho hingoá mo tali ho'o lotú.

Fakamo'oní

I he konga lahi 'o e ta'u 'e 68 kuó u mo'ui ai 'i he māmaní, kuó u 'ahi'ahi'i e sīpinga lotu 'a Siosefá. Hangē ko e kau ākonga mo'oni 'a e Fakamo'uí, kuó u ma'u foki ha ngaahi tali mei he langí. 'Oku ou 'ilo ko Sīsū 'a e Kalaisí. Ko e 'Alo la 'o e 'Otuá. Na'a Ne toetu'u pea 'okú Ne mo'ui 'i he 'ahó ni. 'Okú Ne ma'u 'a e mālohi ke fakamolemole'i 'etau ngaahi angahalá.

Te Ne lava 'o tataki fakafoki kitautolu ki hotau 'api fakalangí 'o fakafou 'i he'etau tuí, talangofuá mo e fakatomalá.

'I he'eku hoko ko ha 'Aposetolo 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí pea 'i he'eku hoko ko 'Ene fakamo'oní kuo fakanofó, 'oku ou fakamo'oní 'i ha loto-fakapapau mo ha tuí kuo tanumaki 'e he Laumālie Mā'oni'óní na'e hā 'a e Tamaí mo e 'Aló kia Siosefa Sāmita 'i he Vao 'Akau Tapú. 'Oku ou lotua te mou muimui he sīpinga lotu 'a Siosefá, ako e ngaahi mo'oni na'a ne akó, pea fakamāloha ho'omou tuí ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Kaveinga 'o e Kau Finemuí," young-women.ChurchofJesusChrist.org.
2. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," Liahona, Mē 2017, 145.
3. "Joseph Smith's Accounts of the First Vision," josephsmithpapers.org.

Ko ha **TEKISI**,
ko ha **TAMASI'I AKO**,
pea mo e
TALI KI HA LOTU

*Ne ma ma'u ha ue'i te ma
ma'u ia, ko e hā leva e 'uhinga
ne 'ikai hoko ai?*





Fai 'e Sydney Chime Ihunwo

Iha 'aho 'e taha, na'e fakahoko mai kiate au mo hoku hoa fai-fekaú ha fetu'utaki ke ma ako'i ha tangata ne nofo 'i ha kolo ne ui ko Tema, na'e ofi ki he kolo faka'ofo'ofa 'o 'Akalā, Kaná. Na'e 'ikai tonu hono fakafikefika e 'ū fale 'i he kolo ko iá, ko ia ne 'omi ai kiate kimaua ha fakahinohino na'e tohinima ke tokoni ki hono kumi 'o e falé.

'I he'ema a'u ki he koló, ne ma muimui ki he fakahinohinó ka ne 'ikai ke ma ma'u 'a e tangatá koe'uhí ne lahi ha 'ū fale ne faitatau pē mo e fakahinohino ne ma maú. 'I he'ema ongo'i puputu'ú, ne ma fakakaukau ai ke ma tukituki he matapā 'o e ngaahi kaungā'apí ke 'eke, ka na'e hangē ne 'ikai 'ilo 'e ha taha ia e tangata ne ma fekumi ki aí. Na'a ku ma'u ha ue'i ke ma kole tokoni ki he Tamai Hēvaní.

Hili 'ema lotú, ne u ma'u ha ongo te ma ma'u 'a e tangata ne ma fekumi ki aí, ko ia ne toe fakautuutu ange 'ema fekumí. Ka na'e 'ikai pē ke ma ma'u ia. Ne faifai peá ma hela'ia peá ma pehē ke ma foki ki homa 'éliá koe'uhí ne 'i ai mo ha'ama ngaahi 'apoinimeni kehe. 'I he'ema a'u ki he peisi tekisií, na'e fakatokanga'i 'e he faka'uli tekisií na'a ne 'omi kimaua ki he koló 'a 'ema fofonga mamahí peá ne 'eke mai pe na'a ma ma'u e tokotaha ne ma fekumi ki aí. Ne ma talaange, 'ikai.

Na'a ne fokotu'u mai ke ma 'alu ki ha 'apiako ne tu'u 'i he tulikí 'o faka'eke'eke ai. Na'a ma talaange 'oku 'ikai ko e fakahinohino ia ne 'omi kiate kimauá, ka na'a ne vivili mai pē. Ne ma hifo mei he tekisií peá ma lue atu ki he 'apiakó—'o 'ikai koe'uhí ne ma fakakaukau te ma ma'u ha taha ai, ka koe'uhí ke fiemālie homa kaungāme'a.

'I he kamata ke ma lue atu ki he 'ōfisi 'o e 'apiakó, na'e lele fakahangatonu mai ha kí'i tamasi'i kiate kimaua. Na'a ne malimali mo talamai kiate kimaua ko ia pē mo hono tokouá 'a e mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'okú na nofo 'i he 'elía ko 'ení pea 'e lava ke ne tokoni mai kiate kimaua.

Ne ma fesiofaki mo hoku hoá 'i he'ema 'ohoavalé. Ko ha mana ia. Na'e tokoni mai e kí'i tamasi'i ke ma fakasio e tangata ne ma fekumi ki aí, pea na'e faifai peá ne tali e ongoongolelé peá ne papitaiso.

Na'e ako'i au 'e he a'usia ko 'ení 'oku tali 'e he Tamai Hēvaní e ngaahi lotú 'i he taimi mo e founiga pē 'A'ana. Ko e taimi 'oku 'ikai ke tau ma'u ai e tali ki he'etau ngaahi lotú he taimi pē ko iá, te tau lava 'o fakamālohia 'etau tui kiate lá pea ako ke tau fa'a kātaki. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i Liva Siteiti, Naisilia.



Fai 'e 'Eletā Edward Dube

'O e Kau Fitungofulú

Ko Hono

Fakatupulaki

Fakakongokonga

'Eku **Tuí**



*'Oku fie ma'u ha taimi ki hono
fakatupulaki ha fakamo'oni.
Taimi lahi 'oku fa'a ma'u ia 'i
hono fakatahataha'i 'o e fanga
ki'i a'usia īkí.*

K o e taha 'o e ngaahi taimi mahu-'inga taha 'o 'eku mo'úi ne hoko ia iate au 'i he'eku ta'u 10, 'i he taimi ne u faka'aonga'i ai ha uike 'e ua ke ako e tokāteline 'o e Katoliká 'i he Misiona Lōleto 'o e Katolika Lomá, fakafuofua ki ha maile 'e 20 (32km) mei hoku 'api 'uta 'i Silopela, Simipapueé. Na'a ku 'ilo mo 'ofa 'i he Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí pea mo falala ki he 'Eikí 'i he ngaahi lēsoni mo e ongo ko 'eni 'i he'eku kei si'i.

Lolotonga 'eku 'i he falelotu Katoliká, ne u sio ki ha 'ū tā valivali 'o ha ngaahi 'ata mei he mo'ui 'a e Fakamo'ui he holisí: ngaahi 'ata 'o e 'alo'i 'o Sīsū Kalaisí, ko 'Ene akonaki 'i he temipalé, lotu 'i he Ngoue ko Ketisemaní, fata 'a e kolosí ki Kalevalé, ko hono tutuki 'i Kolokotá, pea mo 'Ene Toetu'u. Ne u ongo'i loto-mamahi mo'oni 'i he'eku sio ki he ngaahi mata'ifa'ó mo e talatala'āmoá. 'I he taimi ne u a'u ai ki he fakatātā 'o e Tutukí, ne u lo'imata'ia. Pea 'i he taimi kotoa pē ne u tangi ai na'a ku pehē, "Hei, na'a Ne foua ha ngaahi me'a lahi mo'oni, koe'uhí ko au."

'I he lolotonga hono fakahoko e ouau hilifakinimá, na'e sio mai ha taha 'o e kau taula'eikí ki hoku matá mo pehē mai, "Ko

e maama 'o māmaní [koe]" (vakai, Mātiu 5:14). Pea 'i he'ene tuhu ki ha fo'i te'elango ne ulo, na'a ne lau e tōfolofola 'a e Fakamo'ui: "Tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue leleí, pea fakamālōia 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langi" (Mātiu 5:16).

'I he lahi ange 'eku ako fekau'aki mo Sīsuú, na'e kamata ke u loto ke tokoni ki he ni'ihi kehé. Hangē ko 'ení, na'e fie ma'u ke mau ò 'o 'utu mai 'emau vaí mei ha feitu'u ne maile 'e nima (8 km) mei homau koló. Ko e taimi lahi, ne fata 'e he kakai fefine 'i he koló, kau ai 'eku fine'eikí, ha fo'i hina vai fonu lita 'e 20 'i honau 'ulú. Hili e a'usia ne u ma'u 'i he semineli 'a e Katoliká, ne u fa'a teke leva ha fo'i hina vai fonu lita 'e 200 ke tokoni ki he'eku fa'eé, pea na'a ku tokoni foki ki ha ongo uitou kehe 'a ia ne mau kaungā'api. Ne u manatu'i e ongo faka'ofo'ofa ne u ma'u 'i he taimi kotoa pē ne u tokoni ai ki he ni'ihi kehé.

Na'e tokoni e ngaahi a'usia ko 'ení ke fakatupulaki 'eku tui ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalasí pea mo teuteu'i au ke u tali e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí 'i hoku ta'u 22.

KO HONO MA'U 'O E TOHI 'A MOLOMONÁ

Ne u tupu hake 'i he lotolotonga 'o ha taimi liliu 'i hoku fonuá. Na'e 'i ai ha kau pālangi tokosi'i ne tataki 'e 'leni Sāmita ne nau talaki 'a e tau'atāina mei Pilitāniá 'i he 1965. Na'e kamata'i 'e he Ngaahi Pule-anga Fakatahatahá ha ngaahi mafai pule pea na'e tupu ai ha tau fakalotofonua 'i ha ngaahi ta'u lahi 'o a'u ki he 1980, 'a ia ko e ta'u ia ne ma'u ai 'e Simipāpūe 'ene tau'atāiná. 'I he 'osi 'eku akó, ne u hiki ki ha kolo ke ngāue pea na'e 'ikai ke u 'alu ki ha fa'ahinga lotu 'i ha ngaahi ta'u lahi.

'I ha 'aho 'e taha, ne u va'inga ai mo e ongo fohā 'o 'eku pule ngāuē. Ne na ta'u fitu mo ta'u hiva. Ne na talamai, "Okú ke 'ilo ko 'ema tamai 'a e palesiteni fakakolo 'i homau Siasí." Ne na fakamatala'i mai e tu'unga 'o e palesiteni fakakoló pea, 'i he'eku ta'efakakaukaú, ne u pehē ange ai, "He 'ikai 'alu ho'omo tamai 'amoua ki hēvani." Na'a ku 'ilo'i kuó u fai ha fehālaaki lahi, peá u fakakauka fakamātoato ki ha me'a te u lava 'o lea 'aki ke ngalo 'iate kinaua 'eku leá. 'I he faka'osinga 'o e 'ahó, 'i he taimi ne na sio ai ki he'ena tamaí, ne na lele kiate ia 'o talaange 'a e me'a ne u

lea 'akí. Ne u fakakaukau 'e mole ai pē 'eku ngāuē.

Na'e faka'ali'ali mai 'e he'eku pule ngā-ué kimu'a ha sāketi mei he taimi na'a ne 'i he ngāue fakakautaú aí, 'a ia ne 'uhinga ia kuó ne tāmate'i ha taha. Ko e 'uhinga ia ne u lea 'aki ai e me'a ne u lea akí. Na'a ne 'eke mai 'i ha founa mokomoko, pe ko e hā ne u lea pehē aí. Ne u talaange, "Pule, manatu'i, na'a ke talamai kiate au na'a ke tāmate 'i he taú. 'Oku pehē 'i he Tohi Tapú, "Oua na'a ke fakapō."

Na'a ne 'eke mai pe ko e siasi fē 'oku ou 'alu ki aí. Na'a ku talaange ne u fa'a 'alu ki he Siasi Katoliká ka kuo te'eki ke u toe 'alu ki ha lotu 'i ha ta'u 'eni 'e fitu. Na'a ne vahevahe mai ha ngaahi a'usia 'i he Fuakava Motu'a fekau'aki mo e ngaahi taú mo e feke'ike'i, peá ne 'omi leva ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná. Na'a ku fiefia lahi 'i he 'ikai mole 'eku ngāuē.

Na'a ne 'omi kiate au e Tohi 'a Molomoná 'i he 1981, ka ne 'ikai ke u lau ia pe na'a mo fakaava pē ã 'i ha ta'u 'e ua. 'I ha 'aho Sāpate 'e taha, ne u ta'eoli'a ai 'i he taimi ne folau ai hoku ngaahi kaungāmē'a, ko ia ne u to'o hake leva 'a e tohí peá u 'alu ki ha tau'anga lēlue ofi mai pē 'o laukonga

ai. 'I he'eku laukonga he 'aho ko iá, na'e lava ke u ongo'i 'a e faka'ai'ai ke faileleí, ka ko e me'a na'e ongo makehe kiate au kimui ange 'i he'eku laukongá ko e 3 Nīfai 11. Ne u lau fekau'aki mo e kau Nīfai ne mo'ui mei he ngaahi taú mo e feke'ike'i, pea mo e hā 'a e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí kiate kinautolú.

Kuo tau homau fonuá 'i ha ta'u 'eni 'e 15. Kuo 'i ai ha kakai 'e ni'ihi ne mau tutupu fakataha hake 'i hoku koló ne nau ō ki he taú pea 'ikai toe foki mai. Ko ha ni'ihi kuo nau mamatea ki he toenga 'o 'enau mo'ui.

Ko ia, 'i he lolotonga 'eku lau fekau'aki mo e kakai Nīfai, ne u ongo'i 'o hangē na'e alanima mal 'a e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí kiate au 'i he taimi na'a Ne folofola ai 'o pehē, "Tu'u hake pea 'unu'unu mai kiate au, koe'uhí ke mou . . . ala foki ki he mata'i fa'o 'i hoku nimá mo hoku va'é, koe'uhí ke mou 'ilo'i ko au ko e 'Otua 'o 'Isilelí, pea ko e 'Otua 'o e māmaní kotoa pē, pea kuo tāmate'i au koe'uhí ko e ngaahi angahala 'a e māmaní" (3 Nīfai 11:14).

Ne u ongo'i hangē na'a Ne alanima mai 'o tokoni'i fakataautaha au mo fakaafe'i au ke ha'u kiate ia. Na'a ku 'ilo'i te u lava 'o fai 'eni. Na'a ne liliu 'a e me'a kotoa pē.

KO HONO FAKATUPULAKI 'EKU FAKAMO'ONÍ

Na'e 'osi ha ngaahi māhina lahi peá u toki lava 'o ma'u ha loto-to'a ke u 'alu ki he lotú. Ne u 'ilo e feitu'u ne tu'u ai e falelotú, ka na'e 'ikai ha kau faifekau 'i homau ki'i koló. 'I Fepueli 'o e 1984, ne u hū ai 'i he falelotu Kueké. Ne u faka'amu ke u toe foki mai ki tu'a. Ne 'ikai ke u fakapapa'u'i pe 'e talitali lelei au peá u tangutu pē 'i mui, 'o teuteu pē ke u 'alu. Hili 'a e polokalama fakaavá, na'e fakahoko 'e he palesiteni fakakoló, Maiki 'Eleni, 'ene fakamo'oni fekau'aki mo e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí mo e Tohi 'a Molomoná. Ne u ma'u ha ongo'i fehokotaki. Na'e fakahoko foki 'e he tokotaha hokó 'ene fakamo'oni fekau'aki mo e Fakamo'ui mo e Tohi 'a Molomoná, kae pehē foki ki he fika tolú. Ne u ma'u ha ongo'i fiefia mo'oni. Ne 'ikai ke u ma'u 'a e loto-to'a ke u 'alu ki he tu'unga malangá, ko ia ne u tu'u hake pē 'i he feitu'u ne u 'i ai' 'o pehē, "'Oku ou 'ofa 'ia Sīsū. 'Oku ou lolotonga lau e Tohi 'a Molomoná." Peá u tangutu leva ki lalo. Ko e kamata'anga ia 'o 'eku fakamo'oni.

Ko e ngaahi fakamo'oni ko iá ko e founa tokoni ia 'a e 'Eikí kiate

*Kuó u aka ko 'ete hoko ko
ha ākongá, ko ha hala
fononga ia pea 'oku
fie ma'u ke tau laka
ma'u ai pē ki mu'a.*

aú koe'uhí
na'e tokoni
ia ke u ongo'i
'oku totonu ke u
'i ai. Ne u ongo'i ko
hoku kāinga 'eni. 'I he
ngaahi 'aho ne hoko
aí ne u lotua kinautolu
pea ke talitali lelei au. Ne u
fetaulaki mo ha kau mēmipa
ai ne nau anga'ofa 'aupito mo
tokoni'i au.

Ne lahi ha ngaahi me'a ne
hoko he 'aho ko iá 'i he'eku hū ki
he falelotú. 'Oku ou fifili pe ko e hā
ne mei hoko kapau ne 'ikai vahevahé
'e he kau mēmipa ko iá 'enau ngaahi
fakamo'oní. 'Oku 'ikai ke tau teitei 'ilo
pe 'oku 'i ai nai ha taha 'oku faingata'a'ia.
'I he taimi 'okú ke tu'u hake ai 'o lea 'aki e
me'a 'okú ke ongo'i, mahalo ko e me'a pē
ia 'oku fie ma'u 'e ha taha ke ne fanongo
ki aí.

Fakahoko ma'u pē ho'o fakamo'oní. 'I
ho'o fai iá, 'okú ke fakamālohia ai koe mo
e ni'ihi kehe 'oku mou feohí. Taukave'i e
me'a 'okú ke 'ilo'i. 'I ho'o muimui ki he fale'i
mei he Tohi 'a Molomoná, te ke toe ofi
ange aí ki he Fakamo'uí.

'UNU KE OFI KI HE FAKAMO'UÍ

Ko e taimi na'a ku fakamoleki 'i he
Misiona Lōleto 'o e Katolika Lomá na'a
ne kamata'i 'e ia hoku hala ke u hoko ko
ha ākonga 'a e Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí.
Talu mei ai mo 'eku aka ko 'ete hoko ko
ha ākongá ko ha hala fononga ia, pea
'oku fie ma'u ke tau laka ma'u ai pē ki
mu'a neongo hotau ngaahi vaivá mo e
fakangatangatá. 'I he taimi te tau tali ai 'a
e fakaafe: "Ko ia ke haohaoa 'a kimoutolu
he 'oku haohaoa 'a ho'omou Tamai 'oku 'i
he langí" (Mātiú 5:48), te tau fakalakalaka
leva ki he mo'ui ta'engatá 'i he "otu lea ki
he 'otu lea, akonaki ki he akonaki" (vakai,
Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 98:12).

'Oku tau 'ilo he 'ikai faingofua ma'u pē
'a e halá, pea te tau foua ha ngaahi fai-
ngata'a mo ha ngaahi mamahi 'i he'etau
fonongá, ka ko e hanga hake ki he 'Eikí ko
e founiga pē ia 'e taha ke ma'u ai ha nonga
'i he'etau mo'ui.

'Oku mahu'inga fau 'a e Fakalelei 'a e
Fakamo'uí ko Sisū Kalaisí kiate au. 'Oku ou
'ilo'i 'oku tokoni mai 'a e Fakamo'uí kiate
kitautolu. 'Oku fie ma'u ke tau hanga hake,
muimui kiate la, pea alanima atu ke tokoni'i
e ni'ihi kehé 'o hangē ko e mafao mai
Hono to'ukupú 'o hiki hake kitautolú. ■



*"I he fakahā
fakatāutahá, te
ke lava ai 'o ma'u
ho'o fakamo'oni
pē 'a'au ko e Tohi
'a Molomoná ko e
folofola ia 'a e 'Otuá,
ko Siosefa Sāmita ko
ha palōfita, pea ko
e Siasi 'eni 'o e 'Eikí.
Tatau ai pē pe ko e
hā 'e lea 'aki pe fai
'e he ni'ihi kehé, he
'ikai lava ha taha 'o
to'o ha fakamo'oni
kuo fakatō ki ho
lotó mo e 'atamaí
'o fekau'aki mo e
me'a 'oku mo'oní."*

Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni,
"Fakahā ma'a e Siasi, Fakahā
ki He'etau Mo'uí,"
Liahona, Mē 2018, 95.



Fakatupulaki 'a e Tuí
*'I he ngaahi fehu'i fakalau-mālié, 'oku 'ikai ngata pē 'i
he fie ma'u ke tau 'iló; ka
'oku fie ma'u foki ke tau
ma'u ha tui ke 'ilo'i 'e lava
ke hoko 'a e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mái.
Te tau lava 'o fakatupulaki e tui ko iá 'aki
'etau kole ki he Tamai Hēvaní mo fakafanongo ki he Laumālié.*

Sūlia B., ta'u 17, Kalefōnia, USA

Ako e Tohi Tapú

Kole ki ho ngaahi kaungāme'á ke nau
ako e Tohi Tapú. Kapau 'oku nau tui ko
e folofola ia 'a e 'Otuá, pea 'oku totonu
leva ke nau tui 'oku folofola mai e 'Otuá
kiate kitautolu 'i he 'ahó ni 'i ha ngaahi
vīsone 'o hangē ko e 'Uluaki Mata
Me'a-Hā-Mái koe'uhí na'a Ne fakahoko e
me'a tatau kia Ātama, Mōsese, Īsaia, mo
e kau palōfita kehe 'i ha ngaahi founiga
kehekehe.

'Eletā Muanitā, ta'u 22, Misiona Keniā Nailopi

**Ko e hā ha'o tali 'i
he taimi 'oku 'ikai
tui ai ho ngaahi
kaungāme'á 'e
lava ke hoko
'a e 'Uluaki Mata
Me'a-Hā-Mái?**



Kole ki he 'Otuá
*Koe'uhí na'e fe'unga 'a e
hē mei he mo'oní mo ha
ngaahi ta'u 'e laungeau,
'oku 'ikai 'uhinga ia na'e
ta'ofi ai 'e he 'Otuá 'a 'Ene
ngaahi mata me'a-hā-mái. 'Oku fie ma'u
ke tau ma'u ha loto-fakatōkilalo ke tau
kole ki he 'Otuá 'i he loto-mo'oní mo
fakamātoato, 'o hangē ko ia ne fai 'e
Siosefa Sāmitá.*

Selemi E., ta'u 19, Kinisasa, Lepāpulika Faka-temokalati 'o Kongokoó



Tui ki he 'Otuá

Te u fehu'i ki hoku kau-
ngāme'a, "Okú ke tui ki he
'Otuá? Okú ke tui na'a Ne
fakatupu e ngaahi me'a
kotoa pē? Okú ke tui na'a
Ne hā ki he kau palōfita 'i he kuonga ki
mu'a? Pea kapau 'okú ke tui ki ai, ko e hā
'oku 'ikai ke ke tui ai 'e lava ke hoko ia 'i
he kuonga ko 'enī? 'Oku malava ia."

Sala M., ta'u 16, Iutā, USA

Vahevahe Ho'o Fakamo'oní

'Oku ou vahevahe 'eku fakamo'oní mo
hoku ngaahi kaungāme'a 'oku fakahā
'e he'etau Tamai Hēvaní e ngaahi me'a
kotoa pē ki He'ene fānaú 'i he taimi 'oku
nau kole ai 'i ha loto-fakamātoato ke 'ilo'i
'a e mo'oní. Na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita
'a e loto-holi ke 'ilo'i 'a e mo'oní, pea na'a
ne ngāue 'o fakatatau ki he'ene tuí. Te
ke lava foki 'o fiefia 'i ha a'usia ma'ongo-
'onga kapau te ke kole ki he Tamai
Hēvaní 'i he lotu 'aki ho lotó kotoa.

Mala C., ta'u 20, Lima, Pelū

*'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke loloa
fe'unga pe mahino. 'Oku fakataumu'a e ngaahi
tali 'oku pulusí ke hoko ko ha tokoni mo ha
fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakahaa'i 'o ha
tokāteline 'o e Siasi.*

Ko e Hā Ho'o Fakakaukaú?

"Oku faingata'a kiate au ke u
feohi lelei mo 'eku ongomā-
tu'a. 'E founiga fēfē ha'aku faka-
tupulaki homau vā fetu'utaki?"

"Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto
ki ai, 'omi mo ha la'itā 'ata lelei kimu'a he
'aho 15 Mā'asi 2020, 'i he liahona.Churchof
JesusChrist.org (lomi'i 'a e "Submit an
Article or Feedback"). Pe 'imeili ho'o talí ki
he liahona.ChurchofJesusChrist.org.



Na'e liliu fēfē 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi 'a Molomoná?

Kimu'a pea fūfuu'i 'e Molonai, ko e palōfita fakamuimui taha 'o e Tohi 'a
Molomoná, 'a e 'ū lau'i peleti koulá na'a ne tohi 'i he peesi talamu'aki 'o e
tohí 'e liliu 'a e tohí "i he foaki mo e māfimafi 'o e 'Otuá." 'Oku kei hoko pē
'eni ko e fakamatala lelei taha 'o hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná.

Na'e tala-kae-tohi 'e Siosefa Sāmita e ngaahi lea 'o e liliú ki ha kau
tangata tohi, ko e lahi tahá ko 'Ōliva Kautele. Koe'uhí na'e liliu 'e Siosefa
ha lea fakafonua ne mātu'aki fo'ou 'aupito, na'e fie ma'u ke ne falala
ki he 'Eikí. Ko e founiga 'e taha ne tokoni ai 'a e 'Eikí ko hano 'omi ha 'ū
me'angāue fakatu'asino ke tokoni kia Siosefa 'i he liliú. Na'e pehē 'e he
kau fakamo'oní ne sio 'a Siosefa ki he 'ū me'angāue pea na'e 'asi mai 'a e
ngaahi leá kiate ia 'i he lea faka-Pilitāniá. Na'e kau 'i he 'ū me'angāue liliu
leá 'a e "ongo maka liliu leá" pe "Ūlimí mo e Tūmemí"—ko ha fo'i maka 'e
ua ne fakapipiki ki ha ukamea fuopotopoto koe'uhí ke lava 'a Siosefa 'o sio
'iate kinaua. Na'e 'oange e ongo me'a ni kia Siosefa fakataha mo e 'ū lau'i
peletí. Ko e me'angāue 'e taha na'e faka'aonga'i 'e Siosefa ko ha "maka
kikite" 'a ia na'a ne sio ki ai, 'o fa'a fa'o ia 'i ha loto tatā. Na'e ma'u 'e Siosefa
e fo'i maka ko 'enī kimu'a pea na'a ne faka'aonga'i ia ke kumi 'aki e ngaahi
me'a ne fufū pe molé. Na'a ne faka'aonga'i e ongo maka liliu leá mo e
maka kikité 'i he'ene liliu leá, 'o fakafalala ma'u pē ki he ue'i fakalaumālie
mei he langí.

Na'e mātu'aki fakaofo 'aupito hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná pea na'e
fakahoko ia 'i he "foaki mo e māfimafi 'o e 'Otuá."

Ke 'ilo lahi ange ki hono liliu e Tohi 'a Molomoná, vakai ki he "Book of
Mormon Translation" 'i he topics.ChurchofJesusChrist.org pe 'i he Gospel
Topics 'i he polokalama Gospel Library.

Ngaahi 'Ata 'e Fā mei he UIKE TOETU'Ú

Kalauni 'Akau Talatalá

Vakai, Mātiu 27:29; Ma'ake 15:17;

Sione 19:2.

Na'e fakatui 'e he kau sōtia Lomá ha kalauni talatala 'i he Fakamo'uí. "Mahalo na'e fakahoko e ngāue fakamamahi ko 'ení ko hano fakatāta'i 'o e fakatui ha kalauni fakatu'i 'i Hono 'ulú. . . . He toki me'a fakamamahi mo'oni 'etau fakakaukau atu na'e fakataipe 'e he talatalá e houhau 'a e 'Otuá 'i He'ene fakamala'ia'i 'a e kelekelé koe'uhí ko 'Ātamá pea na'e talu mei ai 'a e tupu 'a e 'akau talatalá. Ka 'i hono tui 'e Sīsū 'a e kalauní, na'á Ne liliu 'a e talatalá ko ha fakataipe 'o Hono nāunaú" (President James E. Faust, Apr. 1991 general conference).



“Oku 'ikai 'o māmani
hoku pule'angá”
(Sione 18:36).

Pulupulu Kulokulá

Vakai, Mātiu 27:28; Ma'ake 15:17; Sione 19:2.

Ko e lanu kulokulá ko ha lanu faka'e'i'eiki ia, pea na'e fakatui 'e he kau sōtiá e pulupulú 'ia Sīsū Kalaisí ko ha faka'aluma koe'uhí kuó Ne talaki ko e tu'i ia 'o e kakai Siú. Ko hono mo'oni 'okú Ne ma'ongo'onga ange ai—ko la 'a e "Tu'i 'o e ngaahi tu'i, mo e 'Eiki 'o e ngaahi 'eiki" (1 Timote 6:15; Fakahā 19:16).



Na'e "tafe hifo 'a e ta'ata'a
mei he ava kotoa pē 'o
hono kilí, pea 'e lahi pehē
'a 'ene mamahí"
(Mōsaia 3:7).

Tatau 'anga 'Ōlivé

**Vakai, Mātiu 26:36; Ma'ake 14:32; Luke 22:39–40;
Sione 18:1.**

"Ko ha fakataipe mo'oni 'a e 'ta'ata'á [ne tafe] mei he ava kotoa' [Mōsaia 3:7] 'i he mamahi 'a Sisū 'i Ketisemaní, 'a e feitu'u ne momosi ai 'a e fua'i 'ōlivé. Ke ma'u e lolo 'ōlivé 'i he kuonga 'o e Fakamo'uí, na'e mu'aki momosi 'a e fua'i 'ōlivé 'e ha maka momosi. Na'e fa'o leva e me'a na'e 'momosí' 'i ha kato vangavanga molū 'o fokotu'utu'u fakaholoholo ai. Na'e hanga 'e honau mamafá 'o tatau e 'uluaki huhu'a loló pea ko e lelei tahá ia. Na'e toki tata'o hifo leva 'aki hano hili ha fu'u konga papa pe kupu'i 'akau 'i 'olunga he ngaahi kato ne fokotu'u fakaholoholó, 'o ma'u ai ha lolo lahi ange. Faka'osí, na'e hilifaki 'i he mui'i kupu'i 'akaú ha ngaahi fo'i maka mamafa, 'o tata'o 'aki ke ma'u e tulutā kotoa pē. 'Ilo, 'oku lanu kulokula toto e loló 'i he'ene fuofua tafé" ('Eletā D. Toti Kulisitofasoni, konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2016).



Nge 'esi Fonualotó

**Vakai, Mātiu 28:1–8; Sione
20:1–18.**

"Ko e nge'esi fonualoto 'i he pongipongi Toetu'u ko iá, ko e tali ia ki he fehu'i 'a Siopé, 'Kapau 'e mate [ha] tangata, 'e toe mo'ui ia?" [Siope 14:14]. 'Oku ou talaki atu ki he taha kotoa pē 'okú ne ongona hoku le'ó, Kapau 'e mate ha tangata, 'e toe mo'ui ia. 'Oku tau 'ilo, he 'oku tau ma'u e maama 'o e mo'oni kuo fakahā mai" (Palesiteni Tōmasi S. Monisoni "Kuó Ne Toe Tu'u!" Konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2010).

**“‘Oku ‘ikai ‘i hení ia,
ka kuo tu’u hake”
(Luke 24:6)**

KO E HĀ HO'Ο TAUMU'Ā?

'I he'etau hoko ko ha kakai lalahi
kei talavoú, 'oku taki taha mo'ona
ha fatongia ke fakahoko 'i he
hokohoko atu hono Toe Fakafoki
Mai 'o e Ongooongoleí. 'Okú ke
kau fēfē ki ai?

42

TO'U TUPÚ

KO HO'Ο
FAKAMO'ONI KI
HE 'ULUAKI MATA
ME'A-HĀ-MAÍ

52, 62

TOETU'Ū

NGAAHI 'ATA 'E FĀ

64

MA'Á E FĀNAÚ

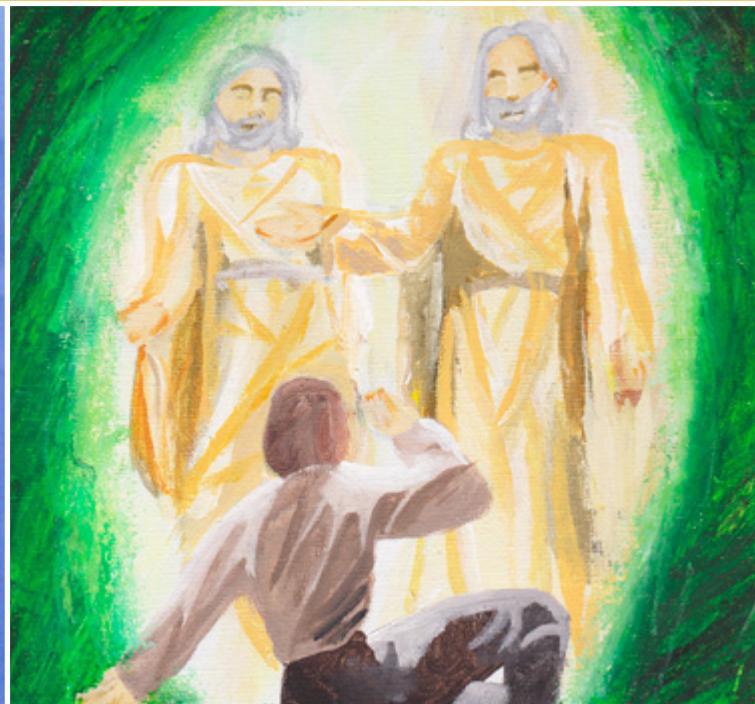
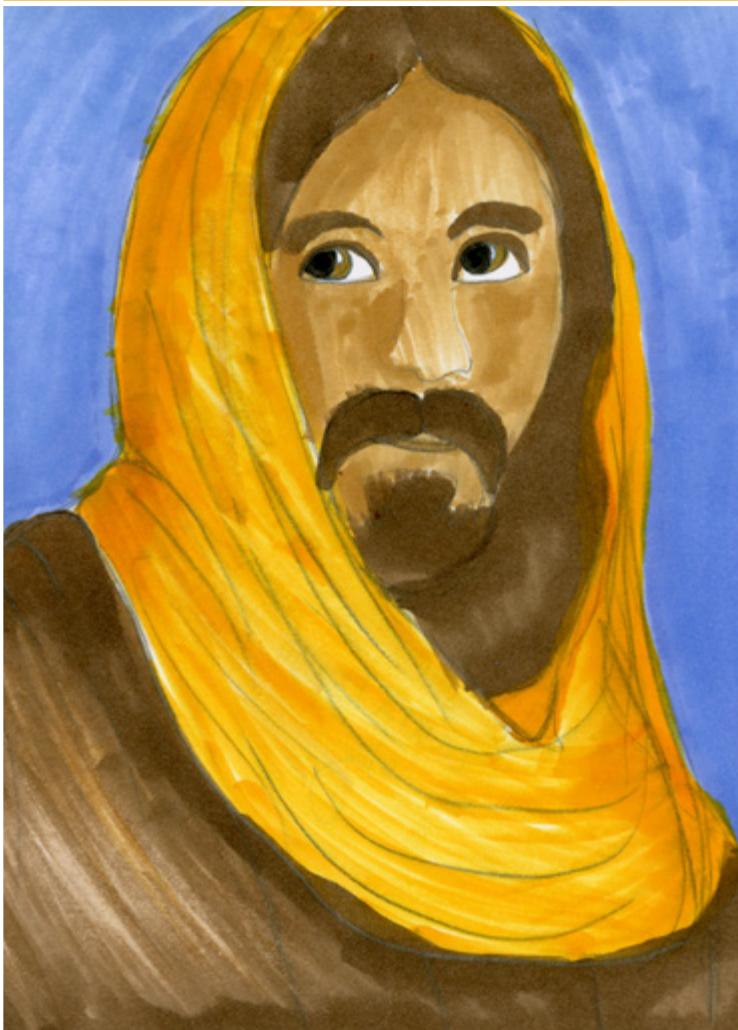
LAU E TALANOA
KI HONO TOE
FAKAFOKI MAI 'O E
ONGOONGOLEI

K4

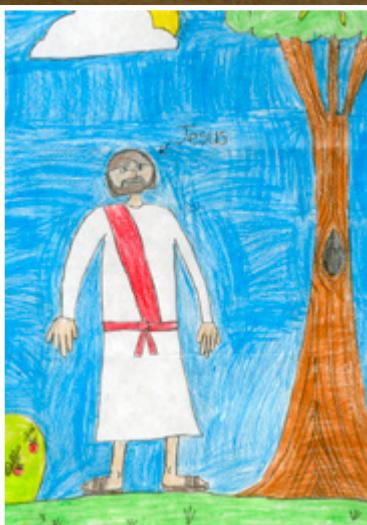


SIASI 'O
SISU KALASI
'O E KAU MĀONFONI
'I HE NGAAHI 'AHO
KIMUI NI

Ko e Kaume’á



‘Oku Mo’ui ‘a Sīsū Kalaisi
pea Kuo Toe Fakafoki
Mai **SIASÍ!**





Fai 'e
Palesiteni
Russell M. Nelson

Ko e Tokoni ki hono TOE FAKAFOKI MAI 'O E ONGOONGOLELEÍ

Ihe 1820, na'e hā 'a e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi kia Siosefa Sāmita. Na'e folofola e Tamai Hēvaní, "Ko Hoku 'Alo 'Ofa-angá 'eni. Fanongo kiate Ia!" Na'e kamata 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e ongoongoleleí 'i he 'aho ko iá 'i he ta'u 'e 200 kuo hilí. 'Oku kei hokohoko atu pē ia 'i he 'ahó ni!

'E toe hā'ele mai 'a Sisū Kalaisi ki he māmaní 'i ha 'aho. Ko ha ngaahi founiga 'eni 'e fā te ke lava ai 'o tokoni ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí mo teuteu ki he taimi 'e toe liuaki mai ai 'a Sisuú:

- Fakatupulaki ho'o tui kia Sisū Kalaisí.
- Fekumi ki ho'o fāmilí pea tokoni ke fakahoko e ngāue fakatemipalé ma'anautolu.
- Teuteu ke 'alu ki he temipalé.
- Tokoni ki he kakaí ke nau ako fekau'aki mo Sisū Kalaisi mo Hono Siásí.

'I ho'o fai 'a e ngaahi me'á ni, 'e tokoni ia ke teuteu'i e māmaní ki he 'aho fakaofo 'e toe hā'ele mai ai 'a Sisuú! ●



To'o mei he "Amanaki'anga 'o 'Isileli" (fakataha lotu fakaemāmanilahi 'a e to'u tupú, 3 'o Sune, 2018), 19, HopeOfIsrael.ChurchofJesusChrist.org.

Na'e pehē 'e Palesiteni Nalesoni 'e lava ke tokoni e fānaú ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí. Ko e hā ha founiga 'e tahā te ke lava ai 'o tokoni?

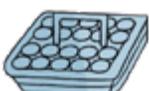
Ako fekau'aki mo hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí

'Oku aki'i 'e he ongo faifekaú 'a e fāmili ko 'ení fekau'aki mo e founa na'e toe fakafoki mai ai e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Kumi e ngaahi me'a i lalo 'okú ne fakafofonga'i e ngaahi me'a ne hoko i hono Toe Fakafoki Mai e Ongoongolelei.



Lea 'o e Potó



sákalamēnítí



ngāue
fakafafeikaú



ngaahi folofolá



me'afoaki 'o
e Laumālie
Mā'oni'oní



ngaahi
tempipalé



hisitōlia
fakafāmili



lotú



lakanga
fakataula'eikí

Huke ki he peesi hokó ke ke ako lahi ange fekau'aki mo hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei!

Kuo Toe Fakafoki Mai e Siasi ‘o Sīsū Kalaisí!



Kimu'a pea tau omi ki he māmaní, ne tau nofo mo 'etau Ongomātu'a Fakalangí. Ne Na 'ofa 'iate kitautolu! Na'e 'i ai ha palani ma'ongo'onga 'a e Tamai Hēvaní ma'atautolu. Te tau omi ki he māmaní ke tau ma'u ai ha sino pea mo ako mo tupulaki. Pea te tau toe foki hake leva ke nofo 'i hotau 'api fakalangí. Ka ne 'ikai ke tau lava 'o fakahoko ia 'iate kitautolu pē. Ne tau fie ma'u ha tokoni.

Na'e fili 'e he Tamai Hēvaní hotau tuonga-ane/tokoua lahi taha ko Sisū Kalaisí ke Ne hā'ele mai ki he māmaní ke tokoni'i kitautolu. Na'e fakahaa'i mai 'e Sisū e founга ke tau 'ofa ai ki he ni'ihi kehé mo muimui ki he ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní. Na'á Ne fili ha kau 'Apostolo ke tataki Hono Siasí.



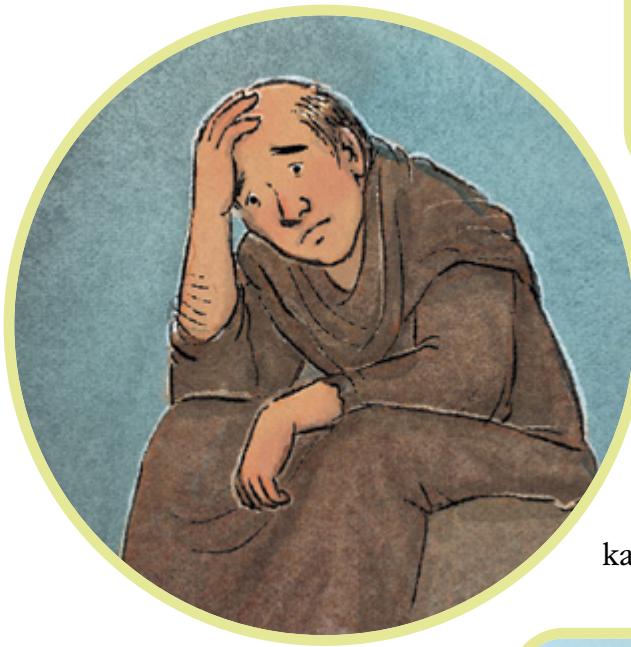
I he 'aho hono tolu hili e pekia 'a Sisuú, na'á Ne toetu'u. Ne toe mo'ui 'a Sisū! Koe'uhí ko e me'á ni, te tau toetu'u foki mo kitautolu. Te tau lava 'o nofo 'i hēvani hili 'etau maté.



Na'e mamahi leva 'a Sisū ma'atautolu 'i he Ngoue ko Ketisemaní. Na'á Ne ongo'i hotau mamahí mo e faingata'a'iá kotoa. Na'á Ne pekia ma'atautolu 'i he kolosí. Koe'uhí ko e me'á ni, te tau lava 'o tafoki kiate Ia 'i he taimi 'oku tau kafo pe mamahi pe fie ma'u tokoni aí. Te tau lava 'o fakatomala 'i he taimi 'oku tau fehālaaki aí.



Hili e Toetu'u 'a Sīsuú, na'á Ne 'a'ahi ki He'ene kau ākonga 'i Selusalema pea mo e Ongo 'Ameliká. Na'á Ne kole ki He'ene kau 'Apostoló ke hokohoko atu 'enau ako'i e kakaí fekau'aki mo 'Ene ongoongoleleí. Na'e papitaiso 'a e kakai tokolahi ne fanongo ki he kau 'Apostoló pea na'a nau kau ki he Siasí.



Na'e 'osi mei ai ha ngaahi ta'u lahi. Na'e faifai pea a'u ki he taimi ke fakafoki mai ai e ngaahi konga ne mole mei he ongoongolelei 'o Sīsuú. Na'e taimi ke toe fakafoki mai 'a Hono Siasí! Na'e fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní ha tokotaha ke hoko ko ha palōfita pea tokoni ke fakafoki mai ia ki he māmaní. Na'á Ne fili ha ki'i tamasi'i ko hono hingoá ko Siosefa Sāmita.



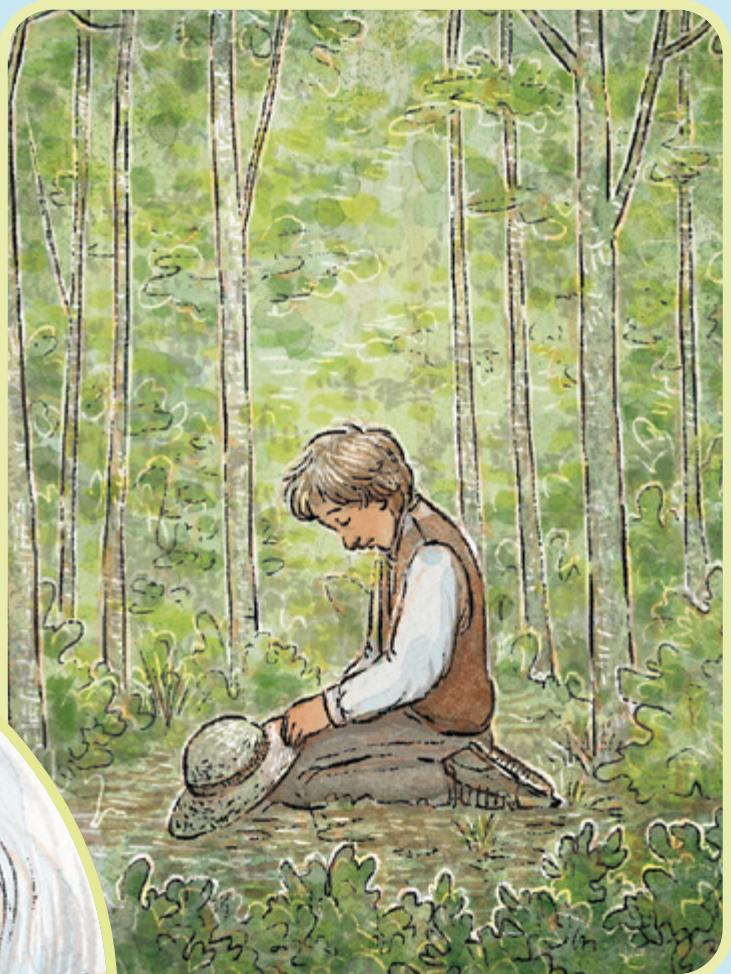
Hili e mālōlō 'a e kau 'Apostoló, na'e kamata ke ngalo 'i he kakaí ha ni'ihi 'o e ngaahi konga mahu'inga 'o e ongoongolelei 'a Sīsuú. Ne 'ikai ke nau toe tui 'e ue'i fakalaumālie ma'u pē 'e he Tamai Hēvaní 'Ene fānaú 'i he māmaní. Na'e ngalo 'iate kinautolu 'e ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'i he māmaní ha faingamālie ke papitaiso. Ne 'ikai ke nau toe tui 'e tataki ma'u pē 'e he kau palōfítá mo e kau 'apostoló e Siasí.





I ha 'aho 'e taha, na'e lau ai 'e Siosefa e Tohi Tapú. I he Sēmisi 1:5, na'e pehē ai 'e tali 'e he Tamai Hēvaní 'etau ngaahi fehu'i 'i he taimi te tau kole ai 'i he tuí. Na'e 'i ai ha fehu'i 'a Siosefa! Na'á ne 'ilo'i ne lahi ha ngaahi siasi ne nau akonaki fekau'aki mo Sīsū. Ka na'á ne loto ke 'ilo'i pe 'oku 'i ai nai ha siasi hangē ko e Siasi 'o Sīsū 'i he Fuakava Fo'oú.

'I ha 'aho faka'ofo'ofa 'e taha fakafuofua ki he taimi Toetu'u, na'e 'alu 'a Siosefa ki he vao 'akau ne ofi ki hono 'apí. Na'á ne tū'ulutui pea kamata ke ne lotu. Pea na'e ongo'i 'e Siosefa ha ngaahi ongo fakapo'uli. Na'e feinga 'a Sētane ke fakalotosi'i ia. Ka na'e kei lotu pē 'a Siosefa 'aki hono iví kotoa.

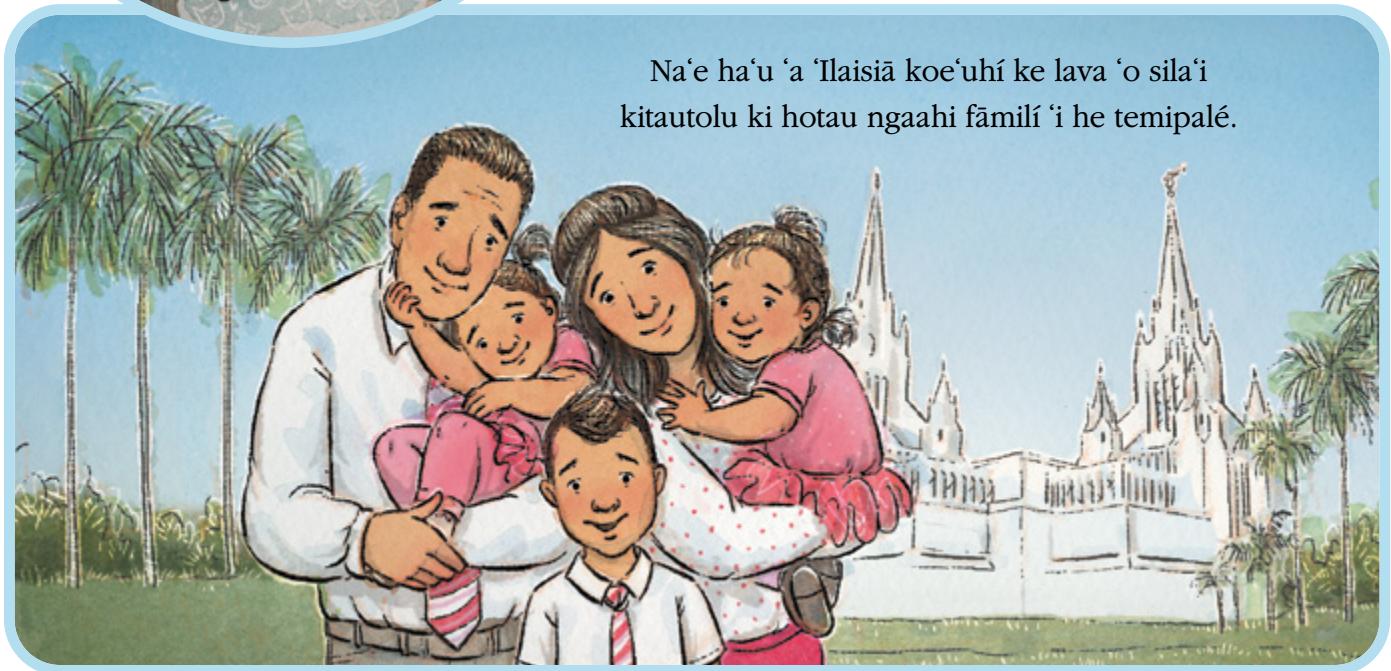


Pea na'e maliu hifo leva ha maama faka'ofo'ofa. Na'e mamata 'a Siosefa ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi. 'Oku ui 'eni ko e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí. Ne Na pehē 'oku 'ikai ke 'i he māmaní e Siasi 'o Sīsuú. Ka 'e vavé ni mai pē. Na'e kamata hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleí!

Na‘e fekau‘i hifo ‘e he Tamai Hēvaní ha kau ‘āngelo ke fakafoki mai e ngaahi konga mahu‘inga ‘o e ongo-ongoleleí. Na‘e ‘oange ‘e he ‘āngelo ko Molonaí kia Siosefa ‘a e ‘ū lau‘i peleti koulá koe‘uhí ke tau ma‘u e Tohi ‘a Molomoná ke tokoni ke tau ako fekau‘aki mo Sisú Kalaisi.



Na‘e fakafoki mai ‘e Sione Papitaiso e Lakanga Taula‘eiki Faka-‘Eloné koe‘uhí ke tau lava ‘o papitaiso. Na‘e ‘omi ‘e Pita, Sēmisi, mo Sione e Lakanga Taula‘eiki Faka-Melekisētekí koe‘uhí ke tau lava ‘o ma‘u e Laumālie Mā‘oni‘oní mo ma‘u ha ngaahi tāpuaki ‘i he taimi ‘oku tau puke aí.



Na‘e ha‘u ‘a ‘Ilaisiā koe‘uhí ke lava ‘o sila‘i kitautolu ki hotau ngaahi fāmilí ‘i he temipalé.

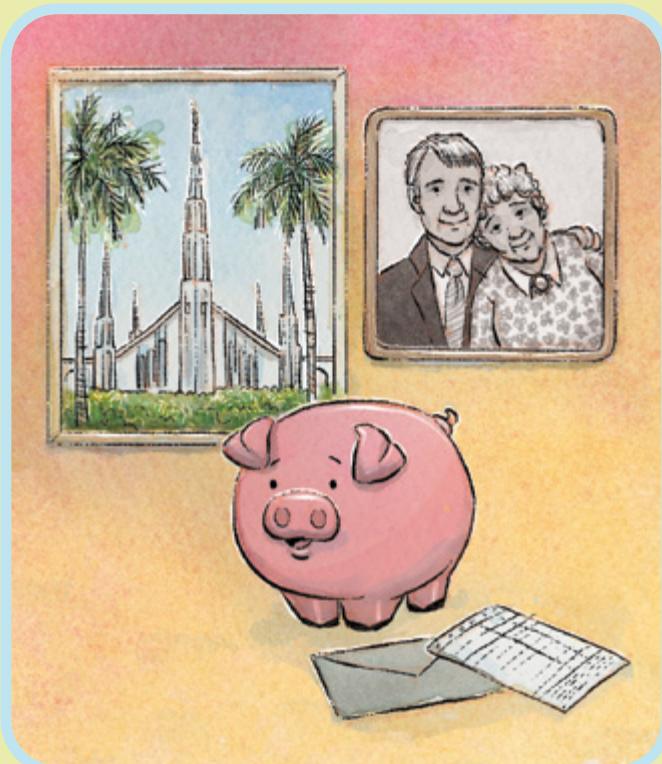


Na‘e fokotu‘u e Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ko hono ‘uhingá, kuo toe ‘i he māmaní e Siasi ‘o Sīsū! ‘Oku kau kotoa e ngaahi me‘á ni ‘i hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí.

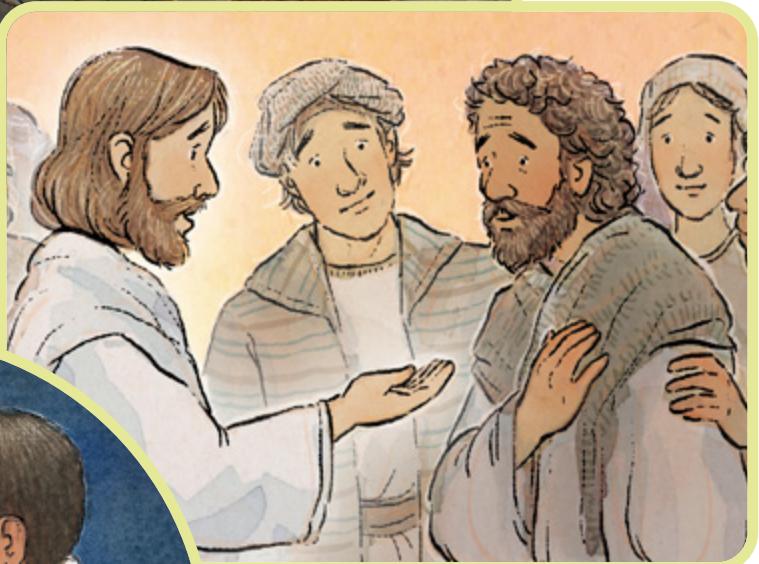
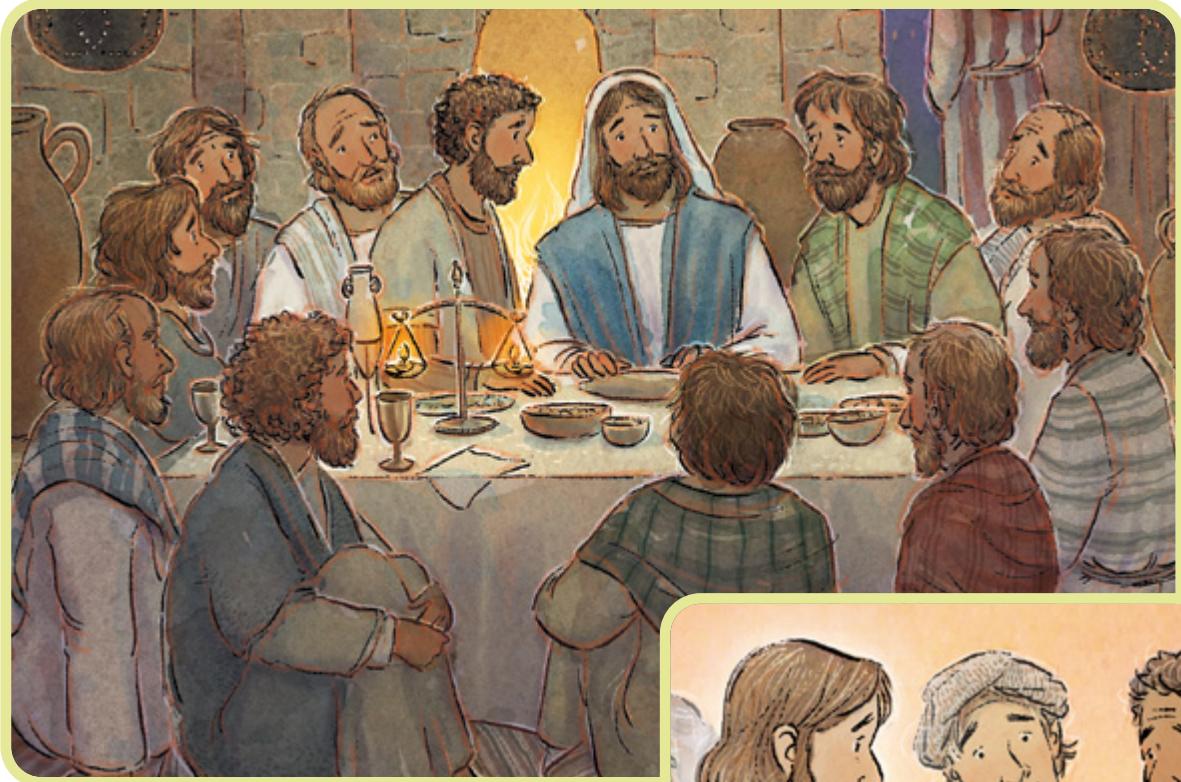


‘Oku kei hokohoko atu pē he ‘ahó ni hono Toe Fakafoki Mai ‘o e ongoongoleleí. ‘Oku vahevahe ‘e he kau palōfitá, kau ‘aposetoló, kau faifekaú mo e kāingalotú e ngaahi ongoongo lelei ‘o Sīsū Kalaisí ‘i he funga ‘o e māmaní.

‘Oku langa e ngaahi temipalé ‘i ha ngaahi fonua lahi koe‘uhí ke lava ‘o sila‘i ai e kakaí ki honau ngaahi fāmilí ‘o ta‘engata. Pea ‘oku tokoni e Siasí ki he kakai ‘i he ngaahi feitu‘u ‘oku ‘i ai ‘a e fiekaíá pe fakatamakí.



‘E lava ‘e he tokotaha kotoa pē ke ne fakahoko ha me‘a ke tokoni ki hono Toe Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí. Te ke lava ‘o tokoni ‘aki ha‘o ako fekau‘aki mo ho‘o hisitōlia fakafāmilí mo hono fakahoko e papitaiso ‘i he temipalé. Te ke lava ‘o foaki ha vahehongofulu ke langa ha ngaahi falelotu mo ha ngaahi tempale. Te ke lava ‘o fai ha foaki ‘aukai ke tokoni ki he kakai faingata‘a‘ia. Te ke lava ‘o malanga ki he kakaí fekau‘aki mo Sīsū Kalaisi.



Na'e 'omi 'e Sisū Hono Siasí ke tokoni'i kitautolu ke tau toe foki hake ki hotau 'api Fakalangí. Te tau lava 'o ma'u 'a e sākalamēnítí mo manatu'i ma'u pē 'a e me'a na'á Ne fai ma'atautolú. Te tau lava 'o fakahaa'i 'etau 'ofa ki he ni'ihi kehé, 'o hangē ko ia na'á Ne faí. Te tau lava 'o tokoni ki he tokotaha kotoa pē ke nau ako fekau'aki mo 'Ene ongoongolelei! ●

Kumi Ia!

Koe'uhí ko hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleleí, 'oku malava ai 'e he kakai 'i he funga 'o e māmaní he 'aho ní ke 'ilo fekau'aki mo e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí! Ko e ngaahi tatau 'e fiha 'o e Tohi 'a Molomoná te ke lava 'o ma'ú? Ko e ngaahi fuka fakafonua 'e fiha te ke lava 'o ma'ú? Pole faingata'a ange: 'Okú ke 'ilo'i nai ha taha 'o e ngaahi fuká?



PEESI VALIMALÍ

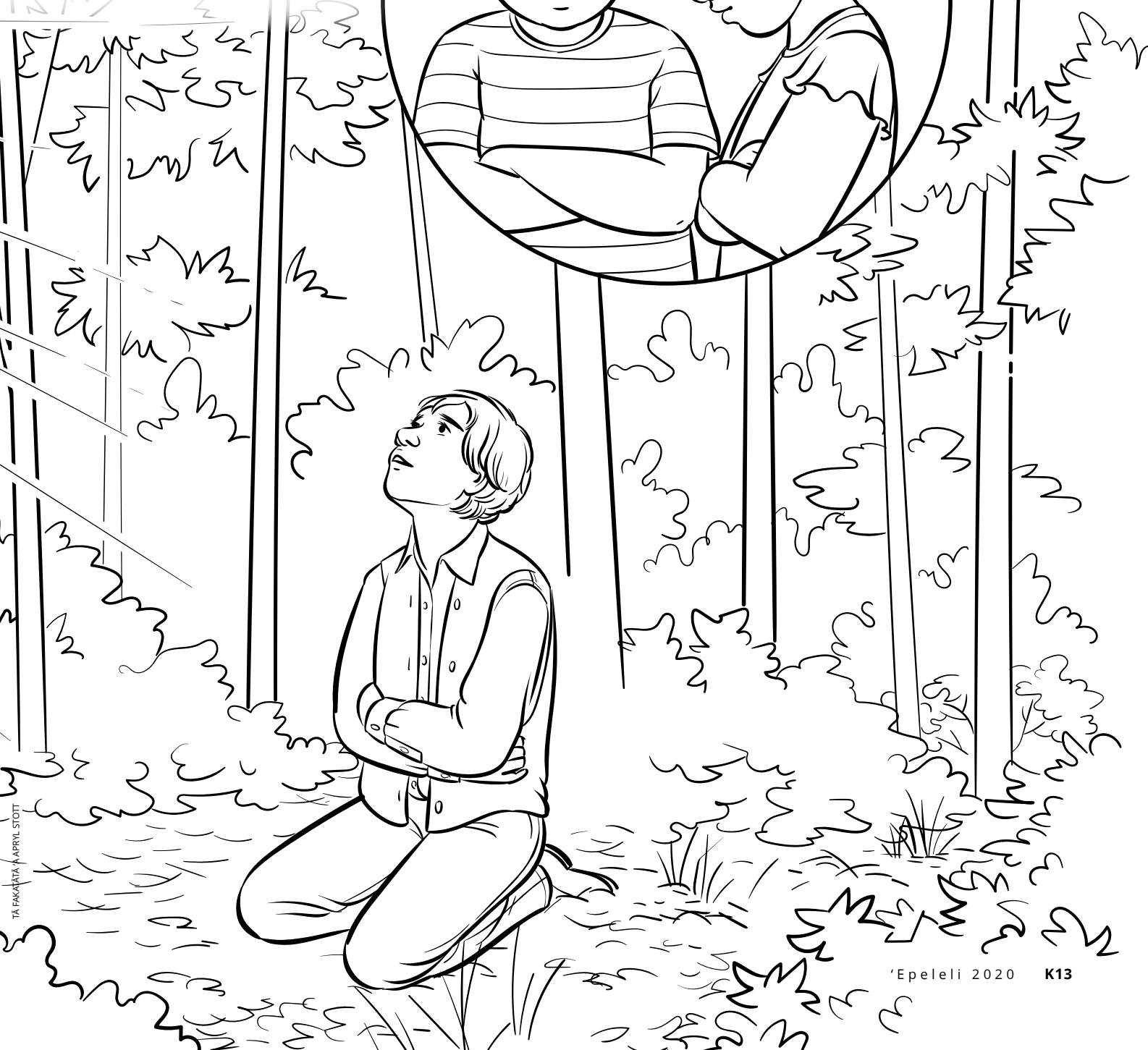
'Oku Ongonā Tamai Hēva Ngaah

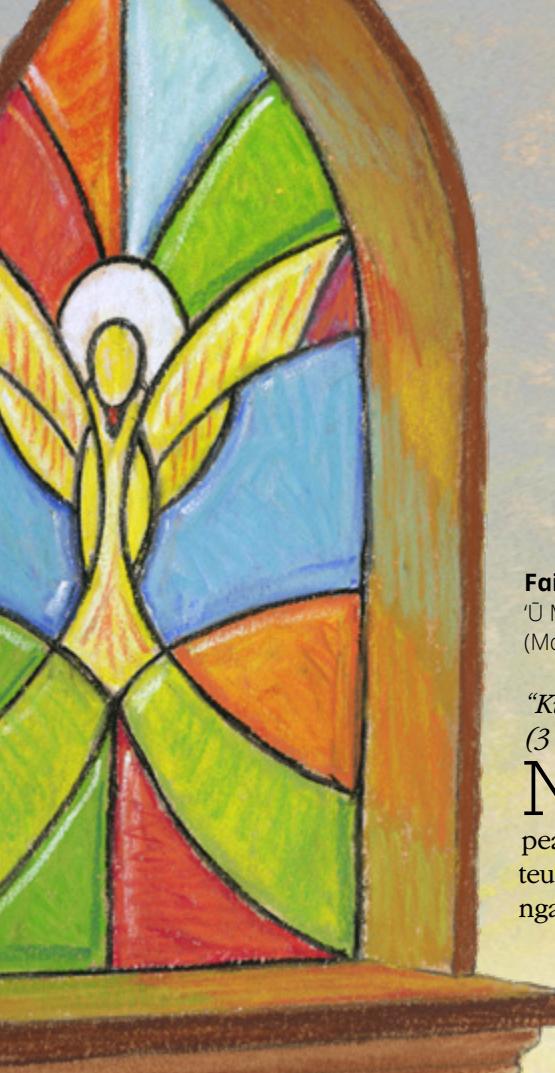
Na'e ongona 'e he Tamai Hēva
'Okú Ne ongona fo



ona 'e he vani 'Eku i Lotú

ní e lotu 'a Siosefa Sāmitá.
ki mo 'eku lotú!





Ko Ha Siasi ma'a Suma

*Mahalo na'e 'i ai mo ha ngaahi me'a kehe ne
finangalo e 'Otuá ke 'ilo 'e Suma.*

Fai 'e Lucy Stevenson

'Ū Makasini 'a e Siasí
(Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni)

"Kumi, pea te mou 'ilo"
(3 Nifai 14: 7).

Na'e tangutu 'a Suma 'i he taha 'o e ngaahi sea 'i he lotú pea fakatokalelei'i e piva hono teunga akó. Na'e hulungia 'e ha ngaahi maama lanu kehekehe 'a e 'ū matapā sio'atá, pea na'e tu'u ha kolosi 'i mu'a 'i he fale-lotú. Na'e ako 'a Suma 'i ha ako'anga siasi, ko ia na'a ne 'alu tu'o ua he 'aho ki ha fakataha'anga moihū mo e kau ako kehé. Na'e sai'ia 'a Suma 'i hono siasi. Na'a ne 'ofa 'ia Sisū mo manako ke ako kau kiate Ia.

Na'a ne tangutu fakalongolongo 'i he kamata ke malanga e faifekaú. Ka 'i he 'ahó ni, na'e ongo kehe ha me'a. Fakafokifā kuo ha'u ki hono 'atamaí mo e lotó ha fakakaukau fo'ou: 'Oku 'i ai ha mo'oni 'oku toe lahi angé.

Na'e fifili e fofonga 'o Sumá. Mo'oni lahi ange? Ko e 'uhinga nai ia ki he hā?

Na'e toe ha'u pē e fo'i fakakaukaú. 'Oku 'i ai ha mo'oni 'oku toe lahi ange.

Na'e kuikui 'a Suma mo tokanga taha ki he me'a na'a ne ongoí. Kuó ne ako ha ngaahi me'a lahi 'i he lotú. Ka kuó ne fifili 'eni pe 'oku mole nai ha me'a. Mahalo pē na'e 'i ai ha me'a lahi ange ne finangalo e 'Otuá ke ne 'ilo'i. Ka te ne ma'u fēfē iá?

Kimui angé, na'a ne talanoa ki hono tuonga'ane lahi ko 'Alipaté fekau'aki mo 'ene ngaahi fakakaukaú.

"Okú ke pehē 'oku 'i ai ha mo'oni 'oku toe lahi angé?" Ko e fehu'i ange ia 'a 'Alipaté.

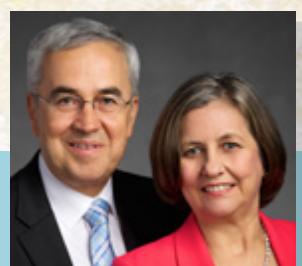
Na'e kamō 'a Suma. Na'a ne talaange, "Oku ou fie ako kau ki he ngaahi siasi kehé."

Na'e tali ange 'e 'Alipate, "SAI. Te u 'alu mo koe!"

I ha ngaahi ta'u lahi, na'e 'a'ahi 'a Suma mo 'Alipate ki ha ngaahi siasi kehekehe. Hili ha lotu 'e taha, na'e talaange 'e 'Alipate, "Na'e ako'i 'e he Siasi ko eé ha ngaahi me'a lelei."

Na'e poupou ki ai 'a Suma, ka ne na kei ongo'i pē hangē ne 'i ai ha me'a ne molé, ko ia ne hoko atu pē 'ena fekumí.

I ha 'aho 'e taha, ne lele fakavave hake ai



Ko Suma 'eni 'i he'ene kei sií. 'I he to'omata'ú, ko ha la'itā ia 'o'ona he taimí ni mo hono husepānití, 'Eletā Uolotā F. Konisālesi 'o e Kau Fitungofulú.

‘a ‘Alipate ‘i he sitepu ki honau falé. “Kuó u ma‘u e siasi ‘okú ta fekumi ki aí!” Ko ‘Alipate ange ia. Na‘á ne fā‘ofua kia Suma.

Na‘e ‘ohovale lahi ‘a Suma. “I fē? Na‘e anga fēfē?”

Na‘e talaange ‘e ‘Alipate, “Na‘e talanoa hoku kaungā-tangatá mo ha ongo faifekau mei he Siasi ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Ne u fanongo kiate kinaua, pea ‘oku ou tui ki he me‘a ne na ako‘í!”

Na‘e fiefia ‘a Suma mo ‘Alipate ‘o na hulohula takai holo he loto falé. Ka na‘e ma‘u ‘e Suma ha ngaahi ongo-ongo fakamamahi. Na‘e ‘ikai loto e fine‘eikí ke ne talanoa mo e ongo faifekaú. Na‘e talaange ‘e he fine‘eikí, “Ko ho ta‘u 12 pē eni. ‘Okú ke fu‘u kei si‘i.”

Koe‘uhí ne matu‘otu‘a ange ‘a ‘Alipate, na‘e ngofua pē ke ne toutou talanoa mo e ongo faifekaú. Hili ha ngaahi uike si‘i mei ai, na‘á ne papitaiso.

Na‘e toutou kole pē ‘a Suma ki he fine‘eikí pe ‘e lava ke ne ako mei he ongo faifekaú. Na‘e faifai pea loto ki ai e fine‘eikí.

‘I he taimi ne ako‘i ai ‘e he ongo faifekaú ‘a Sumá, na‘á ne ongo‘i ha māfana ‘i hono lotó. Na‘e faingata‘a ki ha faifekau ‘e taha ke ne lea faka-Sipeini, ka ne ‘ikai mahu‘inga ia. Ko e me‘a ne mahu‘ingá ko e ongo fakafiefia ne ma‘u ‘e Sumá. ‘I he taimi na‘á ne ako ai fekau‘aki mo Siosefa Sāmita mo e Tohi ‘a Molomoná, na‘á ne ‘ilo‘I kuó ne ma‘u ‘a e mo‘oni na‘á ne fekumi ki aí!

Na‘e loto ‘a Suma ke papitaiso. Ka ko e hā ‘e talamai ‘e he fine‘eikí? Na‘e fiefia ‘aupito ‘a Suma ‘i he loto lelei ki ai ‘a e fine‘eikí! ‘I he ‘aho hono papitaiso, na‘e vala hina ‘ata‘atā ‘a Suma. Na‘á ne ‘ilo‘i ‘oku ‘ofa ‘a e ‘Otuá ‘iate ia. Na‘á ne ‘ilo‘i ‘okú Ne ‘afio‘i ia. Pea na‘á ne ‘ilo‘i na‘á Ne tokoni‘i ia ke ne ‘ilo‘i Hono Siasi kuo toe fakafoki mai! ●



Ko e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí

The loto 'apasia $\text{♩} = 68$

Fakalea mo e Fakatu'ugafasi: Nathan Howe

Sheet music for 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí, featuring two staves of music with lyrics in Hawaiian. The music is in common time (indicated by '4') and includes chords D, G, A, B♭, C, and F. The lyrics are as follows:

Top Staff:

- D: 1 5 / 2 1 2 1
- G: 2 1 2 1
- D: 2 1 2 1
- G: 1 3 4 2

Bottom Staff:

- D: 1 2 1 2 1 2 1
- A: 2 3 1 2 3 2 1 2

Lyrics:

1. E - ke Si - o - se - fa e me - 'a ke fa - i, Na -
2. Ku - mi fe - i - tu - 'u, no - nga he va - o - tā Lo -
3. Nga - a - hi fa - ka - ha, ku - o ho - ko a - i. Ke -

Middle Staff:

- F: 1 2 1 2 1 2 1
- C: 2 3 1 2 3 2 1 2
- B♭: 5 2 1 2 5
- A: 1 2 1 2 1 2 1

Lyrics:

- á ne a - ko a - i í he tu - i la - hi, Ma -
- tu ki he 'O - tu - a, mā - lo - hi ko - to - a. Ta -
- 'i - lo 'e mā - ma - ni 'a e ko - si - pe - li: 'A -

Bottom Staff:

- D: 2 1 2 1 2 1
- Em: 5 2 1 2 5
- E: 1 2 1 2 1 2 1
- A: 3 2 1 2 1 2 1

Lyrics:

- 'u 'e - ne ta - li, í he fo - lo - fo - la, Ko -
- ma - i mo e 'A - lo, hā ma - i ki a - i To -
- tā 'a hē - va - ni; Faka - mo'ui ke fa - ka - hā. Pa -

© 2020 by Nathan Howe. All rights reserved.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e hivá ni ke ngäue 'aki fakatäutaha, faka-Siasi pe 'i 'api.
Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'enf 'i he tatau kotoa pē 'oku hikí.

G Em F♯m Bm Em⁷ A⁷ D
 le pe - a 'e fa - ka - hā he 'O - tu - a e ha - lá.
 e 'o - mi e Si - a - si ta - li 'e - ne fe - hu - í.
 lō - fi - ta ku - o u - i, a - ko - i Ho - no ha - lá.
 Lo - tu he

D Em F♯m Em Bm
 tui, _____ ta - li mei la - ngi. _____ 'O - kú Na 'i - lo - 'i pē i -
 2 4 3 1 2 5 3 1

A D G A D G
 a. _____ Ne - u lo - tu. _____ Pe - a fa - no - ngo _____ E
 5 2 3 2 1 2 5 3 2 1 3 2 4

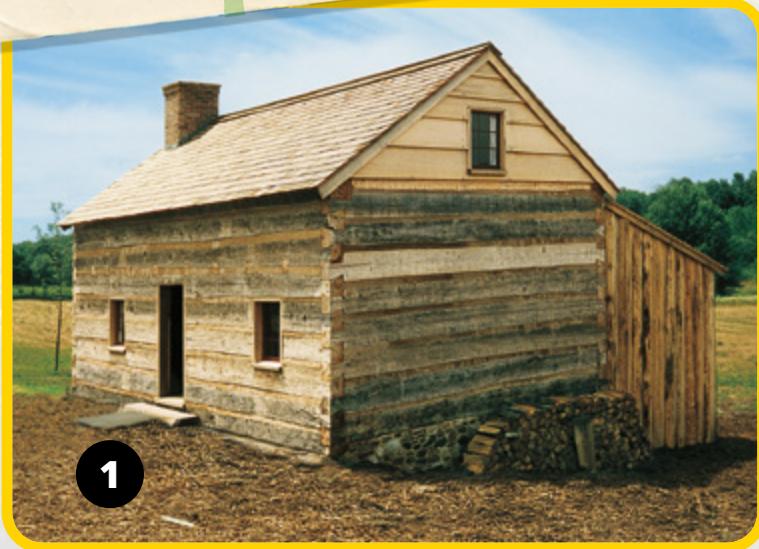
Em A D G D
 'O - tu - a 'o - fa.
 3 1 2 1 2 1 2 1

'Epeleli 2020 K17

Mālō e lelei mei he Vao 'Akau Tapú!



Malō e
Lelei, ko Mako
mo Paolo
kimaua.



1

'I he taimi ne ta'u 14 ai 'a Siosefa Sāmitá, na'a ne nofo 'i ha fale papa 'i Niu 'Ioke, USA. Na'a ne ma'u ha ngaahi tokoua 'e toko nima mo ha ngaahi tuofāfine 'e toko tolu. Na'a ne talangofua ki he'ene mātu'a mo anga fakakaume'a ki he ni'ihi kehé. Na'a ne lau e Tohi Tapú mo hono fāmilí, ka na'e 'ikai ke nau ð kotoa ki ha siasi pē 'e tha.

2

Ko ha tokotaha ngāue mālohi 'a Siosefa. Na'a ne tokoni ki hono tutu'u 'o e 'ulu'akaú kae lava ke tō 'e hono fāmilí ha ngoue. Na'a ne tokoni foki ki hono fāmilí ke tānaki e huhu'a mei he 'ulu'akau māpelé ke ngaohi 'aki ha suka.





**'I he māhina ní, 'oku tau
‘a‘ahi ki he feitu'u na'e
hoko ai 'a e 'Uluaki Mata
Me'a-Hā-Mái 'i he ta'u 'e 200
kuo hilí ke fakamanatua
hono Toe Fakafoki Mai 'o e
Oongoongolelei!**

3

Nā'e faka'amu 'a Siosefa ke ne ma'u ha siasi tatau mo e siasi he Tohi Tapú. 'I ha 'ho 'e taha, na'a ne 'alu atu ai ki ha vao'akau peá ne lotu. Nā'e hā mai e Tamai Hēvaní mo Sīsu kiate ia. Ne Na folofola ange kuo fakamolemole'i 'ene ngaahi angahalá. Ne Na folofola ange foki 'oku 'ikai totonu ke ne kau ki ha taha 'o e ngaahi siasí. 'E vavé ni pē hano fokotu'u e Siasi 'o Sīsuú!

**4**

Nā'e tokolahi ha kakai ne nau fakakata 'aki 'a Siosefa koe'uhí ko e me'a na'a ne mamata ki ái. Ne nau pehē ko 'ene fa'ufa'u kotoa pē 'a'ana. Ka nā'e kei tala pē 'e Siosefa 'a e mo'oní. Na'a ne talaange, "Na'a ku 'ilo'i ia, peá u 'ilo'i 'oku 'afio'i ia 'e he 'Otuá, pea 'e 'ikai te u lava 'o faka'ikai'i ia" (Siosefa Sāmitá—Hisitōlia 1:25).

5

'I he 'ahó ni, 'e lava ke'a'ahi 'a e kakaí ki he feitu'u ne lotu ai 'a Siosefa. 'Oku faka'ofo'ofa ia mo nonga 'aupito.



**'Oku nofo 'a e fānau ko 'ení 'i
he feitu'u ne tupu hake ai 'a
Siosefa Sāmitá!**



'Oku ou 'ilo'i ko ha feitu'u makehe 'a e Vao 'Akau Tapú he na'e lotu ai 'a Siosefa Sāmitá mo mamata ki he Tamai Hēvaní mo Sīsu.

**Pipa D., ta'u 5,
Niu 'Ioke, USA**



'Oku ou hounga'ia 'i he'emau nofo ofi ki he 'api 'o Siosefa Sāmitá. 'Oku ou sai'ia he 'alu ki he Fale Kulenitiní 'oku 'i ai 'a e mīsini pākí. 'Oku ou sai'ia he sio ki he feitu'u ne nau fakataha'i ai e ngaahi fuofua tatau 'o e Tohi 'a Molomoná.

**Losekou B., ta'u 9,
Niu 'Ioke, USA**

Fakamālō atu ho'o-mou 'a'ahi mai ki he Vao 'Akau Tapú mo kimauá. Tau toki sio!



Ko e Fāmili Ta'engata ‘o ‘Alonisoó

Fai ‘e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí
(Makatu’unga ‘i ha talanoa mo’oni)

“He ko e fale ia ‘o e ‘Otuá toka ai ‘a e ‘ofá” (Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 99).

Ko e Toetu’ú ko ha taimi lelei ia ke te fakakaukau ai fekau’aki mo Sisū pea mo manatu’i ‘Ene Toe-tu’ú, ko Sisitā Losa ange ia. Na’á ne pukepuke hake ha fakatātā ‘o Sisū. “Koe’uhí ko Ia, ‘e lava ke toe mo’ui ‘a e kakai kuo ‘osi maté.”

Na’e sio hake ‘a ‘Aloniso ‘i hono lea ‘aki ‘eni ‘e he faiako Palaimelí. ‘Oku ‘uhinga nai ia te u lava ‘o toe sio ki he’eku ongomātū’á? Ko e fifili ia ‘a ‘Alonisoó.

Na’e mate e fine’eikí ‘i ha ngaahi ta’u lahi kimu’á. Ne ‘ikai ke manatu’i lelei ia ‘e ‘Aloniso, ka na’á ne manako he siofi hono ‘ū taá. Pea na’e mate foki mo e tangata’eikí.

‘Oku nofo ‘eni ‘a ‘Aloniso mo Abuela, ko ‘ene kuifefiné. Kuó ne ako’i ia fekau’aki mo hono siasí, ko e Siasi ‘o Sisū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. Na’e teuteu ke papitaiso mo hilifakinima ia ‘i he ta’u hono hokó, ‘i he’ene matu’otu’a fe’ungá.

Na’e puke hake leva ‘e Sisitā Losa ha fakatātā ‘o ha fale hine-hina. “Ko ha me’ā’ofa ma’ongo-’onga ‘e taha meia Sisū ko e ngaahi temipalé. Ko e taha ‘eni ‘o e ngaahi temipale ‘i Sileí.”

Na’e sio ‘a ‘Aloniso ki he maka ‘imisi koula ‘i ‘olunga he falé. Na’e faka’ofo’ofa! Na’á ne fifili pe ko e hā ‘oku fakahoko ‘i lotó.

“Te u lava nai ‘o toe fakataha mo Mama mo Papa?



Na'e talaange 'e Sisitā Losa, "Ko e temipalé 'a e feitu'u 'oku sila'i fakataha ai e ngaahi fāmilí ke ta'e-nagatá. Ko e temipale Sanitiako ko 'ení na'e sila'i ai au ki he'eku mātu'a hili 'emau kau ki he Siasi. Koe'uhí ne sila'i kimautolu, te u lava 'o fakataha mo kinaua 'o a'u ki he hili 'a e mo'uí ni."

Na'e ongo'i fiefia 'a 'Alonisō 'i he'ene fanongo ki aí. Na'á ne fehu'i ange, "E lava nai ke sila'i au ki he'eku mātu'a? Neongo kuó na 'osi mate?"

Na'e kamo ange 'a Sisitā Losa. "Io! Ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga 'oku mātu'aki mahu'inga ai e ngaahi temipalé. 'Okú ne tāpuekina e kau mēmipa kotoa hotau fāmilí, o kau ai 'a kinautolu kuo maté."

I he toenga 'o e 'ahó, na'e fakakaukau pē 'a 'Alonisō ki he ngaahi temipalé. Na'á ne kole ange kia Abuela ke ako'i ia ke ne 'ilo lahi ange. Na'e talanoa [a Abuela] fekau'aki mo e vala hinehina 'oku tui 'e he kakáí 'i lotó mo e 'ū tā valivali faka'ofo'ofa 'i he holisí.

Na'e talaange 'e Abuela, "Kae mahu'inga tahá, ko e feitu'u ia 'e lava ke sila'i ai koe ki ho'o mātu'a. Te tau kole ha toko ua mei he uōtí ke na fakaofonga'i kinaua lolotonga e silá."

"E lava ke tau 'alu 'apongipongi?" Ko e kole ange ia 'a 'Alonisoó. "Oku ou fie fakataha au mo Mama mo Papa ki he ta'engatá!"

Na'e mamali pē 'a Abuela. Na'á ne pehē ange, "Oku ou fiefia ho'o fie 'alú. Ka 'oku tu'u e temipale ofi tahá 'i Konisepisioni. 'Oku 'ikai ke ta ma'u ha pa'anga fe'unga ki ha tikite pasi."

"Te u tokoni he tātānaki ki he fononga ko iá!" Ko 'Alonisō ange ia.

Talu mei ai, ko e taimi kotoa pē ne ma'u ai 'e 'Alonisō ha koini 'i he halá pe ma'u ha faingamālie ke ngāue'i ai ha pa'anga, na'á ne totongi 'ene vahehongofulú pea tānaki leva e toengá ki he'ena pa'anga temipalé.

Hili ha ngaahi māhina 'ena tātānakí, na'e faifai pea ma'u 'e 'Alonisō mo Abuela ha pa'anga fe'unga ke na fononga ki he temipalé. Ne na kole 'a Misa mo Sisitā Siliva ke nau ò. I he 'aho ke nau ò aí, ne nau heka pasi lōloa ki he kolo ko Konisepisioní. Na'e meimei tō e la'a 'i he taimi ne fakatokanga'i atu ai 'e 'Alonisō ha me'a lanu koula mei he mama'ó.



"Oku ou lava 'o sio ki he 'āngelo ko Molonaí!" Ko 'Alonisō ia mo tuhu pē ki he maka 'imisi 'i 'olunga he 'ato fuopotopoto lanu pulū 'o e temipalé.

Ne nau mohe he pō ko iá 'i ha fale nofo totongi he tafa'aki 'o e temipalé. I he pongipongí, ko e fuofua taimi ia ke hū ai 'a 'Alonisō ki he temipalé. Na'á ne sio ai ki ha fakatātā lahi 'o Sisū 'i loto. Ne na tui mo Abuela ha vala hinehina. Na'á ne ongo'i fiefia mo nonga.

I he hokosia e taimi ki he silá, na'e hū atu 'a 'Alonisō ki ha loki faka'ofo'ofa mo ha ngaahi sio'ata 'i he holisí. Na'e fakahinohino ange 'e ha tokotaha ngāue temipale kia 'Alonisō, Abuela mo e ongomātu'a Silivá 'a e founiga ke nau tū'ulutui takatakai ai 'i ha tēpile makehe na'e ui ko e 'olitá. Na'e kofu 'aki ia ha tupenu molū.

Na'e 'i ai 'a Misa mo Sisitā Silivá ke fakaofonga'i e ongomātu'a 'a 'Alonisoó. Na'e 'i ai 'a Abuela ke fakaofonga'i e tuofefine 'o 'Alonisō ne mate kimu'a pea fanau'i 'a 'Alonisoó.

I he kuikui 'a 'Alonisoó, na'á ne fakakauauloto ki he kakato hono fāmilí.

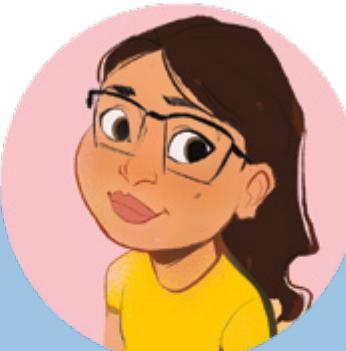
Ne fakakaukau 'a 'Alonisō 'o pehē, 'Oku 'ikai ke u fa'a tatali ke toe sio kiate kinautolu. 'Oku ou hounga'ia mo'oni 'i he malava ke fakataha 'a e ngaahi fāmilí 'o ta'engatá! ●





Fai 'e Sisitā
Joy D. Jones
Palesiteni Lahi 'o e
Palaimelí

Ko e Temipalé mo KOE



Kimu'a pea fakafoki mai e Siasi, na'e tui e kaka'i kapau e mate ha taha 'i honau famili 'oku te'eki papitaiso, he 'ikai ke nau toe sio kiate kinautolu. Ka koe'uhí ko hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleleí, te tau lava 'o papitaiso ma'anautolu 'i he temipalé. 'E lava ke sila'i fakataha kitautolu ki he ta'engatá!

Hangē ko Siosefa Sāmitá, kuo fili foki mo koe 'e he Tamai Hēvaní ke ke fakahoko ha ngāue mahu'inga 'i ho'o mo'uí. 'E lava ke fakahoko ha konga 'o e ngāue ko iá 'i he temipalé. Te ke lava 'o tānaki ha ngaahi hingoa 'o ho'o ngaahi kui ne 'ikai ke papitaiso 'i he'enau kei mo'ui he māmaní. Hili iá, ko ho'o ma'u pē ha lekomeni temipalé, te ke lava 'o 'alu ki he temipalé 'o papitaiso ma'anautolu.

'I ho'o fai 'a e ngāue ko 'ení, lotu ki he Tamai Hēvaní ke Ne tataki koe. 'E lava foki ke tokoni'i koe 'e ho'o ngaahi kuí. He toki tāpuaki mahu'inga mo toputapu mo'oni 'eni kiate koe pea mo kinautolu!

Mahalo 'e 'i ai hamou ni'ihi he 'ikai ke mou lava 'o fakahoko e ngāue fakatemipalé he taimí ni, ka te ke lava 'o fai ia 'i ha aho. Manatu'i ma'u pē ko e fānau koe 'a e 'Otuá. 'Okú Ne 'ofa haohaoa 'iate koe.

Fakafanongo ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni-'oní pea teuteu ke ke 'alu ki he temipalé 'i ha 'aho. 'I ho'o fai 'ení, 'e tokoni ia ke ke langa ha mo'ui fiefia ma'au pea mo ho'o ngaahi famili 'i he kuohilí, lolotongá mo e kaha'ú. 'I ho'o fai e ngāue 'a e 'Eikí, te Ne tokoni'i koe. Ko e taha koe 'o 'Ene ngaahi laumālie loto-to'á. ●



Ko ha fānau 'ofeina koe 'a e 'Otuá, 'okú Ne 'afio'i koe pea
 'okú Ne 'ofa 'iate koe. Na'e 'afio'i 'e he 'Otuá 'a Siosefa Sāmita.
 Ko e me'a tatau pē kiate koé. 'Oku 'afio'i koe 'e he 'Otuá.

'Eletā Teili G. Lenilani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá
 To'o mei he "Ko e Tāpuaki 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongoleí Ma'aú," *Liahona*, Fepueli 2020, 52.

Si'i Ngaahi Mātu'a,

'I he pongipongia 'o e fa'ahita'u failau 'o e 1820, na'e lotu pea mamata ai 'a Siosefa Sāmita ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi. 'Oku talanoa e makasini ko 'ení fekau'aki mo e taimi makehe ko iá. Ko ha 'ū la'ipeesí 'eni 'e ni'ihi te ke lava 'o fekumi ki ai:

- Ko ha talanoa fakatātā fekau'aki mo e founga 'oku hoko ai e Siasi ne Toe Fakafoki Maí ko ha konga 'o e palani 'a e 'Otuá (K4–10).
- 'Oku fakamatala 'a Palesiteni Nalesoni fekau'aki mo e founga te tau lava ai 'o tokoni ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleí (K2).
- 'Oku ako'i 'e ha fo'i hiva fo'ou fekau'aki mo e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí (K16–17).
- 'Oku ako'i 'e ha fo'i talanoa 'a e founga 'e lava ke tāpuekina ai 'etau ngaahi fāmilí 'i hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleí (K20–21).

'Ikai 'oku fakaofo 'a 'etau lava 'o kau ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní Tau vahevahe mo e māmaní ha ngaahi ongoongo lelei fekau'aki mo Sisū mo Hono Siasi!

Ma'u ha Toetu'u Fiefia,

Ko e Kaume'ā

FOUNGA KE 'OATU AI E TĀ VALIVALI PE A'USIA HO'O KI'I TAMÁ KI HE LIAHONÁ

'Alu ki he liahona.ChurchofJesusChrist.org pea lomi'i 'i he "Submit an Article or Feedback." Pe 'imeili mai ia kiate kimautolu ki he liahona@ChurchofJesusChrist.org fakataha mo e hingoa 'o e fōnaú, ta'u motu'a, kolo 'oku nofo aí, mo e fakamatala fakangofua ko 'ení: "Ko au, [fakahū ho hingoa], 'oku ou fakangofua e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ke faka'aonga'i e ngāue 'eku fōnaú 'i he 'ū makasini 'a e Siasi, 'i he 'ū uepisaiti mo e mitia fakasōsialé, pea lava ke kau 'i he ngaahi naunau kehe 'a e Siasi." 'Oku 'ikai ke mau fātaatali ke fanongo meiate koe!



**Kumi e Liahona 'oku
fufuu'i 'i lotó!**

FAKAHOKOHOKÓ

- K2** Mei he Kau Palesiteni 'Uluaki: Tokoni 'i hono Toe Fakafoki Mai 'o e Oongoongoleí
- K4** Kuo Tuo Fakafoki Mai e Siasi 'o Sisū Kalaisi!
- K11** Va'ingá: Kumi Ia!
- K12** Peesi Valivalí
- K14** Ko Ha Siasi ma'a Suma
- K16** Mūsika: Ko e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí
- K18** Mālō e lelei mei he Vao 'Akau Tapú!
- K20** Ko e Fāmili Ta'engata 'o 'Alonisoó
- K22** Ko e Temipalé mo Koe
- K23** Fakakaukau Lelei